

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 3
Том 1
2021

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія KB № 15252-3824P
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. – “Вісник Одеського інституту внутрішніх справ”. Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІ СПРАВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Кузніченко С.О.,
доктор юридичних наук, професор

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, доцент

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук
Албул С.В., кандидат юридичних наук, доцент
Бондар В.В., кандидат юридичних наук
Галунько В.В., доктор юридичних наук, професор
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмайлов К.Ю., кандидат юридичних наук
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, доцент
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, доцент
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 12 від 24.06.2021 р.

*На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено до Переліку
наукових фахових видань України категорії «Б»
у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається
на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії
Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання
на “Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від
12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації,
таблиці, графіки, список використаних джерел.
Стаття повинна містити назву, анотації та ключові
слова українською та англійською мовами.
Середній обсяг кожної анотації має бути не менш
як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити
по тексту у квадратних дужках із зазначенням
номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається
наприкінці статті в порядку згадування
джерел та має бути оформлений відповідно
до існуючих стандартів бібліографічного опису
(див.: розроблений в 2015 році Національний
стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація
та документація. Бібліографічне посилання.
Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

КОНСТИТУЦІЇ ЯК ПРОЦЕДУРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЬОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВЛАДИ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Карагіоз Р. С., Наумкіна С. М.

Метою статті є визначення умов виникнення конституційно-правової кризи в суспільстві та її проявів, що характеризується нестабільністю, руйнуванням елементів чинного правопорядку, системних параметрів, норм і правил і невизначеністю й непередбаченістю результатів будь-яких змін у правовому просторі, які можуть призвести до дисфункції політичних і правових інститутів, втрати легітимності інституційних і змістовних елементів правової й політичної систем.

Актуальність обраної тематики зумовлена тим, що, незважаючи на те що історія людства виробила безліч засобів, методів і принципів, які сприяють становленню й подальшому розвитку правової держави, усе ж у теперішній час у суспільствах, що знаходяться в стадії соціально-політичної трансформації, може прослідковуватися порушення прав людини та громадянина, «відкат» подальшого розвитку ставити під сумнів і зміцнення правової держави, тому це питання є дуже серйозною загрозою стабільності держави та потребує ґрунтовного й найскорішого теоретичного та практичного вирішення.

У статті зазначається, що свобода в сучасному суспільстві тільки тоді може трансформуватися в суб'єктивні права, коли вона визнається й визначається юридичним актом, прийнятим державою, яка, у свою чергу, повинна бути оформлена правом, підпорядковуватися певній політико-юридичній процедурі. Не може бути правопорядку в суспільстві, де кожний є суддею власних прав та обов'язків за відсутності будь-якої відповідальності перед суспільством.

Такий підхід сприяє розумінню не тільки суті демократичної, соціальної, правової держави, а й розкриттю змісту сучасного праворозуміння, його взаємозв'язку з іншими поняттями політичних і соціально-економічних явищ. Формування чинної системи права на підставі існування в суспільстві публічної та приватної сфер правового регулювання є суттєвими ознаками сучасної правової культури, показником того, що в житті суспільства є твердий ґрунт для розвитку громадянського суспільства, суспільства ліберальної цивілізації й у цілому правової держави. У зворотному випадку мова може йти про загальносистемну кризу, яка з точки зору інституційних підходів стає наслідком дисфункціонування

ключових політичних інститутів, що стає причиною дестабілізації функціонування політичної системи в цілому та правової зокрема.

Ключові слова: Конституція, права і свободи, правова держава, правова система, правова культура, правопорядок, політична система, політична діяльність, конституційно-правова криза, влада.

Karagioz R. S., Naumkina S. M. Constitutions as procedures for ensuring the controlled use of power in the legal state

The aim of the article is to determine the conditions of the constitutional and legal crisis in society and its manifestations, characterized by instability, destruction of existing law and order, system parameters, norms and rules and uncertainty and unpredictability of any changes in the legal space that may lead to political dysfunction and legal institutions, loss of legitimacy of institutional and substantive elements of the legal and political systems.

The relevance of the chosen topic is due to the fact that, despite the fact that the history of mankind has developed many tools, methods and principles that contribute to the formation and further development of the rule of law, yet at present in societies undergoing socio-political transformation, there may be violations of human and civil rights, "rollback" of further development raises and strengthens the rule of law, and therefore this issue is a very serious threat to the stability of the state and requires a thorough and as soon as possible theoretical and practical solution.

The article states that freedom in modern society can be transformed into subjective rights only when it is recognized and determined by a legal act adopted by the state, which, in turn, must be formalized by law, subject to a certain political legal procedure. There can be no law and order in a society where everyone is a judge of their own rights and responsibilities in the absence of any responsibility to society.

This approach contributes to understanding not only the essence of a democratic, social, legal state, but also

the disclosure modern legal understanding, its relationship with other concepts of political and socio-economic phenomena. The formation of the current system of law on the basis of the existence of public and private spheres of legal regulation in society are essential features of modern legal culture, an indicator that society has a solid foundation for civil society, liberal civilization and the rule of law. Otherwise, it may be a system-wide crisis, which, in terms of institutional approaches, is the result of dysfunction of key political institutions, which causes destabilization of the political system in general, and the legal system in particular.

Key words: Constitution, law and freedoms, the rule of law, the legal system, legal culture, law and order, political system, political activity, constitutional and legal crisis, power.

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні варто знайти країну, яка б не вважала себе правовою. Дійсно, де-юре кожна держава як усередині країни, так і на міжнародній арені проголошує своє визначення права як підґрунтя політичної та соціально-економічної діяльності. Історія людства виробила безліч засобів, методів і принципів, що сприяють становленню й подальшому розвитку правової держави. Водночас у суспільствах, що знаходяться в стадії соціально-політичної трансформації, яка у своєму гіршому варіанті призводить до порушення прав людини та громадянина, ставить це питання як першочергове, що потребують найскорішого вирішення. Тому актуальність обраної теми не викликає сумнівів і не потребує додаткових доказів.

Аналіз останніх досліджень. Питання правової держави в демократичному вимірі займає особливе місце серед досліджень провідних учених України. Вивчення важливих аспектів цього напрямку здійснювали такі відомі вітчизняні науковці, як О. Баймуратов, В. Бабкін, В. Горбатенко, Г. Іаненко, О. Касілова, Ю. Кривицький, В. Матвійчук, О. Новакова, Н. Оніщенко, В. Ребало, В. Стецюра, С. Ставченко, С. Телешун та ін. Водночас, незважаючи на комплексне висвітлення окремих істотних аспектів, на сучасному етапі з урахування суттєвих змін розвитку суспільства стан розробленості зазначеної проблеми ще не набув завершеного вигляду.

Метою статті є визначення умов виникнення конституційно-правової кризи в суспільстві та її проявів, що характеризується нестабільністю, руйнуванням елементів чинного правопорядку, системних параметрів, норм і правил і невизначеністю й непередбаченістю результатів будь-яких змін у правовому просторі, які можуть призвести

до дисфункції політичних і правових інститутів, утрати легітимності інституційних і змістовних елементів правової й політичної систем.

Виклад основного матеріалу. Шлях соціально-політичних трансформацій пройшли практично всі країни Центральної та Східної Європи наприкінці 80-х - на початок 90-х років минулого століття, однак щодо нашої країни, яка обрала польський варіант переходу до демократичних змін, тобто «шокову терапію», він став дуже тяжким, реверсивним і навіть, можна вважати, «шоком без терапії», бо й у теперішній час стверджувати про ефективність проведення реформ і їх позитивні наслідки не видається можливим.

Найбільш тяжким і непередбачуваним наслідком цього шляху стали такі події, як утрата частини власних територій країною і неможливість досягнення політичної згоди. Ці втрати стали серйозною перешкодою на шляху проведення демократичних перетворень і подальшого цивілізаційного розвитку країни в контексті її європейської інтеграції та правового визначення.

У цьому контексті варто навести роздуми Томаса Бьокленда щодо надзвичайних, непередбачених подій, які він назвав «фокусуючими». Т. Бьокленд звернув увагу на їх функцію встановлювати порядок денний і тим самим впливати на державну політику, її правові та соціальні орієнтири. «Фокусуюча подія», на його думку, є тим імпульсом, що привертає увагу громадськості до важливої проблеми й забезпечує її розгляд на політичному рівні [9, р. 346].

Т. Бьокленд розрізняє два типи «фокусуючих подій». До першого він відносить різні природні катаклізми (буревії, повені, землетруси тощо). Ці події є певною мірою передбачуваними, оскільки вони трапляються зазвичай у визначених місцях і створюють неоднакові, але схожі умови. Такі події відбуваються досить часто, тому можна передбачити їх вплив на порядок денний. До другого типу дослідник зараховує «нові» події. Він пояснює визначення «нові» події як події, що або ніколи не відбувалися, або відбувалися настільки давно, що про них уже не пам'ятають. «Нові» фокусуючі події стають наслідком технологічних змін і перетворень у суспільстві, вони захоплюють знезацька і створюють стан невпевненості й непередбачуваності, а тому змушують громадськість реагувати на них новими стандартами поведінки або новим законодавством [8, с. 211-213]. І хоча як Т. Бьокленд, так й український учений С. Ставченко, інтерпретуючи положення відомого дослідника, наводять ці роздуми щодо кризових явищ, це має безпосереднє

відношення й до питань правової держави, а саме зміни законодавства не завжди є обґрунтованими та бажаними для становлення й подальшого розвитку правового стану в державі.

Щодо подій в Україні в останні роки, то навряд чи можна вважати спроби регулювання за допомогою міжнародних організацій і спостерігачів від ОБСЕ ефективними. На превеликий жаль, неможна вважати й внутрішньополітичну ситуацію в країні певною мірою стабільною, яка відповідає де-факто її правовому призначенню.

У будь-якій демократичній державі права і свободи людини, а також її обов'язки становлять найважливіший соціальний і політико-правовий інститут, об'єктивно є рівнем досягнень суспільства, певним показником його зрілості й цивілізованості, значно впливаючи на правове регулювання суспільно-політичних відносин і становлення правопорядку в суспільстві.

Разом із тим будь-яка соціально-економічна й політико-правова система не може вільно і стабільно існувати не тільки без реального забезпечення прав і свобод людини, а й без певних зобов'язань (у тому числі і юридичних обов'язків) як приватних, так і посадових осіб без винятку. «Свобода в сучасному суспільстві тільки тоді може трансформуватися в суб'єктивні права, коли вона визнається й визначається юридичним актом, прийнятим державою, яка, у свою чергу, повинна бути оформлена правом, підпорядковуватися певній політико-юридичній процедурі. Не може бути правопорядку в суспільстві, де кожний є суддею власних прав та обов'язків за відсутності будь-якої відповідальності перед суспільством» [1, с. 152].

Такий підхід сприяє розумінню не тільки суті демократичної, соціальної, правової держави, а й розкриттю змісту сучасного праворозуміння, його взаємозв'язку з іншими поняттями політичних і соціально-економічних явищ. Формування чинної системи права на підставі існування в суспільстві публічної та приватної сфер правового регулювання є суттєвими ознаками сучасної правової культури, показником того, що в житті суспільства є твердий ґрунт для розвитку громадянського суспільства, суспільства ліберальної цивілізації й у цілому правової держави. У зворотному випадку мова може йти про загальносистемну кризу, яка з точки зору інституційних підходів стає наслідком дисфункціонування ключових політичних інститутів, що стає причиною дестабілізації функціонування політичної системи в цілому та правової зокрема. Як демонструє істо-

рія людського розвитку протягом багатьох століть, «загальносистемні кризи виникають на рівні держави, де в рамках державних інститутів відбувається зміна влади» [8, с. 213]. В англomовній літературі загальносистемна криза визначається через поняття «турбулентність» і «фрагментація», які вказують на неадекватність державної моделі глобальним і регіональним викликам і послаблення ролі держави, появу альтернативних акторів у світовій політиці. Це передусім параліч фундаментальних прав і свобод людини в суспільстві й «зміни» правового підґрунтя політичної діяльності в суспільстві.

Варто погодитися з думкою багатьох науковців, що під час структурної кризи політичної системи відбувається перехід влади від однієї групи до іншої. Розвиток структурної кризи політичної системи виражається в змінах конституційних основ суспільства, незалежно від того фіксуються ці зміни формально-юридично чи ні. Саме останнє дає підстави для ствердження про наявність інституційної, зокрема конституційно-правової, кризи в суспільстві.

У науковій літературі поширеною є така класифікація інституційної кризи: конституційно-правова, парламентська, урядова кризи, криза партійної системи, ідеологічна й зовнішньополітична кризи.

У цьому контексті головну увагу варто привертати саме конституційно-правовій кризі, яка визнається передусім розривом правового простору, обмеженням або фактичним припиненням дії Конституції. Щодо сучасної України, то немає підстав для твердження про повну конституційно-правову кризу, але про необхідність реформування цієї сфери говорять уже давно, але знову ж таки, на превеликий жаль, майже безрезультатно.

Видаються значущими політичні права, що пов'язані з активною політичною участю індивіда. Якщо в межах певної політичної системи, що трансформується, фактично обмежуються активні прояви політичної участі, то за параметром дотримання політичних прав і свобод така країна буде мати низькі показники демократизації та верховенства права.

Говорячи про політичні права громадян, варто зазначити, що політична участь громадян (наприклад, громадське обговорення, реальна включеність громадян у політичну діяльність) є деформованою і перебуває в кризовому стані, що зумовлено низкою чинників, а саме: підвищенням рівня абсентеїзму; низьким рівнем політичної культури громадян; посттоталітарною ментальністю, споживацьким ставленням до

влади; маніпулятивними технологіями ЗМІ. Останні своєю неправдивою інформацією, професійною недоброчесністю, чорним піаром створюють недовіру громадян майже до всіх політико-правових інститутів у суспільстві, що підсилює прояви інституційної кризи передусім у правовому полі.

Стале твердження про необхідність переходу від представницької демократії до демократії участі, а на сучасному етапі - до «демократії взаємодії», або інтерактивної демократії (П. Розанвалон), обґрунтовує зміни в розумінні легітимності влади, її рішень і правового врегулювання цієї легітимності.

Правове поле демократизації владного рішення та руху від «демократії участі» до «демократії взаємодії» в країнах консолідованої демократії забезпечує насамперед активний пошук відповіді на виклики постмодерної доби через сформовані механізми активізації комунікації влади та суспільства (мас-медіа, громадські об'єднання, політичні партії тощо).

Тільки після того, коли в суспільстві вирішуються суперечки щодо Основного Закону, можна говорити про перехід до наступного рівня розвитку - консолідації шляхом реалізації основних конституційних положень, упровадження демократичних надбань у практиці повсякденного життя.

Кожна демократія так чи інакше означає політичний консенсус політичних суб'єктів відносно політичних норм і процедур, що фіксується в Основному Законі країни. Протиріччя між легітимністю й легальністю певного політичного режиму також відбивається на конституційному процесі [5].

У цьому контексті доцільно розглянути стадії конституційних циклів, які визначені А. Медушевським, а саме: *первинну стабільність системи* (адекватність системи внутрішнім і зовнішнім вимогам середовища); *ерозію конституційного консенсусу* (старі параметри системи припиняють підтримувати існуючу систему); *актуалізацію кризи* (фаза руйнування порядку та поширення нестабільності, що можна охарактеризувати як «безлад», «кулачне право»); *пошук попереднього консенсусу*; *прийняття нової конституції*; *узгодження конституції зі змінною реальністю* [2, с. 72-73].

Сьогодні в українському суспільстві виникла надзвичайно складна політична ситуація щодо функціонування конституційного поля. Як заявляв свого часу секретар Венеціанської комісії Томас

Маркерт, «влада в Україні працювала кілька років на підставі неконституційної Конституції» [6]. Питання щодо прийняття нової Конституції чи її суттєвого оновлення відповідно до соціально-політичних змін обговорюються вже декілька років, але не знайшли дієвого визначення серед парламентарів. Безумовно, це загострює проблему легітимності владних інститутів, створює підстави для розвитку правового нігілізму, руйнування політико-правової культури населення.

Наявність в українському суспільстві політико-правової невизначеності призводить до зниження рівня легітимності Основного Закону держави, що в подальшому може стати підставою для зруйнування правової системи. Тому визначення сучасної специфіки реалізації принципу конституціоналізму має вагоме значення як у теоретичній, так і практичній площині.

Водночас, на думку української дослідниці О. Новакової, ще недостатньо дослідженими залишаються сутнісні характеристики та роль конституціоналізму в процесі трансформації політичної системи України. До того ж болючою проблемою конституційного розвитку є проблема декларативності конституції, яка ніколи не втрачає своєї актуальності, а в сучасній Україні перетворюється на центральний аспект політичного розвитку [3, с. 39].

Співвідношення української політичної дійсності й практики реального конституціоналізму є сьогодні одним із найбільш суперечливих моментів правового простору.

Конституціоналізм як принцип верховенства права означає обмеження владних повноважень керівників держави, державних органів і реалізацію цих обмежень із використанням установлених процедур. На думку Дж. Сарторі, конституція не повинна прагнути до всеохоплюючого регулювання суспільного життя. Головна мета конституціоналізму - створення раціонального державного устрою, форми, що структурує та дисциплінує процеси прийняття державних рішень. Конституції встановлюють, яким чином повинні створюватися норми, але вони не вирішують і не повинні вирішувати, що встановлюється нормами. Тобто конституції є насамперед процедурами, розробленими для забезпечення контрольованого використання влади [7, с. 191].

У тому ж напрямі визначає місце й роль конституції Ф. Петтіт, характеризуючи її як сукупність інструментів, що використовує республіканська держава. «Інструменти, що їх використовує республіканська держава, повинні якомога меншою

мірою бути придатні для маніпуляцій. Призначені сприяти певним суспільним цілям, вони мають бути максимально стійкими, щоб їх не можна було використати свавільно ... Республіканські інституції та ініціативи повинні унеможливити маніпуляції ...» [4, с. 442]. До того ж Ф. Петтіт не тільки теоретично визначає важливість цього чинника, а й формулює «три загальні умови, що їх має задовольнити система, яка не піддається маніпуляціям. Перша умова пролягає в тому, що система повинна конституювати «панування права, а не людей»; друга - що система має розподіляти визначені правом повноваження поміж різних сторін; третя - повинна забезпечити, щоб право було захищено від волі більшості. Умова панування права впливає на характер і зміст законів; умова розподілу повноважень - на їх функціонування в повсякденному житті, а умова контрматоритарності - на способи легітимної зміни законів» [4, с. 443].

Умова панування права, на думку згаданого автора, має два аспекти. Згідно з першим аспектом, закони повинні набувати певної форми або ж, коли висловитися прямо, мають відповідати обмеженням, що їх описали сучасні теоретики верховенства права. Вони повинні бути загальними й застосованими до кожного, зокрема й самих законодавців; їх варто оприлюднювати й наперед ознайомлювати з ними тих, до кого їх застосовуватимуть; закони повинні бути зрозумілі, послідовні й не підлягати постійним змінам.

В Україні, на жаль, спостерігається протилежна ситуація щодо законодавства. Закони приймаються невчасно, тексти їх громіздкі та заплутані, піддаються неоднозначним тлумаченням. До того ж законодавчі норми є швидкоплинними й достатньо суперечливими. Тому й українські громадяни не вважають Конституцію та закони важливим чинником свого життя, не виражають свою повагу до неї.

Висновки. Отже, теоретична та практична цінність конституціоналізму повинна вбачатися не в тому, що він є механізмом офіційного управління, а передусім у його здатності протистояти тоталітарному одержавленню суспільного життя; надмірній концентрації влади в одних руках; свавілля й беззаконню з боку державного апарату та інших політичних інститутів; у закріпленні широких можливостей для активних дій учасників соціальних відносин; у взаємозабезпеченні їхніх прав, обов'язків і відповідальності в тому числі й у відносинах громадянина та держави. Тільки

тоді можна бути вважати останню правовою не тільки де-юре, а й де-факто.

Література

1. Береза В.О. Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції розвитку : дис. ... докт. політ. наук : 23.00.03. Київ : КНПУ імені М. Драгоманова, 2016. 415 с.
2. Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник / за заг. ред. Н.М. Хоми ; В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін. Львів : Новий Світ-2000, 2014. С. 72-73.
3. Новакова О.В. «Синдром популізму» як виявлення кризи сучасної політики. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22*. 2017. Вип. 21. С. 36-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2017_21_8.
4. Петтіт Ф. Конституціоналізм і демократичне опротестування. *Демократія : антологія* / упоряд. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 2005. С. 435-466.
5. Рассел Г. Конституционализм: опыт Америки и других стран. URL: <http://www.infousa.ru/government/dmpaper2.htm>
6. У Венеціанській комісії сумніваються у легітимності влади в Україні. *Українська правда*. 2010. 5 жовтня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/10/5/5445169/>.
7. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. Київ : АртЕк, 2001. 224 с.
8. Ставченко С.В. Управління політичною кризою в демократичних політичних системах (теоретико-методологічний аналіз) : дис. ... докт. політ. наук : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Дніпро, 2018. 432 с.
9. Fishman D.A. ValuJetflight 592. Crisis communication theory blended and extended. *Communication*. 2009. Vol. 47. № 4. P. 345-371.

Карагіоз Р. С.,
кандидат політичних наук, доцент, професор
кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Наумкіна С. М.,
доктор політичних наук, професор, завідувач
кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський
національний університет імені К. Д. Ушинського»

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Шишлюк В. Р.

У статті досліджено проблеми й перспективи розвитку законодавства України у сфері забезпечення продовольчої безпеки в період після проголошення незалежності України. Визначено місце продовольчої безпеки в системі економічної безпеки держави. Досліджено основні конституційні засади у сфері забезпечення продовольчої безпеки та зроблено висновок, що норми Конституції України як Основного закону держави реалізуються в низці нормативно-правових актів. Проаналізовано основні положення законодавства, що регулює відносини, які виникають у процесі вилучення з обігу, переробки, утилізації, знищення або подальшого використання неякісної та небезпечної продукції, а також законів, присвячених регулюванню виробництва, заготівлі, переробки й використання окремих видів харчових продуктів. Окрема увага приділяється питанню адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Проаналізовано основні проблеми, які виникли при ухваленні Закону України «Про продовольчу безпеку України» 2011 року, яким визначалися правові, економічні й організаційні основи діяльності держави, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні продовольчої безпеки, а також причини застосування права вето Президента України та повернення цього нормативного акта для скасування. Зроблено висновок, що чинне нормативно-правове забезпечення не є адекватним сучасним потребам правового регулювання продовольчої безпеки держави, а перелічені нормативно-правові акти, які ухвалені в роки незалежності України і стосуються питань продовольчої безпеки, демонструють відсутність системного підходу в регулюванні відносин у цій сфері. Підкреслено, що проблема правового забезпечення продовольчої безпеки України є досить широкою та багатоаспектною, у цілому не може бути вирішена виключно шляхом розробки і прийняття спеціального закону про продовольчу безпеку.

Ключові слова: продовольча безпека, економічна безпека, продукти харчування, продовольчий бізнес, продовольчі ресурси, харчова промисловість.

Shyshliuk V. R. Development of Ukrainian legislation in the field of food security after the declaration of independence of Ukraine: problems and prospects

The article researches the problems and prospects of development of the Ukrainian legislation in the field of ensuring of food safety in the period after declaration of the independence of Ukraine. The place of food security in the system of state economic security was determined. The basic constitutional framework in the sphere of food security has been researched and it was concluded that the norms of the Constitution of Ukraine as the Basic law is implemented in a number of laws and regulations. The basic provisions of the legislation regulating the relations arising in the process of removal from circulation, processing, utilization, destruction or subsequent use of low-quality and dangerous products, as well as the laws dedicated to the regulation of production, harvesting, processing and use of certain types of food products were analyzed. Special attention is given to the adaptation of Ukrainian legislation to the legislation of the European Union, taking into account the criteria put forward by the European Union to the states intending to join it. The main problems that arose during the adoption of the Law of Ukraine "On Food Security of Ukraine" in 2011, which determined the legal, economic and organizational basis of the State activity, aimed at protecting the national interests and guaranteeing food security in Ukraine, as well as the causes of the veto of the President of Ukraine and the return of this legislation act for cancellation were analyzed. It was concluded that the existing regulatory and legal support are not adequate to the modern needs of the legal regulation of food security of the state, and the listed normative legal acts that were adopted in the years of independence of Ukraine and relate to food security, demonstrate the lack of a systematic approach in the regulation of relations in this area. It has been emphasized that the problem of legal provision of food security in Ukraine is rather broad and multidimensional and generally can not be solved solely by the development and adoption of a special law on food security.

Key words: food security, economic security, food products, food business, food resources.

Постановка проблеми. Після проголошення Україною незалежності розвиток правового регулювання забезпечення продовольчої безпеки держави характеризується наявністю значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють відносини в різних сферах.

Досліджуючи категорію «законодавство України про продовольчу безпеку», науковець С. Лушпаєв виділяє два етапи в його становленні та розвитку: радянський, що датується 1922-1991 роками, і сучасний [1, с. 419]. Зупинимося детальніше на дослідженні правового регулювання продовольчої безпеки в сучасний період.

З прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України як Основного закону держави розпочався сучасний етап розвитку законодавства у сфері забезпечення продовольчої безпеки України. У статті 1 Конституції України проголошено Україну як соціальну державу.

Положення ч. 1 ст. 17 Конституції України передбачають, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням забезпечення продовольчої безпеки значну увагу в дослідженнях приділяли такі вчені, як Я. Алексєєва, А. Бабенко, Ю. Білик, М. Бугрій, М. Гребенюк, Є. Євграфова, В. Єрмоленко, О. Коваленко, Є. Краснов, В. Курило, М. Лисак, Т. Лозинська, І. Лукінов, С. Лушпаєв, С. Москаленко, В. Олійник, М. Плотнікова, С. Погребняк, Л. Рогатіна, О. Скидан, Н. Титова, В. Уркевич, А. Фролов, М. Хорунжий, О. Шевченко, О. Шевчук, В. Щербань, М. Янків та інші.

Однак проблеми становлення й розвитку національного законодавства у сфері забезпечення продовольчої безпеки в період після проголошення України як основи для подальшого реформування ще не були предметом спеціального дослідження.

Мета статті – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних і галузевих досліджень сучасного стану законодавства у сфері продовольчої безпеки виявити наявні проблеми, у тому числі й понятійного та термінологічного характеру, а також запропонувати напрями їх вирішення, що дасть змогу визначити проблеми й перспективи розвитку законодавства у сфері продовольчої безпеки та практику його застосування.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що серед науковців, які займаються дослідженнями питань економічної та продовольчої безпеки, сформувалася беззаперечна позиція, що

продовольча безпека є одним зі складників економічної безпеки держави.

На думку В. Руликівського, продовольча безпека держави є складником економічної безпеки, яка, згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України», є складником національної безпеки держави. Тому продовольча безпека має забезпечити фізичну й економічну доступність продовольства для населення в кількості, необхідній для ведення активного і здорового способу життя, що, у свою чергу, суттєво впливає на демографічну ситуацію в державі [2].

О. Грехова зазначає, що продовольча безпека є одним зі складників економічної безпеки країни, а тому політична стабільність та економічний і стабільний розвиток країни є можливими лише за умов розв'язання питань щодо забезпечення населення продуктами харчування. Тривала нестача основних продуктів харчування може стати причиною погіршення якості життя населення, зниження продуктивності праці, негативних соціальних наслідків тощо [3, с. 90].

В. Ерфан звертає увагу, що продовольче забезпечення є важливим складником загальноекономічної безпеки будь-якої країни. Стан продовольчої безпеки визначає, зокрема, рівень життєзабезпеченості населення, його добробуту й соціально-економічний розвиток суспільства загалом [4, с. 342].

Л. Чемарева вважає, що необхідність посиленої уваги до національної продовольчої безпеки зумовлена тим, що, по-перше, існує постійна потреба забезпечення кількісного обсягу виробництва і споживання продовольства, по-друге, існує необхідність збалансування попиту і пропозиції шляхом проведення політики державного регулювання кон'юнктури, по-третє, продовольча безпека як складова частина економічної та національної безпеки впливає на добробут нації, досягнення стратегії розвитку економіки, у тому числі й продовольчої незалежності [5, с. 296].

Таким чином, більшість учених вважає, що продовольча безпека як складник економічної безпеки спрямована на забезпечення населення продуктами харчування як основи добробуту нації, соціально-економічного розвитку та зменшення негативних соціальних наслідків у суспільстві.

Це підтверджується положеннями статті 48 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Статтею 50 Конституції України також встановлено право кожного на вільний доступ до інформації про якість харчових продуктів.

Норми Конституції України як Основного закону держави реалізуються в низці нормативно-правових актів. Саме тому на виконання перелічених вище конституційних норм у сфері продовольчого забезпечення населення прийнято значну кількість законів і підзаконних актів.

Так, Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», який ухвалений парламентом - Верховною Радою України - 24 лютого 1994 року № 4004-XII, спрямований на регулювання суспільних відносин, які виникають у сфері забезпечення санітарного й епідемічного благополуччя, ним визначаються відповідні права й обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян, встановлюється порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.

24 січня 1997 року прийнято Закон України «Про державний матеріальний резерв» № 51/97-ВР, який визначає загальні принципи формування, розміщення, зберігання, використання, поповнення й освіження (поновлення) запасів державного матеріального резерву (далі - державний резерв) і регулює відносини в цій сфері.

Статтею 1 зазначеного Закону передбачено, що державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначених для використання в цілях і в порядку, передбачених цим Законом. У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання).

До складу державного резерву входять запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави. Державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначений для використання з метою й у порядку, передбачених Законом України «Про державний матеріальний резерв».

У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання). До його складу входять запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб країни. Отже, можна стверджувати, що продовольчий резерв відіграє провідну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави.

З прийняттям 23 грудня 1997 року Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів»

№ 771/97-ВР (який у редакції від 20 вересня 2015 року змінено й отримав назву «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів») урегульовано відносини між органами виконавчої влади, операторами ринку харчових продуктів і споживачами харчових продуктів, визначено порядок забезпечення безпечності й окремих показників якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, увозяться (пересилаються) на митну територію України та/або вивозяться (пересилаються) з неї.

У статті 32 зазначеного Закону також закріплено важливе положення, що харчові продукти, які знаходяться в обігу на території України, повинні відповідати вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 року № 1393-XIV визначено правові й організаційні засади вилучення з обігу, переробки, утилізації, знищення або подальшого використання неякісної та небезпечної продукції з метою недопущення негативного впливу такої продукції на життя, здоров'я людини, майно й довкілля.

Зазначений Закон також регулює відносини, що виникають у процесі вилучення з обігу, переробки, утилізації, знищення або подальшого використання неякісної та небезпечної продукції, поширюється на власників неякісної та небезпечної продукції, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також підприємства, що здійснюють переробку, утилізацію або знищення вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції.

Протягом 2000-2004 років ухвалено низку законів, присвячених регулюванню виробництва, заготівлі, переробки й використання окремих видів харчових продуктів. Зокрема, це Закон України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 року № 1492-III, Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 року № 37-IV, Закон України «Про насіння та садивний матеріал» від 26 грудня 2002 року № 411-IV, Закон України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 6 лютого 2003 № 486-IV, Закон України «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 року № 1870-IV тощо.

24 червня 2004 року ухвалено Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV, який став один із

ключових у питанні продовольчої безпеки України, оскільки в цьому Законі вперше на законодавчому рівні визначено поняття продовольчої безпеки, законодавчо закріплене в статті 2, що розуміється як захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

Варто зазначити, що наведене нормативне визначення відображає лише один із аспектів продовольчої безпеки України - економічну доступність продуктів харчування для населення. Проте ані в зазначеному Законі, ані в інших нормативно-правових актах не визначаються складники продовольчої безпеки, її принципи, не регламентується інституційно-функціональний механізм її забезпечення тощо.

Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка визначає механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включає адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування.

Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висувуються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетним складником процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, у свою чергу, є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики.

На першому етапі виконання Програми пріоритетними сферами, у яких здійснюється адаптація законодавства України, є сфери, визначені статтею 51 УПС, серед яких, зокрема, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, довкілля, захист прав споживачів.

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV визначив у статті 2 положення, що державна аграрна політика спрямована на досягнення таких стратегіч-

них цілей, як гарантування продовольчої безпеки держави.

Варто зазначити, що необхідність прийняття зазначеного Закону обґрунтовувалася тим, що в Україні в основному створені передумови для прискореного розвитку аграрного сектора економіки. У ході його реформування відбулася зміна відносин власності, яка призвела до радикальних змін усієї системи економічних відносин як на загальному рівні, так і на рівні галузей, регіонів і суб'єктів господарської діяльності. Сформовано базове законодавство щодо приватизації та врегулювання земельних і майнових відносин, запроваджено стимулюючу податкову політику, механізми пільгового короткострокового кредитування, діють механізми державної підтримки аграрного виробництва, але докорінних позитивних зрушень за роки реформування аграрного сектора не досягнуто. Основною причиною цього є відсутність послідовної, чітко вираженої, науково обґрунтованої державної аграрної політики, визначення мети, етапів, напрямів і механізмів її практичної реалізації.

Указаний Закон визначав основні засади, спрямовані на сталий розвиток аграрного сектора національної економіки на період до 2015 року. Проте станом на сьогодні, у 2021 році, зазначений Закон залишається чинним і з моменту його прийняття не вносилися будь-які зміни до цього нормативно-правового акта.

Законом України «Про дитяче харчування» від 14 вересня 2006 року № 142-V визначено стратегічні загальнодержавні пріоритети у сфері забезпечення дітей грудного та раннього віку достатнім, високоякісним і безпечним дитячим харчуванням з метою реалізації конституційних прав дитини на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я і життя, а також організаційні, соціальні та економічні засади державної політики в цій сфері.

Закріплено з точки зору питання забезпечення продовольчої безпеки важливе положення, що право дітей на забезпечення достатнім, високоякісним і безпечним харчуванням є складовою частиною гарантованого Конституцією України права на достатній життєвий рівень та охорону здоров'я.

Передбачено також, що діти грудного віку та другого року життя, які входять до складу малозабезпечених сімей, а також діти грудного й раннього віку, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій

і збройних конфліктів, або з числа внутрішньо переміщених осіб, діти з числа осіб, визначених у статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», забезпечуються дитячим харчуванням безкоштовно в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України.

31 травня 2007 року прийнято Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» № 1103-V.

Зазначений Закон ухвалено з метою визначення правових та організаційних засад регулювання суспільних відносин в галузі поводження з генетично модифікованих організмів (далі - ГМО) з метою їх безпечного вивільнення в навколишнє природне середовище, запобігання можливому негативному впливу ГМО та продукції, виробленої з їх застосуванням, на здоров'я людини.

Закон також регламентує основні засади поводження з ГМО в Україні, визначає сфери відповідальності Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади та суб'єктів господарювання. В основу цього Закону покладено принцип упередження виникнення ризиків для довкілля та здоров'я людини при поводженні з ГМО. Саме тому Закон установлює необхідність державної реєстрації ГМО, сортів сільськогосподарських рослин та продукції, отриманої із застосуванням ГМО.

Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25 червня 2009 року № 1561-VI визначає правові засади створення й діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні, які мають урегулювати відносини в цій сфері і сприяти підвищенню ефективності галузі сільського господарства й поліпшенню забезпечення населення сільськогосподарською продукцією.

Варто відзначити, що протягом тривалого часу в Україні спостерігається нестабільна цінова ситуація на аграрному ринку, зокрема, через спекулятивний характер діяльності окремих суб'єктів ринку й недостатній розвиток його інфраструктури. Відсутність закупівельних центрів сільськогосподарської продукції, виготовленої в межах приватних підсобних господарств, і монополізація збутової мережі призводила до надмірного заниження закупівельних цін у населення з одночасним їх збільшенням у 2-4 рази під час реалізації кінцевому споживачеві.

Саме тому виникла необхідність вирішення цієї проблеми, яка набула особливого значення у зв'язку зі вступом України до Світової організації торгівлі, оскільки вітчизняна сільськогосподарська продукція може бути витіснена з ринку іноземною через її низьку конкурентоспроможність, що негативно вплинуло б на рівень продовольчої безпеки України. Саме тому виникла необхідність прийняття цього Закону.

Серед актів законодавства, які ухвалені після проголошення незалежності України, які стосуються сфери продовольчої безпеки або певним чином пов'язані з нею, варто також назвати Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-XII, Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 року № 2498-XII, Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 року № 330-XIV, Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-XIV, Закон України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 № 1315-VII, Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 року № 124-VIII, Закон України «Публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII тощо.

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. З огляду на наведену конституційну норму, нормативно-правовим підґрунтям продовольчої безпеки є також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Серед підзаконних актів у сфері забезпечення продовольчої безпеки можна, зокрема, назвати такі: Постанову Кабінету Міністрів України «Про Аграрний фонд» від 6 липня 2005 року № 543, Постанову Кабінету Міністрів України «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» від 16 травня 2007 року № 736, Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 року № 1158, Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 5 грудня 2007 року № 1379, Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розподілу тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини» від 12 листопада 2008 року № 1002, Наказ Міністерства економіки України «Про

затвердження Методичних рекомендацій складання прогнозних балансів попиту і пропозиції продовольчих ресурсів» від 18 грудня 2009 року № 1426, Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року № 1277, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» від 3 вересня 2017 року № 1073 тощо.

Варто відзначити, що ані в радянський, ані в сучасний період не ухвалено спеціального нормативно-правового акта у сфері продовольчої безпеки, хоча окремі спроби в цьому напрямі все ж здійснені.

Так, 22 грудня 2011 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про продовольчу безпеку України», яким визначалися правові, економічні й організаційні основи діяльності держави, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні продовольчої безпеки особи, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, і встановлено відповідальність держави за належний рівень харчування населення.

Однак, 10 січня 2012 року стосовно вказаного Закону застосовано право вето Президента України та повернуто для скасування. Таке рішення зумовлене тим, що, на думку Президента України, цей Закон не вирішує питань забезпечення продовольчої безпеки держави, а містить положення декларативного характеру, не визначає шляхів вирішення відповідних питань. У Законі також не здійснено системного, комплексного врегулювання відносин, що пов'язані з продовольчою безпекою, неточно визначено індикатори, що застосовуються для оцінки рівня споживання населенням харчових продуктів, стану продовольчої безпеки. Тому 5 липня 2012 року Закон України «Про продовольчу безпеку України» відхилений.

З наведеного вище вбачається, що на сучасному етапі правові норми, які стосуються забезпечення продовольчої безпеки держави, містяться в низці нормативно-правових актів різної юридичної сили, що переважно регулюють відносини в агропромисловій сфері в цілому, а не виключно питання продовольчого забезпечення.

Варто звернути увагу, що чинне нормативно-правове забезпечення не є адекватним

сучасним потребам правового регулювання продовольчої безпеки держави. Перелічені нормативно-правові акти, які ухвалені в роки незалежності України та стосуються питань продовольчої безпеки, демонструють відсутність системного підходу в регулюванні агропромислового комплексу та відносин у цій сфері.

Однак спеціальний закон про продовольчу безпеку України за умови його прийняття не здатний урегулювати все коло відносини, які виникають у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави, оскільки за своїм призначенням він повинен стати останньою ланкою, яка завершує правову ієрархію нормативно-правових актів у цій сфері та за допомогою якої реалізується мета правового забезпечення продовольчої безпеки України.

Пояснюється це тим, що інші відносини (управлінські, земельні, майнові, фінансові тощо), які виникають у сфері сільського господарства, виробництва сільськогосподарської продукції та її переробки, регулюються й повинні регулюватися іншими законодавчими актами, передусім тими, які забезпечують проведення аграрної реформи з метою вдосконалення й підвищення ефективності агропромислового комплексу, що, в кінцевому підсумку, і здійснює забезпечення продовольчої безпеки країни.

Висновки і пропозиції. У цілому, характеризуючи перетворення в агропромисловій сфері в Україні, необхідно відзначити непослідовність і суперечливість проведеної аграрної політики, яка проявляється, з одного боку, у розширенні прав суб'єктів господарювання, закріпленні їхньої автономії в питаннях організації господарської діяльності й виробництва сільськогосподарської продукції, з іншого - збереженні адміністративно-управлінських методів і важелів впливу на аграрні відносини, держзамовлення й централізованого ціноутворення на сільськогосподарську продукцію тощо.

Сьогодні можна констатувати, що проблема правового забезпечення продовольчої безпеки України є досить широкою та багатоаспектною. У цілому вона не може бути вирішена виключно шляхом розробки та прийняття спеціального закону про продовольчу безпеку. Водночас необхідно розробити й прийняти цілий пакет законодавчих актів, які б системно регламентували всю діяльність агропромислового комплексу, починаючи від виробництва сільгосппродукції й закінчуючи її переробкою та збутом.

Література

1. Грехова О.Т. Щодо поняття та ознак «продовольчої безпеки». *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1. С. 90-93.
2. Ерфан В.Й. Продовольче забезпечення в контексті економічної безпеки країни: теоретичний аспект. *Країни Центрально-Східної Європи в умовах регіоналізації: історико-методологічний, політико-правовий та економічний аспекти* : монографія. Ужгород, 2010. С. 342-351.
3. Лушпаєв С.О. Щодо законодавства України про продовольчу безпеку. *Форум права*. 2012. № 2. С. 419-425.
4. Руликівський В.П. Роль та місце продовольчої безпеки в системі забезпечення національ-

ної безпеки України. *Державне управління: теорія і практика*. 2007. № 2. URL: www.nbuv.gov.ua/e-journals/.../index.html.

5. Чемарева Л.В. Продовольча безпека: соціально-економічна суть. *Формування ринкової економіки* : збірник наукових праць. Київ : КНЕУ, 2011. С. 295-302.

Шишлюк В. Р.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та фінансово-економічної безпеки
Одеського національного технологічного
університету

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гришко В. І.

У статті проаналізовано окремі питання законодавчого врегулювання приватної детективної (розшукової) діяльності. Доведено необхідність і доцільність прийняття спеціального закону, який би врегульовував порядок здійснення приватної детективної діяльності. Проаналізовано три Законопроекти (від 28.12.2015 № 3726, від 02.09.2019 № 1228 і від 04.02.2020 № 3010) з метою пошуку найбільш оптимальної моделі законодавчого регулювання інституту приватної детективної діяльності. Охарактеризовано поняття й принципи приватної детективної діяльності. Визначено, що правовим фундаментом приватної детективної діяльності є такі принципи, як верховенство права, законність, об'єктивність і неупередженість, дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, поваги до людської гідності, добросовісність, незалежність суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, конфіденційність і збереження професійної таємниці, взаємодія з правоохоронними органами, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами, які й потребують законодавчого закріплення. Підтримано думку про необхідність включення приватної детективної діяльності до видів господарської діяльності, які потребують ліцензування.

Окрему увагу приділено вимогам до приватних детективів. Запропоновано ввести вікове обмеження «не менше 25 років», оскільки особи в такому віці вже мають належні професійні навички, досвід роботи й життєвий досвід, необхідні моральні та ділові якості, а також є психологічно більш підготовленими для такого виду діяльності.

Підкреслено, що в усіх законопроектах детективам надано обмежене коло прав, що викликає негативні виклики й потребує суттєвого доопрацювання. Також подальшого дослідження та врегулювання потребує питання процесуального порядку залучення приватних детективів до судового процесу.

Ключові слова: приватна детективна діяльність, законодавче врегулювання, детектив.

Gricenko V. I. Some issues of legislative regulation of private investigators activities

In this article are analysed some issues of legislative regulation of private investigators (detective) activities. The necessity and expediency of adopting a special law that would regulate the procedure of private detective activity is proved in our research. Three draft laws (of 28.12.2015 № 3726, of 02.09.2019 № 1228 and of 04.02.2020 № 3010) were analyzed in order to find the most optimal model of legislative regulation of the institution of private detective activity. Are described the concepts and principles of private investigators activities.

It is determined that the legal basis of private investigators activities are such principles as the rule of law, legality, objectivity and impartiality, respect for the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, respect for human dignity, integrity, independence of private investigators (detective) activities, confidentiality and professional secrecy, interaction with law enforcement agencies, public authorities and local governments, enterprises, institutions, organizations and citizens who need to be enshrined in law. The opinion about the need to include private detective activity in the types of economic activity that require licensing is supported.

Particular attention is paid to the requirements for private detectives. It is proposed to set an age limit of "at least 25 years", because people at this age already have the appropriate professional skills, work experience and life experience, the necessary moral and business qualities, as well as are psychologically better prepared for this type of activity.

It is emphasized that in all draft laws detectives are given a limited range of rights, which causes negative challenges and needs significant refinement. The issue of the procedural procedure for involving private detectives in the trial also needs further investigation and settlement.

Key words: private investigators activities, legislative regulation, detective.

Постановка проблеми та її актуальність. Інститут приватної детективної діяльності в Україні перебуває лише на етапі формування. Стає цілком зрозуміло, що для успішної боротьби зі злочинністю, повноаспектної реалізації принципу змагальності в кримінальному провадженні, ефективної діяльності правоохоронних органів, виконання завдань кримінального провадження важливою є участь приватних детективів. Однак у наукових колах і серед практиків досі точаться дискусії щодо моделі, яка має бути імплементована в законодавство України та втілена в життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти інституту приватної детективної діяльності вивчали М.А. Бедренко, О.С. Євич, К.О. Калаченкова, Д.Г. Мулявка, А.О. Чередниченко, О.Ю. Чередниченко, І.М. Шопіна й інші. Однак пошук оптимальної моделі інституту приватної детективної потребує подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є дослідити окремі питання законодавчого врегулювання приватної детективної діяльності шляхом порівняння проєктів Законів України «Про приватну детективну діяльність».

Виклад основного матеріалу. Індустрія приватних розслідувань у світі пройшла довгий шлях від свого раннього становлення в середині 19 століття до того стану, у якому вона перебуває сьогодні. Нині використання детективних послуг у юридичній сфері є звичною справою, такі послуги часто є спеціалізованим інструментом у багажі адвоката при здійсненні своїх функцій.

Приватна детективна діяльність визнана на державному рівні та врегульована законодавством у багатьох країнах світу. Це, зокрема, США, Німеччина, Франція, Великобританія, Канада, Португалія, Іспанія, Італія тощо. Вона ефективно використовується для можливості фізичних і юридичних осіб захистити свої законні права й інтереси.

В Україні ситуація щодо приватної детективної діяльності набагато складніша, ніж у Європі. Незважаючи на значну кількість приватних детективів і їхніх об'єднань, їхня діяльність досі не внормована на державному рівні. З 2000 року подано на розгляд Верховної Ради України низку законопроектів про приватну детективну діяльність, проте жоден із тих чи інших причин не отримав законодавчої підтримки та не був прийнятий.

Не секрет, що наявність закону, який спеціально регулює правовідносини у сфері детективної діяльності, буде сприяти забезпеченню єдиної державної політики в детективній діяльності, що дасть змогу здійснювати дієвий державний кон-

троль за правомірним використанням вогнепальної зброї і спеціальних засобів співробітниками детективних організацій, створювати умови для розвитку цивілізованого ринку послуг, які будуть надаватися суб'єктами зазначеної діяльності, перешкоджати входженню в ринок непідготовлених і недобросовісних суб'єктів, захисту прав і законних інтересів громадян. Водночас варто усвідомлювати, що детективні структури не повинні замінювати чи перебирати на себе функції державних правоохоронних органів. Саме тісна співпраця цих суб'єктів у межах окреслених чинними законодавчими актами повноважень сприятиме розвитку цілісної системи захисту інтересів фізичних і юридичних осіб у державі [9, с. 279].

На нашу думку, гальмування ухвалення Закону України «Про приватну детективну діяльність» пов'язано саме з неготовністю державних правоохоронних органів попроситися з монополією на право розкриття правопорушень, а також неможливістю матеріального забезпечення цієї діяльності з боку держави на теперішньому етапі її розвитку. Проте такий нормативний акт потрібен українському суспільству, бо, незважаючи на відсутність цього закону, попит на детективні послуги був, є і буде, що спричинене недостатньою ефективністю роботи поліції або недовірою до неї.

Необхідність прийняття закону про приватну детективну діяльність підтверджується також міжнародною практикою. У більшості зарубіжних країн діяльність приватних детективів ретельно регламентована на законодавчому рівні. Сфера послуг детективів набагато ширша, і детективи користуються набагато більшими правами порівняно з тими, що передбачені Законопроектом, поданим українськими народними депутатами. Співпраця з приватними детективами вигідна, оскільки спрямована на забезпечення інтересів клієнтів, на відміну від послуг, що надаються правоохоронними органами, завдання яких можуть суперечити інтересам конкретної особи. Крім того, приватні детективи повинні дотримуватися вимог конфіденційності щодо інформації, отриманої від клієнта, що дає змогу забезпечити безпеку комерційної таємниці або особистих даних особи та захистити її від розповсюдження, що суперечить інтересам замовника.

Немає сумнівів, що права, обов'язки й відповідальність приватних детективів мають бути ретельно регламентовані законодавством, а їхня діяльність повинна контролюватися належним чином, щоб захистити своїх клієнтів від несправедливих або незаконних дій з боку детективів.

Серед законопроектів, що перебували на розгляді Верховної Ради України та заслуговують на увагу, - Проект Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» від 28.12.2015 № 3726 (далі - Законопроект № 3726), який пройшов довгий шлях і 13 квітня 2017 р. прийнятий, проте 3 травня 2017 р. його було повернуто з підписом Голови Верховної Ради України та щодо нього застосовано Президентом України право вето, а 18 грудня 2018 р. Закон відхилено [6]. Пізніше, 2 вересня 2019 р., було зареєстровано та включено до порядку денного новий Проект Закону «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1228 (далі - Законопроект № 1228), який 4 лютого 2020 р. повернуто на доопрацювання ініціатору внесення [7]. Останній із проектів Законів України «Про приватну детективну діяльність» зареєстрований 04.02.2020 під № 3010 (далі - Законопроект № 3010) [8].

Уважаємо за необхідне порівняти окремі законодавчі положення названих законопроектів з метою пошуку найбільш оптимальної моделі законодавчого закріплення інституту приватної детективної діяльності.

Так, по-перше, загалом поняття приватної детективної діяльності в проектах законів не відрізняється. У Законопроекті № 3726 для характеристики приватної детективної діяльності використано такі означення, як «дозволена», «незалежна», «професійна», у Законопроекті № 1228 - «дозволена», «підприємницька», у Законопроекті № 3010 - «незалежна», «професійна». Усі три законопроекти визначають зміст досліджуваного виду діяльності як надання замовникам на платній договірній основі детективних послуг з метою захисту їхніх законних прав та інтересів на підставах і в порядку, що передбачені законом. На наш погляд, саме в останньому Законопроекті вжита найбільш вдала дефініція, оскільки незалежність і професійність як ознаки детективної діяльності повинні бути на першому плані, тоді як їх дозволеність є само собою зрозумілою.

Також варто відмітити, що проекти законів № 1228 і № 3010 визначають приватну детективну діяльність як підприємницьку, що є цілком логічним, адже така діяльність віднесена до галузі забезпечення безпеки та захисту законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Підтримаємо позицію щодо доцільності включення такої діяльності до переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню [2, с. 170].

Д.Г. Мулявка та М.А. Бедренко наголошують на недоцільності вводити для неї якісь додаткові

«дозволи»: якщо в Україні запроваджена й досить ефективно функціонує система ліцензування певних видів господарської діяльності, то, з огляду на раціональність збереження єдиного підходу до системи вимог до суб'єктів господарської діяльності, доцільно вдосконалювати й розвивати вже чинну систему ліцензування, а не вигадувати нові системи, які будуть неминуче суперечити вже наявним. З огляду на сказане, ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» має бути доповнена окремим підпунктом «надання приватних детективних (розшукових) послуг». На думку авторів, ліцензування приватної детективної (розшукової) діяльності дасть змогу вирішити такі проблеми:

а) забезпечити високий рівень фахової підготовки приватних детективів;

б) знизити рівень порушень приписів правових актів під час здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності;

в) не допускати на ринок тих суб'єктів господарювання, які не відповідають вимогам до здійснення вказаного виду діяльності;

г) своєчасно видаляти з ринку суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, які порушують ліцензійні умови, сприяючи тим самим підвищенню додержання вимог законності іншими приватними детективами та їхніми об'єднаннями [4, с. 76].

Ми повністю підтримуємо таку позицію.

Для характеристики приватної детективної діяльності необхідно звернути також увагу на її принципи, які, безумовно, становлять правовий фундамент будь-якого виду діяльності. Аналіз принципів, передбачених у досліджуваних законопроектах, дає змогу навести такі факти: 1) у Законопроектах № 3726 і № 1228 передбачені такі спільні принципи - верховенства права, законності, дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, збереження професійної таємниці, конфіденційності, взаємодії з правоохоронними органами, органами державної влади й місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами; 2) Законопроект № 1228 також додатково називає принцип диспозитивності, об'єктивності, неупередженості, поваги до людської гідності, добросовісності, незалежності й конфіденційності; 3) Законопроект № 3010 узагалі не згадує принципи приватної детективної діяльності. Уважаємо, що в майбутньому законі, що буде регулювати приватну детективну діяльність, обов'язково потрібно передбачити ці принципи.

Автори монографії про принципи приватної детективної діяльності поділяють їх на загальні (являють собою спільні для всіх суб'єктів правовідносин імперативні засади діяльності, порушення яких призводить до настання кримінальної, адміністративної, дисциплінарної цивільно-правової та матеріальної відповідальності, а саме: верховенства права, законність, дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, конфіденційності та збереження професійної таємниці, а також принцип територіальності) і спеціальні (диспозитивності, об'єктивності й неупередженості, добросовісності, незалежності та взаємодії) [5, с. 183].

Однак, на наш погляд, не зовсім зрозумілим є закріплення принципу диспозитивності. Диспозитивність у найбільш широкому розумінні - це можливість суб'єктів на власний розсуд діяти й регулювати свої відносини, наприклад, вступати у правовідносини чи ні, реалізовувати свої передбачені законом права або утримуватися від цього, за наявності декількох запропонованих законом варіантів вибрати найбільш вигідний тощо [3, с. 58]. Зіставлення цього принципу з приватною детективною діяльністю викликає низку запитань, тому ми вважаємо, що закріплення потребують такі принципи: верховенства права, законності, об'єктивності й неупередженості, дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, поваги до людської гідності, добросовісності, незалежності суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, конфіденційності та збереження професійної таємниці, взаємодії з правоохоронними органами, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Окрему увагу звернемо на вимоги до приватних детективів. У трьох аналізованих законопроектах загальними вимогами є громадянство України, володіння державною мовою, наявність спеціальної підготовки або навчання з метою здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності чи стаж роботи в оперативних підрозділах або органах досудового розслідування не менше трьох років та отримання свідоцтва про право на зайняття такою діяльністю. До дискусійних питань належить питання освіти й вікового цензу. Так, Законопроект № 3726 містить вимогу вищої юридичної освіти, № 1228 - вищої освіти, № 3010 - вищу юридичну освіту або освіту за спеціальністю «правоохоронна діяльність». Ми підтримуємо вимоги останнього Законопроекту й вважаємо, що

знання законодавства, зокрема кримінально процесуального, є важливим аспектом під час здійснення детективної діяльності, а загальна вимога вищої освіти не може забезпечити такі знання.

Вікове обмеження (не менше 21 року) установлене в Законопроекті № 1228. На наш погляд, у такому віці особа не може набути достатніх професійних навичок для здійснення детективної діяльності, адже для цього необхідний досвід роботи у сфері кримінального процесу або ж оперативної розшукової діяльності, відповідні моральні та ділові якості, певні психологічні вміння. Проаналізувавши погляди різних авторів, міжнародний досвід і беручи до уваги власну думку, вважаємо за доцільне встановити вікове обмеження для приватних детективів «не менше 25 років».

Навчання та підвищення кваліфікації приватних детективів має здійснюватися в системі вищих навчальних закладів з конкретними умовами навчання. Навчальні програми для майбутніх приватних детективів повинні забезпечити поглиблене вивчення відповідних юридичних дисциплін і спецкурсів. При цьому такі програми повинні забезпечуватися тільки науково-педагогічними працівниками з достатнім професійним рівнем у відповідних сферах.

Спеціальне навчання приватних детективів - це свого роду професійна підготовка для осіб, які вже мають вищу юридичну освіту, але не мають трьох років практичного досвіду роботи в досудовому розслідуванні чи оперативних підрозділах.

Важливим аспектом характерних змін у розвитку ринку приватних детективних послуг у сфері недержавної охоронної діяльності є наявність у цій сфері державного контролю. Для виконання такої функції необхідними завданнями є розробка та впровадження відповідних ефективних механізмів моніторингу діяльності недержавних детективних організацій, стандартів надання й оцінки їх ефективності тощо. Законопроектом № 3726 передбачено, що видача свідоцтв про право на заняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю здійснюється органами Національної поліції України, № 1228 - свідоцтво про право на зайняття приватною детективною (розшуковою) діяльністю видається Міністерством внутрішніх справ України, № 3010 - Уповноваженим органом у сфері регулювання приватної детективної діяльності є центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної правової політики. Найбільш виваженим ми вважаємо останній підхід.

Позитивними сторонами проєктів Законів України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1228, № 3010 є наявність Єдиного реєстру суб'єктів приватної детективної діяльності, який ведеться з метою збирання, зберігання, обліку та надання достовірної інформації про осіб, які відповідно до закону набули права на зайняття приватною детективною діяльністю в Україні, про обрані суб'єктами приватної детективної діяльності організаційні форми діяльності.

Особливу увагу варто також приділити вирішенню особливостей процедури взаємодії між недержавними й державними суб'єктами правоохоронної діяльності. Вирішення таких питань можливе на рівні прийняття підзаконного нормативного акта, у якому доцільно закріпити процесуальні питання взаємодії між приватними детективними агентствами й державними правоохоронними органами, пов'язані з попередженням, розкриттям і припиненням кримінальних правопорушень і захистом фізичних осіб, власності громадян і юридичних осіб.

Щодо переліку приватних детективних послуг, які закріплені в законопроектах, то вони майже не відрізняються. Лише Законопроект № 3010 передбачає перевірку достовірності наданої страховальниками страховим компаніям інформації про обставини заявлених страхових випадків.

Однак аналіз прав, які надаються детективам у всіх трьох законопроектах, викликав негативний відклик у науковців і теоретиків. У Висновку Головного науково-експертного управління наголошується на тому, що аналіз положень ст. 15 Законопроекту, якою визначаються права суб'єктів приватної детективної діяльності, свідчить про те, що приватним детективам фактично не надається якихось прав, яких не має звичайний громадянин відповідно до положень чинного законодавства. Можна констатувати, що діяльність приватних детективів у рамках прав, наданих Законопроектом, мало чим відрізнятиметься від надання послуг за договором доручення, про який ідеться в ст. 1000 Цивільного кодексу України (далі - ЦК), або від звичайного представництва (ст. ст. 237-250 ЦК). З огляду на це, стає незрозумілим, у чому ж, відповідно до Законопроекту, полягає специфіка детективної діяльності та якими поважними причинами зумовлюється встановлення заходів державного контролю за діяльністю детективів [1]. Лише в Законопроекті № 3726 передбачено право використовувати спеціальні засоби. Однак поза межами правового регулювання залишається участь детектива в кри-

мінальному провадженні й особливості збирання ним доказової інформації. На нашу думку, таке питання має бути вирішене в законодавстві, адже процесуальний порядок залучення приватних детективів до судового процесу дуже важливий для ефективності використання результатів праці таких суб'єктів.

Безперечно, законопроекти, винесені на розгляд Верховної Ради України, є важливим кроком на шляху розширення захисту законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, але вони вимагають подальшого перегляду й унесення поправок (особливо в частині розширення прав суб'єктів приватної детективної діяльності), що принесе користь усім: представникам ринку послуг детективів і їхнім клієнтам - фізичним і юридичним особам.

Таким чином, до перспектив упровадження інституту приватної детективної діяльності в Україні варто віднести таке:

по-перше, законодавче закріплення прав, обов'язків, а також відповідальності суб'єктів приватної детективної діяльності створить певні правові гарантії для учасників цих відносин;

по-друге, створення єдиного реєстру суб'єктів приватної діяльності й обов'язкове ліцензування зменшить кількість шахраїв, які видають себе за приватних детективів;

по-третє, громадяни, які з певних особистих причин не можуть звернутися до правоохоронних органів, матимуть змогу захистити свої права й інтереси за допомогою приватного детектива;

по-четверте, при правильній організації управління у сфері приватної детективної діяльності Україна має змогу отримати значну підтримку з боку недержавних структур у правоохоронній діяльності;

по-п'яте, поповнення державного бюджету за рахунок оподаткування такої діяльності;

по-шосте, це наблизить Україну до світових європейських стандартів у галузі забезпечення безпеки громадян.

Література

1. Висновок Головного науково-експертного управління 26.05.2020 на Проєкт Закону України «Про приватну детективну діяльність» від 04.02.2020 № 3010. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051.

2. Євич О.С., Калаченкова К.О. Приватна детективна (розшукова) діяльність як новий вид господарської діяльності в Україні. *Вісник студентського*

наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2020. № 12. Том 2. С. 167-172.

3. Кримінальний процес України / за ред. Ю.М. Грошевого, В.М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 823 с.

4. Мулявка Д.Г., Бедренко М.А. Класифікація принципів приватної детективної діяльності. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 181-185.

5. Мулявка Д.Г., Шопіна І.М., Бедренко М.А. Принципи приватної детективної (розшукової) діяльності : монографія. Київ : Людмила, 2019. 88 с.

6. Про приватну детективну (розшукову) діяльність : Проєкт Закону України від 28.12.2015 № 3726. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580.

7. Про приватну детективну (розшукову) діяльність : Проєкт Закону України від 02.09.2019 № 1228. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1228&skl=10.

8. Про приватну детективну діяльність : Проєкт Закону України від 04.02.2020 № 3010. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051.

9. Чередниченко О.Ю., Чередниченко А.О. Проблемні питання приватної детективної (розшукової) діяльності в Україні, історія розвитку, світовий досвід, ринок приватної детективної (розшукової) діяльності. *Вісник економіки, транспорту і промисловості*. 2014. № 45. С. 272-280.

Гришко В. І.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного
господарства та природокористування

ПРОЦЕС СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Доценко О. С.

У статті надано характеристику стратегічного управління як одного з напрямів ефективної діяльності щодо протидії злочинності. Автор визначає місії та цілі Національної поліції України, описує процес стратегічного управління. Також проаналізовано внутрішнє середовище Національної поліції України й висвітлено сильні та слабкі сторони. Наголошено, що сильними сторонами внутрішнього середовища є досвід і ресурси Національної поліції України, а також стратегічно важливі сфери діяльності. Слабкі сторони внутрішнього середовища - це недоліки й обмеження, що перешкоджають успіху.

Автор класифікував особливості нестратегічного управління, пояснив, що стратегічний менеджмент - це досягнення стратегічних результатів, організаційний процес, який повинен відповісти на питання «як?» і «хто це зробить?». Процес стратегічного управління є безперервним і складається з формулювання стратегій; розвитку ділових професійних навичок Національної поліції України; управління впровадженням стратегії та розвитком навиків.

У загальному вигляді процес стратегічного управління охарактеризовано як завдання, що тісно взаємопов'язані; ці завдання застосовуються не ізольовано; розробка та реалізація стратегії - процес трудомісткості й потреби від керівників різних витрат, тому що керівникам залежно від обставин потрібен різний час для перегляду питань, які відповідають стратегії, і прийняття рішень; необхідність достатнього часу, коли стратегічне керівництво виходить із необхідності вдосконалення стратегій і методів виконання, а також якісних стратегій, які після того, як завершаться, під час удосконалення правильної стратегії є часто запорукою успішного виконання. Стратегія управління Національною поліцією України - це свідомий процес, спрямований на визначення напрямку руху організації в умовах середовища, що змінюється протягом тривалого періоду.

Ключові слова: стратегія, стратегічний менеджмент, Національна поліція України, запобігання злочинам, організація, розвиток, упровадження, реалізація.

for the effective operation of the National Police of Ukraine. The author defines the missions and goals of the National Police of Ukraine, describes the process of strategic management. The internal environment of the National Police of Ukraine was also analyzed, and strengths and weaknesses were highlighted. It was emphasized that the strengths of the internal environment are the experience and resources of the National Police of Ukraine, as well as strategically important areas of activity. Weaknesses of the internal environment are shortcomings and limitations that hinder success.

The author classified the features of non-strategic management. The author explained that strategic management is the achievement of strategic results. This is an organizational process that should answer the question "how?" and "who will do it?" The process of strategic management is continuous and consists of: formulation of strategies; development of business professional skills of the National Police of Ukraine; managing strategy implementation and skills development.

In general, the process of strategic management is described as tasks that are closely interrelated; these tasks are not carried out in isolation; strategy development and implementation is a time-consuming process and requires different costs from managers, because managers, depending on the circumstances, need different time to consider issues related to strategy and decision-making; the need to constantly devote sufficient time to strategic management stems from the need to improve the strategy and methods of its implementation, as well as the quality of the strategy, because perseverance, while improving the right strategy, is often the key to its successful implementation. The management strategy of the National Police of Ukraine is a conscious process aimed at determining the direction of movement of the organization in an environment that changes over the long term.

Key words: strategy, strategic management, National Police of Ukraine, crime prevention, organization, development, implementation, realization.

Dotsenko O. S. Strategic management process in the National Police of Ukraine

This article discusses the essence, stages and basics of strategic management, which is necessary

© Доценко О. С., 2021

У зв'язку із загостренням кризових явищ у суспільному та економічному житті нашої держави, збільшенням навантаження на правоохоронну систему виникає необхідність розроблення організації процесу стратегічного управління в діяльності Національної поліції в сучасних умовах.

Стратегічне управління можна розглядати як динамічну сукупність п'яти взаємообумовлених управлінських рішень [5, с. 17]. Ці процеси логічно йдуть один за одним, але має місце стійкий зворотній зв'язок і відповідний вплив кожного процесу на решту й на всю їх сукупність. У цьому є важлива особливість структури стратегічного управління. Структура процесу стратегічного управління відображає зміст основних завдань організації управління зі створення та реалізації стратегії Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції в областях та управлінь (відділів) поліції й складається з п'яти основних взаємозалежних завдань: визначення виду оперативно-службової діяльності та формування стратегічних цілей; перетворення загальних цілей на конкретні напрями роботи; уміла реалізація обраного плану для досягнення бажаних показників; ефективна реалізація обраної стратегії; оцінка провідної роботи, аналіз ситуації в регіоні, корегування головних довгострокових напрямів діяльності, цілей і стратегій під час зміни умов і з виникненням нових напрямів розвитку або визначення цілей і довгострокових перспектив розвитку нових ідей і можливостей з появою досвіду, який придбано в процесі реалізації стратегії.

Структура процесу та взаємозв'язок стратегічного управління потребують дослідження змісту його складників, щоб поліпшити вивчення суті цієї проблеми та зрозуміти можливості практичного застосування підходів стратегічного управління в діяльності органів Національної поліції України.

Аналіз середовища є початковим процесом стратегічного управління, тому що він забезпечує базу для визначення місії та цілей [4, с. 2] Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції та управлінь (відділів) поліції для розробки стратегічної поведінки, що дає змогу здійснити власну місію й досягнути цілей.

Аналіз середовища складається з вивчення таких елементів: макросередовища; мікросередовища; внутрішнього середовища [7, с. 36].

Аналіз макросередовища складається з вивчення впливу демографічного складу населення, стану економіки, її правового регулювання й управління, політичних процесів, стану

природного середовища й ресурсів, соціального та культурного складників суспільства, науково-технічного й технологічного розвитку суспільства [8, с. 25].

Аналіз мікросередовища орієнтовано на аналіз таких складових елементів: правопорушення по видах; характеристика суб'єкта правопорушень; характеристика об'єкта правопорушення; шкода, що спричинена правовідносинами; розкриття злочинів і ступінь невідворотності покарання.

Аналіз внутрішнього середовища (сильних і слабких сторін). Сильні сторони внутрішнього середовища - це досвід і ресурси підприємства, а також стратегічно важливі сфери діяльності, що дають змогу перемагати в конкурентній боротьбі. Слабкі сторони внутрішнього середовища - це недоліки й обмеження, що стоять на заваді успіху. Сильні та слабкі сторони внутрішнього середовища необхідно оцінювати за аналогічною методикою, поділяючи його на окремі розділи, що охоплюють усі напрями діяльності підприємства, до них у загальному випадку відносять маркетинг, виробництво, фінанси, організація та кадри [6, с. 74].

Аналіз внутрішнього середовища необхідно орієнтувати на вивчення можливостей потенціалу, на який може розраховувати Національна поліція України в процесі досягнення своїх цілей. Внутрішнє середовище аналізується за такими головними напрямками, як персонал, його потенціал, кваліфікація, мотиви тощо; організація управління; зв'язок і застосування наукових досліджень і розробок; фінанси; менеджмент; організація культури.

Визначення місії та цілей Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції та управлінь (відділів) поліції можна розглядати як процес стратегічного управління, що складається з трьох підпроцесів, кожний із яких потребує великої та дуже відповідальної роботи.

Перший підпроцес складається з формування місії системи Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції та управлінь (відділів) поліції, яка в концентрованому вигляді відображає сенс існування Національної поліції України, її призначення. Місія додає Національній поліції України оригінальності, наповнює роботу людей особливим змістом.

Другий підпроцес - визначення довгострокових цілей.

Третій підпроцес стратегічного управління - це встановлення короткострокових цілей.

Формування місії та встановлення цілей системи Національної поліції України призводить до

того, що стає зрозумілим, для чого функціонує система правоохоронних органів і до чого вона прямує.

Розробка стратегії. На цьому етапі приймається рішення з приводу того, як, якими засобами система Національної поліції України досягне цілей. Процес розробки стратегії є центральною частиною стратегічного управління. Визначення стратегії не є виключно складанням плану дій, бо це прийняття рішення з приводу того, що робити з окремим правопорушенням або злочинами, як, у якому напрямі розвивається Національна поліція України, яке місце займе в системі забезпечення правопорядку.

Виконання стратегії. Особливості процесу виконання стратегії складається з того, що він не є процесом реалізації стратегії та досягнення Національною поліцією України цілей. Дуже часто Головні управління Національної поліції та управління (відділи) поліції не можуть здійснити стратегію, що обрана. Це не є наслідком того, що або неправильно було проведено аналіз і зроблено неправильні висновки, або виникли непередбачувані зміни в зовнішньому середовищі. Проте часто стратегія не здійснюється ще й тому, що управління не може належним чином залучити весь потенціал для реалізації стратегії, особливо це стосується використання людського потенціалу.

Основне завдання етапу виконання стратегії полягає в тому, щоб створити необхідні передумови для успішної реалізації стратегії [2, с. 155]. Таким чином, виконання стратегії - це проведення стратегічних змін у Національній поліції України, Головних управліннях Національної поліції та управліннях (відділах) поліції, що призводить її в такий стан, де система буде готовою до втілення стратегії в життя.

Робота з реалізації стратегії передусім належить до сфери адміністративних завдань, які включають такі основні моменти: створення організаційних можливостей для успішного виконання стратегії; управління бюджетом з метою вигідного розміщення коштів; визначення політики Національної поліції України, що забезпечує реалізацію стратегії; мотивація працівників до найефективнішої їхньої праці за умов необхідності зміни їхніх обов'язків і характеру роботи з метою досягнення найліпших результатів з реалізації стратегії; погодження розмірів винагороди з досягненням результатів, що намічалися; створення сприятливої атмосфери в органах Національної поліції для успішного виконання цілей, що намічалися; створення внутрішніх умов, що забезпечують пер-

сонал органів Національної поліції умовами для щоденного ефективного виконання своїх стратегічних завдань; використання передового досвіду для постійного поліпшення роботи; забезпечення внутрішнього керівництва, що необхідно для просування шляхом реалізації стратегії та контролю за тим, яким чином вона повинна бути виконана.

Мета керівництва полягає в створенні системи оцінки відповідності між тим, як виконано роботу, і тим, що необхідно для ефективної реалізації стратегії. Найважливіші залежності - між стратегією й організаційними здібностями, між стратегією й розміром винагороди, між стратегією і внутрішньою політикою, що забезпечує проведення робіт, між стратегією й корпоративною культурою. Відповідність між організацією роботи Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції та управлінь (відділів) поліції й тим, що дає змогу ефективно реалізувати стратегію, робить його єдиним цілим на початку здійснення своїх планів.

Завдання здійснення та виконання стратегії є найбільш складною і трудомісткою частиною стратегічного управління [1, с. 54]. Воно проходить практично через усі рівні управління й має бути враховане в більшості підрозділів системи органів Національної поліції України. Кожен керівник повинен вирішити питання: «Що необхідно зробити на моїй ділянці, щоб зробити свій внесок у виконання загальної стратегії та яким чином я можу найліпше це зробити?»

Таким чином, виконання стратегії - це комплекс дій, які сприяють підвищенню ділової активності в організаційних і фінансових сферах, розробці політики органів Національної поліції України, створенню корпоративної культури й системи мотивації персоналу та керівництву всім тим, що спрямоване на досягнення результатів.

Оцінка діяльності, аналіз нових напрямів, унесення корективів.

Постійна поява нових обставин змушує вносити корективи. Усі чотири попередні завдання переглядаються не один раз. Основою цього процесу є оцінка й контроль виконання стратегії, тому що вони забезпечують стійкий зворотний зв'язок між ходом процесу досягнення цілей і цілями, які стоять перед Національною поліцією України.

Основні завдання будь-якого контролю: визначення того, що й за якими показниками перевіряти; оцінка стану об'єкта, що контролюється, відповідно до стандартів, нормативів або інших еталонних показників; з'ясування причин відхилень, якщо їх виявлено в результаті проведення

оцінки; здійснення корегування, якщо воно необхідне й можливе.

Стратегічний контроль сфокусовано на з'ясуванні того, наскільки можливо в майбутньому реалізувати стратегію та чи призведе її реалізація до досягнення цілей. Корегування за результатами стратегічного контролю може торкатися як стратегії, що реалізується, так і цілей органу.

Таким чином, виконання стратегії починається з об'єднання різноманітних рішень і дій керівництва з організації роботи окремих груп кожного працівника. Перегляд бюджету, зміна політики, реорганізація, зміна персоналу, поліпшення корпоративної культури, перегляд системи заробітної платні, зміна технології та оперативно-процесуального процесу - усе це є типовими діями керівників, які дають змогу поліпшити стратегічну роботу, а оцінка роботи, аналіз змін, корегування стратегії - природні та необхідні складники процесу стратегічного управління.

Кожне з п'яти завдань стратегічного управління потребує постійного аналізу й вирішення: продовжувати або ні роботу в запланованому напрямі чи вносити зміни. Керівник не може дозволити собі абстрагуватися від стратегічних завдань.

Стратегічне управління - це процес, що знаходиться в постійному русі та являє собою замкнений цикл. Завдання оцінки діяльності й прийняття рішень про внесення корективів є водночас кінцем і початком циклу стратегічного управління. Тому основним завданням керівництва є знаходження шляху для поліпшення стратегії та відстеження того, яким чином воно виконується.

Отже, у загальному вигляді процес стратегічного управління можна охарактеризувати таким чином: п'ять завдань стратегічного управління досить тісно взаємопов'язані; ці завдання здійснюються не ізольовано; розробка й реалізація стратегії - процес трудомісткий і потребує від керівників різних витрат, тому що керівникам, залежно від обставин, потрібен різний час для розгляду питань, які пов'язані зі стратегією й прийняттям рішень; необхідність постійно приділяти достатньо часу стратегічному управлінню виходить із необхідності вдосконалення стратегії та методів її виконання, а також із якості стратегії, тому що завзятість під час удосконалення правильної стратегії є часто запорукою її успішного виконання.

Діяльність зі створення й виконання стратегії фактично рано чи пізно зачіпає будь-яку управлінську роботу (рівень управління). Усе це здійснюється через те, що кожний керівник розробляє

та слідує за виконанням стратегії в межах підзвітної йому ділянки.

У системі Національної поліції України, де потрібно управляти кількома різними напрямками, зазвичай існують чотири рівні керівників менеджерів зі стратегії: виконавчий або інший керівник вищого рівня управління, який несе основну відповідальність і здійснює особисте керівництво за прийняття великих стратегічних рішень, що охоплюють усю систему Національної поліції України, а також усі види діяльності; керівники Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції, яким передається головна роль у визначенні та виконанні стратегічних планів цих структурних одиниць; функціональні, регіональні керівники в межах цієї системи (галузі), які прямо керують окремим напрямом діяльності органів Національної поліції (оперативна, правоохоронна, забезпечувальна, робота з персоналом тощо), їхнім завданням є забезпечення єдиної стратегії для організаційних одиниць і прийняття стратегічних рішень у своєму напрямі; керівники управлінь (відділів), відділень Національної поліції тощо, які несуть головну відповідальність за розвиток деталей стратегічних планів у підзвітній сфері та за впровадження в життя загального стратегічного плану на низовому рівні.

Для структур, що займаються тільки одним видом діяльності, необхідно не більше трьох із цих рівнів (стратегічні керівники на вищому рівні, керівники зі стратегії на функціональному рівні та керівники зі стратегії на оперативному рівні).

Таким чином, стратегічне управління є основою управління, а не просто тим, із чим має справу тільки вищий рівень керівництва.

Ознаки нестратегічного управління.

Сьогодні стратегічне управління є найважливішим фактором успішного виживання в ринкових умовах, які постійно ускладнюються [3, с. 14], але часто в органах Національної поліції України можна спостерігати відсутність стратегічності в їхніх діях, що призводить до неефективної діяльності. Відсутність стратегічного управління виявляється частіше за все в таких основних формах.

По-перше, Національна поліція України планує свою діяльність виходячи з того, що оточення або взагалі не буде змінюватися, або ж у ньому не будуть діяти якісні зміни. Намагання складати довгострокові плани, у яких відображається що, коли та як робити в досить довгостроковій перспективі, або бажання будувати «на сторіччя», або придбати «на довгі роки» - усе це ознаки нестратегічного управління. Бачення довгостро-

кової перспективи - дуже важлива складова частина стратегічного управління. Проте це не означає екстраполяції практики, що існує, і стану оточення на багато років наперед.

Стратегічне управління кожного моменту фіксує, що Національна поліція України повинна робити зараз, аби досягти цілі в майбутньому, виходячи з того, що оточення буде змінюватися й умови функціонування Національної поліції України будуть змінюватися також.

За умов стратегічного управління здійснюється погляд із майбутнього в теперішнє, визначаються і здійснюються нинішні дії Національної поліції України, Головних управлінь Національної поліції та управлінь (відділів) поліції, які забезпечують йому визначене майбутнє (а не виробляється план або опис того, що Національна поліція України повинна робити в майбутньому). За умов нестратегічного управління складається й план конкретних дій як у сучасному, так і в майбутньому, що базується на тому, що чітко відомо, яким буде кінцевий стан і що оточення фактично не буде змінюватися.

По-друге, за умов нестратегічного управління розробка програми дій починається з аналізу внутрішніх можливостей, бажань і потреб клієнтів, а також поведінки конкурентів. Усе, що може Національна поліція України визначити на основі аналізу внутрішніх можливостей, - це яку кількість злочинів вона може розкрити та які витрати при цьому вона може мати. Тому починати планування діяльності Національної поліції України необхідно з аналізу внутрішніх ресурсів, і можливості раціонально використовувати ці ресурси означає повністю протистояти принципам стратегічного управління.

Стратегічне управління пов'язане з досягненням стратегічних результатів. Це організаційний процес, який повинен відповісти на питання «як?» і «хто це буде робити?» [9, с. 20]. Процес стратегічного управління безперервний і складається з формулювання стратегій; розвитку ділових професійних навиків Національної поліції України; управління впровадженням стратегій і розвитком навиків.

Стратегія управління Національною поліцією України - це таке управління системою Національ-

ної поліції, яке ґрунтується на людському потенціалі як основі стратегії, орієнтує його професійну діяльність на потреби людини, гнучко реагує й проводить передбачені зміни в Національній поліції, що відповідають викликам зовнішнього середовища та дають змогу системно запобігати найбільш суспільно небезпечним злочинам і правопорушенням і розкривати їх, що в сукупності створює надійну їй підтримку з боку суспільства щодо досягнення стратегічних цілей на довготерміновий період.

Література

1. Беляєва Н.С. Стратегія підприємства як елемент механізму стратегічного управління. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 15 (5). С. 54-56.
2. Біловодська О.А. Маркетинговий менеджмент : навчальний посібник. Київ : Знання, 2010. 332 с.
3. Виханський О.С. Стратегическое управление : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Гардарика, 1998. 296 с. URL: <http://bibliograph.com.ua/upravlenie-4/7.htm>.
4. Виханський О.С. Стратегическое управление : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Гардарика, 2000. 296 с.
5. Демиденко С.Л. Особливості стратегічного аналізу середовища підприємства. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_9_21.
6. Роїк О.М., Азарова А.О., Небава М.І. Основи стратегічного менеджменту: навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2007. 213 с.
7. Сасенко М.Г. Стратегія підприємства: підручник. Тернопіль : Економічна думка, 2006. 390 с.
8. Стратегічне управління органами внутрішніх справ : навчальний посібник / В.Д. Сущенко, В.А. Борисенко, В.В. Сокурено, О.С. Доценко. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 149 с.
9. Шершньова З.Є. Стратегічне управління : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2004. 699 с.

Доценко О. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
полковник поліції, професор кафедри публічного
управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

ПРИНЦИПИ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Ковальова О. В.

Метою статті є з'ясування системи принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, їх сутності й ступеня їх правового закріплення.

Підкреслено, що принципи - це невід'ємна основа будь-якого провадження, зокрема й адміністративно-деліктного, на якій ґрунтуються всі інші його складники, зокрема коло учасників і суб'єктів провадження, їхні повноваження, строки та стадії провадження тощо. Наголошено на важливості дотримання принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення всіма його суб'єктами під час реалізації власних повноважень. При цьому акцентовано увагу на тому, що принципи провадження мають бути єдиними та зрозумілими для всіх.

Запропоновано виокремлювати загальні та спеціальні принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення. До загальних принципів віднесено презумпцію невинуватості й верховенство права. Розкрито сутність принципу верховенства права шляхом визначення його обов'язкових елементів, серед яких - законність, правова (юридична) визначеність, заборона сваволі, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, недискримінація й рівність перед законом. Наголошено на недоцільності виокремлення таких принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, як законність, недискримінація (рівність учасників провадження перед законом), охорона інтересів держави й особи, оскільки вони є складниками принципу верховенства права.

До спеціальних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення віднесено публічність (гласність); самостійність суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень; установлення об'єктивної істини; оперативність; економічність. Підкреслено, що зазначений перелік принципів не є вичерпним і потребує подальшої наукової уваги.

Наголошено на доцільності закріплення в КУпАП переліку принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: принципи провадження, провадження у справах про адміністративні правопо-

рушення, верховенство права, загальні принципи, спеціальні принципи.

Kovalova O. V. Principles of proceeding in cases of administrative offenses

The purpose of the article is to clarify the list of principles of proceedings in cases of administrative offenses, their essence and the degree of their legal consolidation.

It is emphasized that the principles are an integral part of any proceedings, including administrative-tort, on which all its other components are based, including the range of participants and subjects of proceedings, their powers, terms and stages of proceedings, etc. The importance of observance of the principles of proceedings in cases of administrative offenses by all its subjects during the exercise of their powers is emphasized. Emphasis is placed on the fact that the principles of proceedings should be the same and clear to all.

It is proposed to distinguish general and special principles of proceedings in cases of administrative offenses. The general principles include the presumption of innocence and the rule of law. The essence of the principle of the rule of law is revealed by defining its obligatory elements, including: legality, legal (legal) certainty, prohibition of arbitrariness, access to justice, observance of human rights, non-discrimination and equality before the law. Emphasis is placed on the inexpediency of distinguishing such principles of proceedings in cases of administrative offenses as: legality, non-discrimination (equality of participants before the law), protection of the interests of the state and the individual, as they are part of the rule of law.

The special principles of proceedings in cases of administrative offenses include: publicity (publicity); independence of subjects of jurisdiction in decision-making; establishing objective truth; efficiency; economy. It is emphasized that the specified list of principles is not exhaustive and needs further scientific attention.

Emphasis is placed on the expediency of enshrining in the Code of Administrative Offenses a list of principles of proceedings in cases of administrative offenses.

Key words: principles of proceedings, proceedings in cases of administrative offenses, Rule of Law, general principles, special principles.

Постановка проблеми та її актуальність. Провадження у справах про адміністративні правопорушення є складником адміністративного процесу. Його реалізація переважно регламентована в розділах IV та V Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) [1]. Однак, на відміну від Кодексу адміністративного судочинства України, прийнятого набагато пізніше, КУпАП і досі не містить упорядкованої системи принципів, на яких має ґрунтуватися провадження у справах про адміністративні правопорушення. При цьому низку принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення фрагментарно закріплено в окремих статтях КУпАП або їх можна вивести зі змісту окремих приписів КУпАП. Тому сьогодні щодо принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення наявні дискусії серед правників різних галузей права, зокрема й адміністративного.

Визначаючи сутність категорії «принцип», дослідники виділяють кілька груп значень його як юридичної категорії: принцип як основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення; принцип як загальне правило або стандарт; принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; принцип як визначена наперед політика або спосіб дії; принцип як основа або необхідний якісний складник або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки [2, с. 74]; загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сукупність прав і впливають з ідей справедливості й свободи, визначають загальну справедливість і найістотніші риси чинної правової системи [3, с. 65]. Отже, принципи - це невід'ємна основа будь-якого провадження, зокрема й адміністративно-деліктного, на якій ґрунтуються всі інші його складники, зокрема коло учасників і суб'єктів провадження, їхні повноваження, строки та стадії провадження тощо. Важливо, щоб усі суб'єкти провадження під час реалізації власних повноважень виходили саме з принципів провадження, які мають бути єдиними та зрозумілими для всіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей провадження у справах про адміністративні правопорушення присвячені наукові праці таких учених: В. Авер'янова, О. Бандурки, О. Банчука, О. Безпалової, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Т. Гуржія, Є. Додіна, Л. Ковалю, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, О. Остапенка й інших. Переважно науковці

розглядають принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення в рамках ширшої тематики, детально не досліджуючи сутність кожного з них. Наукові праці вказаних учених, безумовно, мають теоретичне та практичне значення, однак в умовах зміни концептуальних підходів до розуміння сутності провадження у справах про адміністративні правопорушення, оновлення нормативно-правових засад його здійснення, імплементації міжнародних і європейських стандартів притягнення до відповідальності, принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення потребують подальшого дослідження.

Низку сучасних наукових праць присвячено дослідженню принципів адміністративного процесу, складником якого є провадження у справах про адміністративні правопорушення. При цьому більшість науковців зосереджує увагу на принципах адміністративного судочинства. Безпосередньо принципи адміністративно-деліктного провадження розглядали А. Манжула, Д. Бортняк та інші. Проте, урахувавши відсутність нормативно закріпленого переліку принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, це питання потребує особливої наукової уваги та подальших наукових досліджень.

Метою статті є з'ясування системи принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення, їх сутності й ступеня їх правового закріплення.

Виклад основного матеріалу. Провадження у справах про адміністративні правопорушення належить до юрисдикційних проваджень і як складник адміністративного процесу є сукупністю передбачених законом процесуальних дій уповноважених суб'єктів щодо вирішення справ про адміністративні правопорушення та забезпечення виконання прийнятого рішення.

У сучасній адміністративній науці пропонується виділяти загальні принципи, які були б еквівалентні основоположним принципам, закріпленим у Конституції України, і спеціальні, які властиві окремим інститутам адміністративного права та їх складникам.

До загальних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення можна віднести передусім принцип верховенства права, що виходить зі статті 8 Конституції України, у якій зазначається, що в Україні визнається й діє принцип верховенства права, а також статті 3 Конституції України, у якій наголошено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвер-

дження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4]. Дослідники відносять принцип верховенства права разом із принципами законності й дотримання прав і свобод людини, до «трьох китів» європейської цивілізації, що створили фундаментальні засади взаємодії суб'єктів міжнародного, європейського та внутрішньодержавного права [5, с. 59]. При цьому принцип верховенства права стоїть на вершині. Він є одним із найцінніших здобутків людства, про що неодноразово наголошено в документах Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу, відображено в доктринах та актах багатьох держав [6, с. 83]. Досліджуючи складники принципу верховенства права, варто звернути увагу на Доповідь Венеціанської комісії «Про верховенство права» № 512/2009 (the Rule of Law), прийняту на 86-й пленарній сесії 25-26 березня 2011 року, у якій наведено перелік обов'язкових елементів цього принципу: законність (у тому числі прозорий, підзвітний і демократичний процес ухвалення законів), правова (юридична) визначеність, заборона сваволі, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, недискримінація й рівність перед законом [7]. Отже, немає необхідності окремо виокремлювати такі традиційні для адміністративного процесу принципи, як принципи законності, недискримінації (рівності учасників провадження перед законом), охорони інтересів держави й особи, оскільки вони є складниками принципу верховенства права. Хоча в ст. 7 КУпАП «Забезпечення законності при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення» [1] закріплено саме принцип законності, який є вужчим за принцип верховенства права. Також окремо закріпленим у ст. 248 КУпАП «Розгляд справи на засадах рівності громадян» є принцип недискримінації, який означає, що всі громадяни рівні перед законом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови й інших обставин. При цьому, як зазначалося вище, недискримінація є складовим елементом принципу верховенства права та в цілому охоплюється ним.

Так само науковці, спираючись на положення КУпАП, виокремлюють принцип охорони інтересів держави й особи, який свідчить про демократизм проваджень у справах про проступки. Так, органи, які розглядають індивідуальні справи й ухвалюють за ними рішення, зобов'язані забезпечити захист інтересів держави, публічного порядку, прав і

свобод особи, інтересів підприємств, організацій, закладів. У свою чергу, для забезпечення охорони інтересів особи громадянам надається юридична допомога, вони можуть користуватися послугами сторонніх осіб. У статті 271 КУпАП зазначено, що в розгляді справи про проступки можуть брати участь адвокат або інший фахівець у галузі права, який, за законом, має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Однак варто зазначити, що доступ до правової допомоги охоплюється таким складником принципу верховенства права, як доступ до правосуддя, тому принцип охорони інтересів держави й особи охоплюється принципом верховенства права та не потребує виокремлення.

Окремої уваги потребує правова (юридична) визначеність, яка як складник принципу верховенства права означає, що норми права мають бути доступними, чіткими й точними, щоб суб'єкти правовідносин могли передбачити для себе всі можливі наслідки їх застосування, а їх застосування органами влади має бути логічним і послідовним. Обсяг дискреційних повноважень має бути чітко визначений законом для запобігання зловживанню владою, адже перешкоди для дієвого виконання приписів актів права можуть виникати не лише внаслідок незаконної чи недбалої дії з боку органів влади, а й через те, що якість законодавства унеможлиблює таке виконання. Узагалі поняття «якість закону» охоплює такі характеристики відповідного акта законодавства, як, зокрема, чіткість, точність, недвозначність, зрозумілість, узгодженість, доступність, виконуваність, передбачуваність і послідовність [8, с. 178].

Також до загальних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення можна віднести презумпцію невинуватості, суть якої полягає в тому, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, вважається невинною доти, доки інше не буде доведено й зафіксовано в установленому законом порядку. Звідси випливає також, що обов'язок доказу покладено на обвинувача. Притягнутий до відповідальності не зобов'язаний доводити свою невинуватість, хоча й має на це право. З презумпції невинуватості випливає й таке важливе положення: будь-який сумнів тлумачиться на користь особи, що притягається до відповідальності [9, с. 246].

Більшість науковців при дослідженні принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення не здійснює їх поділ на загальні та спеціальні. Так, А. Манжула, не здійснюючи

поділ на загальні та спеціальні принципи, у цілому виокремлює такі принципи провадження у справах про проступки проти публічного порядку: принцип законності; принцип охорони інтересів держави й особи; принцип публічності (офіційності); принцип самостійності й незалежності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень; принцип гласності; принцип поєднання диспозитивності й імперативності; принцип рівності учасників процесу перед законом; принцип оперативності й економічності; принцип провадження процесу національною мовою; принцип установлення об'єктивної (матеріальної) істини; принцип права на захист [10, с. 103]. Д. Бортняк до принципів провадження у справах про проступки публічного порядку відносить такі: законності, охорони інтересів держави й особи, публічності, об'єктивної істини, рівності громадян перед законом, оперативності, а також презумпції невинуватості, згідно з якою особа, яка притягується до відповідальності, вважається невинною доти, доки протилежне не буде доведено та зафіксовано в установленому законом порядку [11, с. 180]. О. Глібоко виокремлює такі принципи: законність; рівність громадян перед законом та органом, що розглядає справу; гуманізм; забезпечення особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, права на захист і юридичну допомогу; установлення об'єктивної істини; відкритість і гласність; швидкість та економічність; забезпечення права на оскарження рішення у справі про адміністративне правопорушення; обов'язковість рішення, що набрало законної сили [12, с. 139].

Уважаємо, що до спеціальних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення можна віднести такі: публічності (гласності); самостійності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень; установлення об'єктивної істини; оперативності; економічності.

Принцип публічності (гласності) означає, що відповідний орган або посадова особа зобов'язані забезпечити учасникам провадження безперешкодний доступ до матеріалів справи та можливість бути присутніми під час її безпосереднього розгляду. Суб'єкт розгляду має своєчасно повідомити учасників про місце й час розгляду справи, забезпечити їхнє право знати про всі рішення, ухвалені у справі, і не має права відмовити заінтересованим особам у їхньому проханні бути присутніми при розгляді конкретних справ [13, с. 140]. Виняток із наведеного правила передбачені в ст. 249 КУАП: «... крім справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення

безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), та випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці» [1].

Принцип самостійності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень впливає зі ст. 217 «Повноваження посадових осіб, які розглядають справи про адміністративні правопорушення» КУАП, де визначено, що ті чи інші справи можуть розглядати тільки визначені законом посадові особи й у межах своїх повноважень. Орган влади не може ухилитися від розгляду та вирішення справи, перекласти на будь-кого свої обов'язки.

Принцип установлення об'єктивної істини проходить червоною ниткою крізь усю процедуру, адже остання втрачає сенс, якщо справа буде розглянута поверхово. За таких умов неможливо встановити всі обставини справи та з'ясувати питання про наявність або відсутність вини особи, що притягається до адміністративної відповідальності. Цей принцип передбачає необхідність здійснення детального аналізу інформації, що міститься в матеріалах справи: проведення перевірки їх на відповідність чинному законодавству, а також вивчення й оцінювання наявних доказів [13, с. 140].

Принципи оперативності й економічності пов'язані зі специфікою адміністративних правопорушень, які, на відміну від усіх інших видів правопорушень, учиняються набагато частіше. За таких обставин кількість справ про адміністративні правопорушення, що перебувають у провадженні компетентних органів, є досить значною. Оперативність їх вирішення дає змогу уникнути накопичення справ, оскільки вирішення по суті більшості з них не потребує тривалого часу (порівняно з кримінальним чи цивільними справами). Обставини вчинення адміністративних деліктів установити значно легше порівняно зі злочинами, принаймні на підставі відомостей, що містяться в протоколах про адміністративні правопорушення. Так, оперативність забезпечується встановленням конкретних строків для розгляду провадження в справах про адміністративні правопорушення, які не перевищують п'ятнадцяти днів. Принцип економічності забезпечується за допомогою уникнення процедури розгляду справи про адміністративні правопорушення та винесення постанови на місці (у випадках, передбачених законодавством), що дає змогу суттєво знизити витрату матеріальних і людських ресурсів [14]. Крім того, при розгляді

справ про адміністративні правопорушення майже не виникає необхідності виклику свідків з інших місць, справи розглядаються переважно одноосібно, посадові особи, які розглядають справи, одержують заробітну плату за місцем роботи, члени адміністративних комісій працюють на громадських засадах, що значно зберігає витрати коштів на розгляд справи [15].

Основна функція норм і принципів адміністративного процесуального права полягає в тому, щоб сприяти юридично правильному здійсненню прав і свобод громадян і виконанню обов'язків усіма учасниками процесу [16, с. 155]. Дотримання принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення має слугувати правам і свободам людини й громадянина, а саме: доступності до адміністративного провадження; праву приватних осіб «бути почутим» (на подачу доказів у справі, на отримання обґрунтованої відповіді); праву приватних осіб на представництво та правову допомогу у відносинах з адміністрацією; часовим обмеженням розгляду адміністративних справ; обов'язку публічної установи повідомити про ухвалення та зміст адміністративного акта і способи його оскарження [17, с. 134].

Висновки. Принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних принципів адміністративно-деліктного провадження відносяться презумпція невинуватості й верховенство права, який включає в себе такі обов'язкові елементи, як законність, правова (юридична) визначеність, заборона сваволі, доступ до правосуддя, дотримання прав людини, недискримінація й рівність перед законом. Серед спеціальних принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення можна виокремити такі: публічності (гласності); самостійності суб'єктів юрисдикції в ухваленні рішень; установлення об'єктивної істини; оперативності; економічності. Звісно, зазначений перелік принципів не є вичерпним і потребує подальшої наукової уваги.

Отже, вважаємо за доцільне закріпити в КУпАП перелік принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення. При цьому немає необхідності окремо виокремлювати такі традиційні для адміністративного процесу принципи: законності, недискримінації (рівності учасників провадження перед законом), охорони інтересів держави й особи, оскільки вони є складниками принципу верховенства права.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
2. Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. Адміністративне право України : підручник / під ред. І.С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 568 с.
3. Гурковський М.П., Єсімов С.С. Основні принципи діяльності поліції щодо забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 171-184.
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : у 2 книгах / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. Книга 1 : Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н.М. Оніщенко. 344 с.
6. Довгерт А.С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 83-89.
7. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні. *Право України*. 2011. № 10. С. 168-184. URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovathy_RoL.pdf/.
8. Кузьменко О., Гуржій Т. Адміністративно-процесуальне право України : підручник / за ред. О. Кузьменко. Київ : Атіка, 2008. 416 с.
9. Ковалів М.В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 240-248.
10. Манжула А. Принципи провадження по справах про проступки проти громадського порядку. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 11. С. 102-109.
11. Бортняк Д. Характеристика провадження у справах про адміністративні правопорушення в умовах реформування адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 179-189.
12. Глібоко О.В. До питання про принципи судового провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 18. Том 1. С. 139-142.
13. Ктіторов М. Системність принципів провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Право України*. 2006. № 5. С. 17-21.

14. Іванцов В.О. Принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення: систематизація та розкриття змісту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Том 3. С. 137-141.

15. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер. 2008. 496 с. URL: <http://studies.in.ua/adminstrativne-procesualne-pravo-ukrainu/2003-zavdannya-ta-principi-provadzheniya-v-spravah-pro-adminstrativn-pravoporushennya.html>.

16. Корчинський О. Принципи адміністративного судочинства як основа захисту прав людини і громадянина. *Вісник Національного університету*

«Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2017. № 876 (15). С. 151-156.

17. Комісаров С.А. Принципи провадження у справах про проступки проти публічного порядку: особливості в умовах антитерористичної операції. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Ч. 2. С. 129-134.

Ковальова О. В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ

Лисько Т. Д., Захарчук Н. П.

Стаття присвячена аналізу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим як альтернативної форми протидії злочинності. Розглянуто доцільність застосування процедури примирення з потерпілим у разі вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень, уточнено питання про відшкодування завданих збитків. Автори звертають увагу на особливе значення інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим і відносять його до форми застосування відновного правосуддя.

Проаналізовано новели законодавства щодо неможливості звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Висловлено пропозицію законодавчо визначити категорії «корупційне кримінальне правопорушення», «правопорушення, пов'язане з корупцією», точно й однозначно зафіксувати види та ознаки стану сп'яніння в підзаконному нормативно-правовому акті. Суд має встановити, що вчинення кримінального правопорушення було зумовлене перебуванням особи в зазначеному стані. Тому автори вважають за доцільне вдосконалити чинний КК України та лаконічно зазначити, що кримінальне правопорушення вчинене «... у стані сп'яніння ...».

Повертаючись до проблем звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, автори вказали, що точні формулювання кримінального закону та «бланкетного» законодавства дадуть можливість правозастосовним органам більш ефективно застосовувати заохочувальні норми про звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є проявом альтернативного вирішення кримінально-правового

конфлікту в кримінальному провадженні. Однак варто відзначити, що окремі винятки із загального правила щодо правових підстав такого звільнення потребують уточнення та додаткового обґрунтування.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди, компроміс.

Lysko T. D., Zakharchuk N. P. Legal Restrictions on Release from Criminal Liability in Connection with Reconciliation of the Guilty with the Victim

The article is devoted to the analysis of discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim as an alternative form of combating crime. The expediency of applying the procedure of reconciliation with the victim in case of committing more serious criminal offenses is considered. The issue of compensation for damages is specified. The authors draw attention to the special importance of the institution of discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim and attribute it to the form of restorative justice.

The novelties of the legislation on the impossibility of discharge from criminal liability for corruption offenses, criminal offenses related to corruption, violation of traffic safety rules or operation of transport by persons who drove under the influence of alcohol, drugs or other intoxicants or persons who were under the influence of the effect of drugs that reduce attention and speed of reaction are analysed. It is proposed to legally define the categories “corruption criminal offense”, “offense related to corruption” and record the types and signs of intoxication in the bylaws accurately and unambiguously. The court must establish that the commission of the criminal offense was caused by the person's condition. Therefore, the authors consider it appropriate to improve the current Criminal Code and state that the criminal offense was committed “in a state of intoxication” succinctly.

Returning to the problems of discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim, the authors indicate that the precise wording of the criminal law and “blanket” legislation will allow law enforcement agencies to apply incentives for discharge from criminal liability more effectively.

Discharge from criminal liability in view of reconciliation of the offender and the victim is a manifestation of an alternative solution to the criminal law conflict in criminal proceedings. However, it should be noted that certain exceptions to the general rule on the legal grounds for such discharge need to be clarified and further substantiated.

Key words: *discharge from criminal liability, reconciliation of the offender and the victim, compensation for damages, elimination of the caused damage, compromise.*

Постановка проблеми та її актуальність.

В оновленому кримінальному законодавстві проблеми запобігання злочинності, захист прав людини, суспільства й держави здійснюються не тільки сталими охоронними нормами, а й новітніми заохочувальними. Цей гуманний акт держави звільняє в передбачених законом випадках особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, від офіційного осуду у формі обвинувального вироку її проти-правної поведінки. Одним із таких випадків є примирення винного з потерпілим.

Проблематика звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, але примирилася з потерпілим, є актуальною досить тривалий час. Варто зазначити, що виникнення норми про примирення припадає на час, коли кровна помста була способом розв'язання конфлікту. Її існування та право відмови від неї є доказом того, що потерпілий сам вирішував, як бути з особою, що спричинила йому образу: помститися чи примиритися з нею, отримавши від неї винагороду. Сьогодні підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим зафіксовані в Кримінальному кодексі України (далі - КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання стосовно звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим розглядали в наукових працях Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, Л.П. Красновська, А.А. Вознюк, Л.В. Головка, М.Є. Григор'єва, О.Ф. Ковітіді, О.С. Козак, Л.Д. Удалова, П.С. Матишевський, М.І. Хавронюк, С.С. Чернявський, О.В. Черпелюк, С.С. Яценко, Є.В. Фесенко, О.І. Чучась, М.Г. Якобашвілі та багато інших. Згадані вчені зробили вагомий внесок у розроблення вказаної проблематики, однак зазначені питання актуальні й сьогодні, оскільки кримінальне законодавство розвивається й на практиці все ще виникають труднощі з визначенням окремих концептуальних аспектів застосування цього інституту.

Метою статті є вивчення проблеми примирення між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і потерпілим, з'ясування недоліків і переваг цього виду звільнення від кримінальної відповідальності в контексті останніх змін, що внесені до КК України, щодо обмеження застосування цього інституту стосовно окремих категорій осіб.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями кримінального судочинства як в Україні, так і в інших країнах є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі - КПК) України). Саме тому на сучасному етапі розвитку України відбулося докорінне реформування системи кримінальної юстиції, яке спрямовано в напрямі демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським і світовим співтовариством.

Для традиційного правосуддя кримінальне правопорушення є конкретною шкодою, яка заподіюється потерпілому й першочергово може бути усунена тільки шляхом покарання винного, але такий каральний підхід не дає своїх результатів. У відновному правосудді, яке зародилося та почало розвиватися в сімдесяті роки ХХ сторіччя, кримінальне правопорушення розглядається як конфлікт між правопорушником і його жертвою, який можна врегулювати за допомогою вибачення та прощення [1, с. 11].

У теорії кримінального права існують різні точки зору щодо поняття звільнення від кримінальної відповідальності. На думку Ю.В. Бауліна, це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [2, с. 287]. О.М. Литвинов зазначає, що звільнення від кримінальної відповідальності - «це передбачена КК відмова держави в особі компетентних органів від офіційного осуду особи, діяння якої містить склад злочину» [3, с. 246-247].

Уважаємо, що звільнення від кримінальної відповідальності - це врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави в особі компетентних органів від

засудження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і від застосування до неї примусу у вигляді покарання або інших заходів кримінально-правового впливу.

Звільнення від кримінальної відповідальності набуло значного поширення не тільки в судовій практиці, а й стало актуальним у теорії кримінального права. Сучасна доктрина кримінального права та чинне законодавство про кримінальну відповідальність перебувають в активному пошуку альтернативних форм боротьби зі злочинністю. Як правильно зазначає П.В. Хряпінський, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є однією з таких форм [4, с. 91].

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим регулюється ст. 46 КК України. Застосування цієї норми сприяє захисту прав не лише потерпілого, а й інших осіб, які знаходяться під впливом наслідків кримінально-правового конфлікту, тому із цього випливає, що примирення пом'якшує розрив соціальних зв'язків, який відбувається в результаті вчиненого кримінального правопорушення; дає змогу вирішувати конфлікт між винним і потерпілим шляхом безпосередніх зустрічей (процедурами медіації тощо), під час яких потерпілий може виказати свої почуття, а винний – дізнатися про наслідки свого кримінального правопорушення, що може призвести до нового погляду на попередні стереотипи та призупинити спіраль кримінальності; забезпечує економію заходів кримінально-правового впливу й дає змогу відшкодувати завдані потерпілому збитки майже в повному обсязі; забезпечує реалізацію таких принципів кримінального права, як принципи справедливості, гуманізму, презумпції невинуватості, індивідуалізації відповідальності, доцільності та невідворотності відповідальності, економії засобів кримінально-правової репресії [5, с. 11-12].

Зі змісту ст. 46 КК України випливає, що звільнення винного від кримінальної відповідальності можливе за наявності таких умов: 1) особа вчинила кримінальне правопорушення вперше; 2) це кримінальне правопорушення є кримінальним проступком або необережним нетяжким злочином; 3) винний примирився з потерпілим; 4) винний відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду.

Варто зазначити, що в науковій літературі висловлюється точка зору щодо доцільності застосування процедури примирення з потерпілим й у разі вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень. Так, на думку Т.В. Шевченко, примирення потерпілого з підсудним необхідно допускати (дозво-

ляти) й у випадках учинення більш тяжких злочинів, оскільки це може призвести до щирого каяття й добровільного відшкодування шкоди. А ці обставини можуть ураховуватися як такі, що пом'якшують покарання, і тим самим слугувати підставою для звільнення особи від відбування покарання з випробуванням [1, с. 74-75].

Примирення винного з потерпілим означає не тільки відмову останнього від будь-яких матеріальних претензій, а й небажання потерпілої особи притягувати винного до кримінальної відповідальності. Причини такого небажання можуть бути різні, наприклад, повне відшкодування матеріальних збитків, родинні чи дружні зв'язки між особами, вибачення перед потерпілою особою або жалість до винного (у випадках, коли кримінальне правопорушення скоєно через тяжкі життєві обставини).

Важливо зазначити, що немає принципового значення, хто саме виступив ініціатором примирення, це може бути потерпілий, підозрюваний, обидві сторони чи їхні представники, працівники правоохоронних органів тощо. Важливим у такій ситуації є факт закріплення наміру примирення в сторін, їхні наступні дії та правові наслідки таких дій.

Сам факт примирення означає оформлену в належній процесуальній формі відмову потерпілої особи від своїх вимог або претензій до особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, і прохання закриття кримінального провадження [6, с. 221-222].

У наукових джерелах обговорюється питання про відшкодування завданих збитків. Варто зазначити, що повне відшкодування завданих збитків – це внесення особою, що вчинила кримінальне правопорушення, коштів або майна у фонди фізичних або юридичних осіб, які зазнали майнових втрат і понесли витрати від злочинного діяння [3, с. 251]. Проте варто наголосити, що при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим закон не вимагає повного відшкодування шкоди, головне завдання – задовольнити вимоги та претензії потерпілого [7, с. 222].

У теорії кримінального права тривають дискусії щодо значення кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Л.П. Краснопольська в працях зазначає, що цей інститут у системі кримінально-правового регулювання є заходом кримінально-правового впливу відновлювально-компенсаційного характеру, тобто характеру, який передбачає добровільне примирення винної особи з потерпілим і відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, що сприятиме заохоченню винної особи до подальшої

правомірної поведінки [8, с. 10]. Схожа ж точка зору неодноразово висловлювалася в правовій літературі. Так, на думку Ю.В. Бауліна, «інститут примирення з потерпілим певним чином є відображенням властивих закордонному законодавству альтернативних заходів та примірювальних процедур» [2, с. 288]. Ми підтримуємо науковців, що відносять звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим до форм застосування відновного правосуддя в Україні.

Незважаючи на позитивну оцінку в цілому цього інституту звільнення від кримінальної відповідальності й безумовну доцільність його існування, ефективність, варто звернути увагу на окремі правові проблеми та вади, що виникають при його застосуванні.

Передусім варто розглянути винятки із загального правила. Так, ст. 46 КК України не може бути застосована до осіб, що вчинили:

- (1) корупційні кримінальні правопорушення,
- (2) кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією,
- (3) порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [7].

Указівка в законі на ці винятки породжує не тільки правові, а й правозастосовні проблеми. Безперечно, питання визначення поняття корупційних злочинів не є об'єктом дослідження. Але оминати цей аспект увагою ми не можемо, оскільки від змісту (переліку складів) прямо залежить кількість можливостей застосування спеціальних видів звільнення від цих суспільно небезпечних діянь.

Передусім це пов'язано з відсутністю законодавчого визначення понять «корупційне правопорушення», «правопорушення, пов'язане з корупцією». У примітці до ст. 45 КК України надано лише перелік діянь, що можуть бути віднесені до вказаних вище кримінальних правопорушень. Так, примітка до ст. 45 КК України під корупційними кримінальними правопорушеннями пропонує розуміти кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх учинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України. Під кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, доцільно вважати кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 КК України. Варто зауважити,

що наведення в КК України вичерпного переліку корупційних кримінальних правопорушень не є вдалим, натомість варто було б передбачити обов'язкові специфічні ознаки корупційних кримінальних правопорушень [9].

Крім того, у контексті цієї проблеми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим осіб, що вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, виникає закономірне питання про порушення принципу рівності всіх перед законом, що гарантується кожному Конституцією України (ст. 21 Конституції України). Корупційні кримінальні правопорушення отримали унікальні винятки із загальних правових підстав звільнення від кримінальної відповідальності. З одного боку, боротьба з корупцією є першочерговим завданням держави. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є безумовним. Тобто на особу, що звільняється за цих обставин, у майбутньому не покладається жодних правових обов'язків. Зазначена позиція закріплена в чинному КК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 33 КК України, злочин, за вчинення якого особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, установлені законом, не враховується в сукупності злочинів [7]. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України [7], оскільки щодо них обвинувальний вирок не виноситься, звільнені від кримінальної відповідальності особи не мають судимості. Варто наголосити, що аналізовані новели мають на меті збільшити дієвість застосування інституту примирення винного з потерпілим, але при цьому не зменшити значимість протидії корупції для українського суспільства, тобто передбачення максимально ефективних підстав та умов для використання інституту звільнення з досягненням результату у вигляді виправлення корупціонерів без застосування до них покарання.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 року № 1231-IX ст. 46 КК України доповнено заборонювальною нормою про неможливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані *алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції*.

Щоб перевірити, чи перебуває особа, яка порушила правила безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебуває під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість, уповноважені на це органи користуються Наказом «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», у якому детально розписана вся процедура. Однак виникає суттєва проблема при встановленні впливу лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, адже законодавчо не визначено перелік тих лікарських препаратів, що мають такий ефект. Більше того, це вбачається неможливим, адже в інструкціях для медичного застосування більшості лікарських засобів знеболюючого, заспокійливого, протівірусного та протизапального спектру дії міститься застереження утриматися від керування транспортним засобом. Сп'яніння є умовою вчинення багатьох кримінальних правопорушень, тому КК України визнає стан сп'яніння обставиною, що обтяжує покарання. Суд має встановити, що вчинення кримінального правопорушення зумовлене перебуванням особи в зазначеному стані. Тому вважаємо за доцільне вдосконалити чинний КК України та лаконічно зазначити, що кримінальне правопорушення вчинене «... у стані сп'яніння ...». Види й ознаки стану сп'яніння варто уточнити в згаданій вище Інструкції, уникаючи неоднозначних тверджень, таких як «різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя», «поведінка, що не відповідає обстановці», «почервоніння обличчя або неприродна блідість» тощо.

Повертаючись до проблем звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, варто вказати, що точні формулювання кримінального закону та бланкетного законодавства дадуть можливість правозастосовним органам ефективно застосовувати заохочувальні норми про звільнення від кримінальної відповідальності.

Висновки. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є проявом альтернативного вирішення кримінально-правового конфлікту в кримінальному провадженні. Однак варто відзначити, що окремі винятки із загального правила щодо правових підстав такого звільнення потребують уточнення та додаткового обґрунтування.

Література

1. Глоба М.М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2021. 240 с.
2. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 287-289.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. проф. О.М. Литвинова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
4. Хряпінський П.В. Загальна підстава спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 89-97.
5. Мандриченко Ж.В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 17 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за заг. ред. проф. В.М. Бесчастного та О.М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 04.10.2021 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20211004#Text>.
8. Краснопольська Л.П. Правові підстави та процедура звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2021. 19 с.
9. Лисько Т.Д., Рєпкіна Ю.Є. Проблеми правової визначеності юридичних дефініцій корупційних кримінальних правопорушень: деякі теоретичні та правозастосовні аспекти. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Повітряне і космічне право»*. 2020. № 4 (57). С. 169-174.

Лисько Т. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу
юридичного факультету Національного
авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0002-0550-5740

Захарчук Н. П.,
здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
юридичного факультету Національного
авіаційного університету

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Сизоненко А. С.

Статтю присвячено дослідженню характеристики неповнолітніх осіб, які вчиняють або можуть учинити кримінальні правопорушення.

Доведено, що неповнолітнім, який учинив кримінальне правопорушення, може бути визнана особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років із сукупністю певних ознак суспільно небезпечної особи та суспільно значущих властивостей, що обумовлюють учинення суспільно небезпечного діяння.

Розроблено типологію неповнолітніх правопорушників, що допоможе спрогнозувати можливу протиправну поведінку підлітків та індивідуалізувати застосування до них заходів впливу. Також на основі проведеного дослідження запропоновано власну типологію неповнолітніх правопорушників, яка водночас охоплює їхні основні відмінні характеристики. На думку автора, існують такі типи неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення: а) «випадковий» - учинення діяння внаслідок випадкового збігу обставин, необережності й неготовності протистояти ситуації; упередженості загальній позитивній спрямованості особистості; б) «ситуативний» - учинення діяння внаслідок потрапляння у відповідну негативну ситуацію через нестійкість загальної орієнтації особистості, «хисткий» характер; в) «нестабільний» - учинення діяння особами, які раніше вчинили незначні правопорушення й перебувають на обліку в органах внутрішніх справ, мають переважно негативну спрямованість особистості, але не досягли рівня стійкості; г) «злісний» - учинення діяння особами, які характеризуються відносно стійкою антигромадською спрямованістю особистості (неповнолітні, які вчинили злочини неодноразово).

Визначено, що перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному та розширеному дослідженні особи неповнолітнього злочинця, характеристиці його особистісних ознак і виокремленні на основі проведеного дослідження нових критеріїв для типологізації неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

Ключові слова: неповнолітні злочинці, кримінальні правопорушення, типологізація, поведінкові особливості.

Syzonenko A. S. Characteristics of minors, who commit criminal offenses

The article is devoted to the study of the characteristics of minors who commit or may commit criminal offenses.

A juvenile who has committed a criminal offense can be recognized as a person between the ages of fourteen and eighteen with a set of certain features of a socially dangerous person and socially significant properties that determine the commission of a socially dangerous act.

The opinions of criminologists on determining the constituent elements and properties that are inherent in the personality of a juvenile offender, as well as behavioral characteristics of his character under the age of eighteen, which become one of the main factors in a person's decision to commit a criminal offense. The typology of juvenile offenders has been identified, which will help predict possible illegal behavior of adolescents and individualize the application of measures of influence against him. Also, on the basis of the conducted research, the own typology of juvenile offenders is offered, which at the same time covers their main distinctive characteristics. In our opinion, the following typology of juveniles who have committed criminal offenses is more optimal and at the same time covers the main distinctive characteristics: a) "accidental" - committed an act due to a coincidence, recklessness and unpreparedness to resist the situation, contrary to the general positive orientation of the individual; b) "situational" - committed crimes as a result of getting into a corresponding negative situation due to the instability of the general orientation of the individual, "shaky" nature; c) "unstable" - the commission of crimes by persons who have previously committed minor offenses and are registered with the police. Have a predominant negative orientation of the individual, but have not reached the level of stability; d) "malicious" - persons who have committed crimes are characterized by a relatively stable anti-social orientation of the individual (minors who have committed crimes repeatedly).

It is noted that the prospects for further research consist in a more detailed and expanded study of the personality of a juvenile offender, characterization of his personality traits and the selection, on the basis of the study, of new criteria for the typology of juveniles committing criminal offenses.

Key words: juvenile delinquents, criminal offenses, typology, behavioral features.

Постановка проблеми. Питання характеристики неповнолітніх осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення, є складним з неоднозначним у дослідженні, адже стосується вельми специфічної для пізнання мотиваційної злочинної поведінки особи, що не досягла повноліття. Незавершеність процесів формування особистості, деформація під впливом соціальних мотивів внутрішніх потреб та інтересів особи, фізична та психічна незрілість неповнолітнього, обмеженість життєвого досвіду - все це призводить до викривлення свідомого сприйняття фактів і негативно впливає на загальну спрямованість особистості неповнолітнього. У зв'язку з цим необхідне більш детальне дослідження поведінкових особливостей неповнолітніх, складових елементів його характеру, що в сукупності й визначають особу неповнолітнього як потенційного злочинця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особи неповнолітнього злочинця займалися такі вчені, як Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, А.А. Реан, В.С. Мухіна, Г.М. Мінковський, О.О. Кваша, П.М. Якобсон та інші, однак і сьогодні дослідження структури особистості неповнолітнього злочинця, його поведінкових особливостей є досить актуальною та дискусійною темою.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті - усебічно дослідити характеристику, структурні елементи особистості, а також поведінковий аспект неповнолітньої особи-злочинця.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, неповнолітньою вважається особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1].

Неповнолітньою особою, що вчинила кримінальне правопорушення, на наш погляд, варто вважати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років із наявною сукупністю певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, що обумовлюють учинення суспільно небезпечного діяння.

Варто зазначити, що особистість неповнолітнього злочинця, як і будь-яка особистість, включає певну систему морально-психологічних властивостей - поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей та очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Разом із тим ця особистість характеризується певними статевими ознаками, виконує в суспільстві визначені соціальні ролі, а також, можливо, має в біографії факти вчинення злочинних діянь у минулому тощо [2, с. 89].

Що стосується емоційного складника характеру неповнолітніх злочинців, то вона характеризується підвищеною збудливістю, поєднаною з переміною настрою, дратівливістю. Але рішення вчинити злочин - це, як правило, наслідок моральної деформації особистості, недостатнього соціального розвитку підлітка, а не його вікових особливостей. Більшості неповнолітніх злочинців властива брутальність, зухвалість, дратівливість як результат поганого виховання або взагалі його відсутності. Ці фактори обов'язково необхідно враховувати при контакті з такими людьми. Також їм властива упертість і нещирість, яка межує з упертістю. При цьому необхідно враховувати, що нещирість підлітка не завжди визначається тільки рисою характеру. Як правило, підліткова нещирість є результатом неправильного розуміння дружби й товариства, страхом виглядати зрадником, бажанням виділитися або привернути увагу. Не маючи належного виховання, неповнолітні виявляються невідповідними до життєвих ситуацій, легко потрапляють під вплив вуличних угруповань асоціальної спрямованості, починають уживати алкоголь, наркотики, втягуються в аморальну діяльність аж до злочинної. У результаті в дітей виникають негативні та антигромадські звички й інтереси, формується антисуспільна поведінка, педагогічна занедбаність [3].

Щодо поведінкових особливостей неповнолітніх П.М. Якобсон стверджував, що саме в цьому віці формується характер людини, закладаються основи його світогляду, інші психічні особливості, що впливають на поведінку, образ думок, почуття, ставлення до людей і навколишнього світу в цілому. Проте неповнолітнім ще не вистачає власного досвіду для визначення оптимальної моделі поведінки, тому схильність до наслідування є характерною особливістю такого віку. Як об'єкт для наслідування здебільшого обирається «сильна» особистість, проте яка не завжди може слугувати позитивним прикладом. Також для осіб, що не досягли повноліття, на думку П.М. Якобсона, характерні легка збудливість, різка зміна настрою та переживань. Через образи, яку важко пережити, особа навіть здатна скоїти самогубство [4].

А.А. Реан уважав, що поведінку неповнолітнього, у тому числі протиправну, характеризує лише поведінка такої ж неповнолітньої особи, яка наповнює життя не тільки новими інтересами, а й за певних обставин може стати правилом поведінки в майбутньому. Також науковець стверджує, що особливістю такого віку є рівень фізичної агресії, що корегується рівнем власної

самооцінки. Чим більша самооцінка, тим більшою є схильність до прояву фізичної агресії [5].

Щодо поведінкових особливостей неповнолітніх В.С. Мухіна зазначала, що в підлітка дуже палкі почуття, а тому часом ніщо не може зупинити його в прагненні до досягнення обраної мети (незалежно від її характеру), для нього не існує в цю мить ані моральних перепон, ані страху перед людьми та навіть смертю. Є тільки мета, крім неї, нічого. Така категоричність у поведінці притаманна здебільшого лише неповнолітнім [6, с. 400].

Особистість неповнолітнього злочинця, на думку Ю.М. Антоняна, відрізняється передусім своєю соціальною та психологічною в цілому життєвою незрілістю, несформованістю ідеалів і цілей, які можуть бути поставлені ними самими. Вони ще не знають або не зовсім знають, що являють собою, не опанували себе необхідною мірою. Тому можуть погодитися вчинити злочин, особливо якщо пропозиція про це відходить від вельми шанованої для них людини. На особистість неповнолітнього злочинця значний вплив чинить група. Якщо ж підліток відірваний від сім'ї, позбавлений емоційних зв'язків із батьками, ще погано вчиться в школі, неформальна мала група однолітків стає для нього єдиною нішею в житті. Тільки тут його розуміють, приймають, а іноді навіть цінують, а тому така група стає чимось на зразок його сім'ї або замінює її. Якщо група робить суспільно небезпечні вчинки, підліток частіше бере участь у них, щоб не відстати від своїх товаришів, не втратити місце в групі, яку він цінує [7].

Варто зауважити, що особі злочинця притаманна система ознак, властивостей та інших показників, які в сукупності визначають її як людину, що вчинила злочин. Через цю систему розкривається характеристика злочинця, виявляються причини, що породжують саму злочинну поведінку.

На думку Г.А. Аванесова, структура особистості злочинця складається з двох підструктур: психологічної (індивідуальність) та соціальної (ролі й діяльності в соціальній сфері).

Психологічна підструктура будується за рівнями, де до нижчого відносяться біологічно обумовлені природні властивості й особливості, а найвищий рівень утворює спрямованість особистості. У свою чергу, у загальній структурі особистості можна лише умовно виділити кримінологічний рівень, де особливу увагу варто зосереджувати на антигромадській спрямованості особистості та особистій установці злочинця. За такого під-

ходу, зазначав Г.А. Аванесов, у структурі особистості злочинця виділяються три основні групи ознак: а) загальні ознаки особистості; б) особливі ознаки особистості злочинця; 3) ознаки особистості конкретного суб'єкта, який учинив злочин, індивідуалізують його як особистість злочинця [8, с. 264-265].

На думку Г.М. Міньковського, особливості особистості злочинця, які можуть бути пов'язані з механізмом злочинної поведінки, можна відобразити за допомогою такої структурної характеристики: 1) демографічні ознаки; 2) культурно-освітні ознаки (які не збігаються з демографічними); 3) потреби, інтереси і ставлення до провідної діяльності; 4) потреби, інтереси і ставлення до побуту й дозвілля; 5) емоційно-вольові ознаки, у тому числі пов'язані із соматикою і психопатологією; 6) безпосередні мотиви та інші моменти, що характеризують злочин; 7) соціально-мотиваційні особливості особистості [9, с. 27-28].

О.О. Кваша, намагаючись урахувати всі найбільш значущі елементи особистості злочинця, виокремив такі її складники: 1) підструктура, що передбачає соціальні ролі і статуси особистості (соціальне походження, посада, професійна приналежність, сімейний стан тощо); 2) підструктура, яку утворюють морально-психологічні властивості особистості (морально-політичні, світоглядні та моральні риси; погляди, переконання, цілі; психологічні риси: емоційні, вольові та інтелектуальні особливості, наявність психологічних відхилень); 3) підструктура, що включає спонукальну сферу особистості (потреби, здібності, інтереси, мотиви, ідеали, звички, правосвідомість); 4) підструктура, що охоплює психофізіологічну сторону (стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конструкції тощо); 5) підструктура, що включає правову характеристику (відомості про характер учиненого злочину, його мотивація, роль особи в скоєнні злочину, наявність судимості, рецидив тощо) [10, с. 134].

У фундаментальній праці «Курс сучасної української кримінології» академік А.П. Закалюк акцентував увагу на тому, що структуру особи злочинця варто будувати на підставі уявлення про структуру особи взагалі та з розумінням необхідності визначення її так, щоб була відображена детермінуюча роль кожного її елемента (груп елементів), а також предметне значення останньої та її специфіка як об'єкта запобіжного впливу. Виходячи із цих міркувань, А.П. Закалюк пропонує структуру особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, а саме:

1) ознаки формування, соціалізації особи:

- освіта: її рівень, профіль, у тому числі загальний рівень і спеціальний профіль;

- наявність спеціальності (професії);

- відомості про риси, набуті в батьківській сім'ї, у тому числі соціальні риси та характеристики самих батьків, їхнє ставлення й участь у формуванні та вихованні особи, наявність у батьків антисуспільної поведінки, аморальних учинків, алкоголізму, наркоманії, фізичних чи психічних вад; тривалість перебування особи в батьківській сім'ї після народження, причина вибуття із сім'ї; риси, звички, моральні вимоги, набуті в сім'ї;

- ознаки, риси, звички, досвід, набуті у звичному мікросередовищі (у дитинстві, юнацтві, у нинішній час), у тому числі в безпосередньому оточенні в сім'ї, за місцем проживання, місцем проведення вільного часу; загальні соціальні та соціально-психологічні ознаки звичного мікросередовища;

- характер (зміст) занять у вільний час, культурні потреби, інтереси, їх задоволення;

- участь у діяльності об'єднань громадян;

2) ознаки соціального статусу та соціальних ролей:

- соціальне становище, рід занять, характер виробництва (навчання);

- сімейний стан, наявність дітей, можливостей і засобів їх утримання, навчання, виховання, ставлення до долі дітей, тривалість перебування в сім'ї, стосунки між подружжям;

- соціальні житлові умови, їх придатність для нормального проживання;

- належність до соціальних груп суспільно прийнятної спрямованості, у тому числі за інтересами, умовами життя, іншою необхідністю;

- належність до груп асоціальної або антисуспільної спрямованості. Характер занять, діяльності групи, мотиви участі, належності: інтереси, потреби, залежність; роль у групі, тривалість перебування, негативні наслідки, у тому числі суспільні оцінки; корегувальний вплив, притягнення до відповідальності (адміністративної, кримінальної), покарання, умови його відбуття, вплив, соціальні наслідки;

- соціальні плани (перспективи) особи на майбутнє: наявність, предметність, заходи практичного здійснення, суспільна прийнятність, умови та ймовірність здійснення, можливі соціальні наслідки для оточення, особи;

3) безпосередні ознаки спрямованості особистості:

- потреби, інтереси, соціальні цінності в основних сферах життєдіяльності: сім'я, навчання, праця, культура, взаємини між людьми; ставлення до них, загальнолюдських цінностей, норм моралі, права;

- діяльнісні прояви в основних сферах життєдіяльності суспільства: зміст, спрямованість, результати, суспільне ставлення, оцінки, заохочення;

- асоціальні або антисуспільні потреби, інтереси, цілі, діяльнісні прояви: зміст, спрямованість, мотиви, форми реалізації, соціальні результати, соціальна оцінка, ставлення до неї;

4) демографічні ознаки, що мають соціальне та психологічне значення:

- стать;

- вік;

5) психофізіологічні особливості: реакції, адаптації, моторики, тип вищої нервової діяльності, особливості темпераменту, мислення, у тому числі вади, психофізіологічні риси, що мають генетичне походження;

6) показники фізичного здоров'я:

- загальний стан, фізичні вади, що безпосередньо впливають на можливості соціальної адаптації, розвитку, діяльності;

- хронічні захворювання соматичного типу;

- захворювання, що є наслідком антисоціальної (аморальної) поведінки: алкоголізм, наркоманія, венеричні захворювання, ВІЛ/СНІД;

7) показники психічного здоров'я: патологія, що виключає осудність; аномалії (відхилення), що її обмежують, аномалії в межах осудності;

8) індивідуальні психологічні риси:

- риси характеру, у тому числі негативні та суспільно небажані (неприйнятні), зокрема грубість, нечесність, агресивність, злобність, жорстокість, нахабство, користолюбство, скаредність, цинізм, егоїзм, мстивість, боягузтво, замкненість, зверхність. Позитивні та суспільно бажані риси: комунікабельність, доброта, довірливість, сміливість, чесність, відсутність користолюбства;

- вольові якості, у тому числі інертність, властивість підпадати під чужий вплив, млявість, рішучість, наполегливість, здатність підкорювати своєму впливу тощо;

- емоційні риси, у тому числі бурхливість, невраїноваженість, дратівливість, образливість, байдужість, черствість, сором'язливість, ревність, чуйність, незворушність;

9) ознаки, пов'язані з учиненням особою злочину. Здебільшого це кримінально-правові ознаки самого злочину:

- ознаки складу злочину, об'єктів посягання, суспільна небезпечність останніх (за системою Кримінального кодексу); способи досягнення злочинної мети; мотиви, що спонукали особу до вчинення злочину, його конкретні результати, у тому числі заподіяна ним шкода; вина й роль особи в злочинному діянні, форма останнього (індивідуальна, групова, організована) тощо;

- ознаки ставлення особи до вчиненого, у тому числі до доказів, потерпілого, завданої шкоди, призначеного покарання;

- інші кримінально-правові ознаки: наявність колишніх судимостей, характеристика (класифікація) злочинів, за які особа була раніше засуджена; відбуття покарання за попередніми судимостями, застосування різних видів дострокового, умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання або звільнення від кримінальної відповідальності.

Запропонована А.П. Закалюком структура особи злочинця є типовою моделлю, за якою може будуватися структура особи конкретної людини, яка вчинила злочин певного виду [11, с. 258-262].

А.Ю. Габрелян у науковій роботі, присвяченій дослідженню проблем протиправної поведінки неповнолітніх і шляхам їх вирішення, критеріями, що є визначальними в схильності неповнолітніх до правопорушень, закріплював: 1) біологічні фактори; 2) особистісні характеристики і 3) найближче соціальне оточення неповнолітнього [12, с. 129].

Аналізуючи досліджувані погляди науковців щодо складових елементів особистості особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, у тому числі неповнолітнього злочинця, можна зробити власний умовивід з приводу того, що складовими елементами особистості неповнолітніх осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення, є такі:

- соціально-демографічні (характеризуються сукупністю персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль і місце неповнолітнього в соціумі: стать, вік, освіта, соціальний стан, професія, вид діяльності);

- кримінально-правові (показують ступінь суспільної небезпечності неповнолітніх злочинців, глибину та стійкість їх антисуспільної спрямованості через учинені ними суспільно небезпечні діяння, що мають ознаки певного складу злочину);

- морально-психологічні (особливості особистості неповнолітніх, які детермінують учинення ними злочинних діянь: хибне самовираження, спотворене уявлення про справжні цінності; прагнення до швидкого (миттєвого) ефекту при отри-

манні приємних вражень і відчуттів, тяга до примітивних розваг, до гострих відчуттів, емоційно збудливих ситуацій, підвищена емоційна збудливість, імпульсивність; байдужість до суспільних проблем, нехтування (часом показне) нормами суспільної моралі, погане усвідомлення суспільних норм, рамок та обмежень, занижене усвідомлення належного й почуття відповідальності за свої вчинки; загострене почуття незалежності, негативізм у ставленні до тверджень дорослих, швидкий перехід до відчуженості від близьких родичів і друзів; прагнення до наслідування; обмеженість інтересів, джерел інформації, егоїзм, низький рівень самокритичності, відсутність усебічної оцінки життєвих обставин, легкість відступу від усього, що пов'язано з труднощами досягнення мети; споживче ставлення як домінанта життєвої стратегії).

Говорячи про особистісні особливості неповнолітніх, що характеризують і подекуди відрізняють їх від дорослих і разом із тим впливають на можливість учинення ними злочинів, до таких можна зарахувати незавершеність фізичного й морального розвитку (емоційність поведінки); специфіку сприйняття, запам'ятовування та відтворення (фантазування, підвищена навіюваність); недостатній життєвий досвід (неповнота оцінок, легковажність у прийнятті рішень, відсутність самокритики) і, як наслідок, неадекватну оцінку конкретної ситуації, що нерідко призводить до вибору антисоціального способу поведінки (уживання спиртних напоїв і наркотичних засобів; звичка до азартних ігор); схильність до наслідування; намагання самоствердитися в оточуючому середовищі, показати самостійність, дорослість (звідси страх здатися боягузом); неправильне розуміння почуття дружби (узяти провину на себе, не викрити товаришів тощо); переоцінку своїх сил і можливостей; схильність до копіювання дій дорослих і прояв інфантильних мотивів (українська успішність у школі); вплив навколишнього середовища на мотивацію їхніх дій (відсутність контролю за поведінкою з боку дорослих) [3].

Також для неповнолітніх осіб, на відміну від тих, хто досяг уже повноліття, характерні такі поведінкові стереотипи:

- реакція опозиції - зумовлена завищеними претензіями до поведінки чи певної діяльності підлітків. Проявляється така реакція в прогулах, антисоціальній поведінці та залишенні домівки;

- реакція імітації - наслідування будь-якого зразка, яким також може бути антисоціальний герой;

- реакція негативної імітації - протиставлення наявній моделі; якщо модель негативна, то реакція на неї буде позитивною, і навпаки;

- реакція компенсації, наприклад, негаразди в навчанні можуть компенсуватися «сміливою», зухвалою та протиправною поведінкою;

- реакція гіперкомпенсації - нестійке прагнення до успіху в складній галузі діяльності; боязкість породжує вчинення зухвалого вчинку;

- реакція емансипації - прагнення до позбавлення від опіки старшого покоління, неприйняття загальноприйнятих норм і правил поведінки, норм закону; прагнення до самоствердження;

- реакція групування - об'єднання однолітків у групи за спільними інтересами, направленістю дій чи спільнотами за територіальним принципом;

- реакція захоплення - наявність у підлітків певного виду хобі [13].

Що стосується типологізації осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, то варто зауважити, що вона є певною характеристикою таких осіб, дає змогу розкрити суть, причини, закономірності зародження та розвитку злочинної поведінки певного суб'єкта, розробити певний прогноз.

Класифікація неповнолітніх, які вчинили злочини, є необхідною для:

а) використання у вивченні злочинності неповнолітніх і в проведенні профілактичної роботи, у судочинстві у справах неповнолітніх, у застосуванні та виконанні покарання, призначеного таким особам;

б) служіння основою з приводу приватних класифікаційних систем, «що обслуговуються» шляхом простеження динаміки одного або групи ознак різних напрямів боротьби зі злочинністю неповнолітніх, рішення окремих завдань у цій галузі;

в) комплексного характеризування всіх основних сторін виділених типів особистості, ступенів повноти проявів особистісних якостей у діянні й ступенів управління ситуацією;

г) характеризування комплексу особистісних особливостей з точки зору не лише наявності, а й внутрішньої узгодженості або суперечливості, а так само за ступенем вираження (інтенсивності прояву, що визначає підпорядковані ролі в особистісній структурі);

г) виявлення ступеня впливу вікових особливостей на загальносуспільну (у тому числі злочинну) поведінку;

д) забезпечення, з одного боку, «наскрізної» характеристики особи неповнолітнього злочинця (виходячи з її спрямованості, соціальної орієнтації, а з іншого - відмежування окремих особистісних типів);

е) виявлення внутрішнього співвідношення між особистісними характеристиками як етапами, «вузловими пунктами» розвитку спрямованості особистості для можливого, з одного боку, ретроспективного аналізу шляху певного підлітка до вчинення злочину, а з іншого - оцінці можливої подальшої поведінки підлітка залежно від умов, які будуть створені при відбуванні покарання;

є) забезпечення порівняння типології неповнолітніх і дорослих злочинців [14].

Типологія неповнолітніх злочинців повинна допомогти в прогнозуванні, яке здійснюється в конкретному випадку у двох напрямках: 1) щодо можливої поведінки підлітків, що володіють особистісними характеристиками, схожими з характеристикою підлітка, яка вчинила злочин, у період, який йому передував (профілактичний прогноз); 2) щодо можливих варіантів майбутньої поведінки підлітка залежно від характеру і тривалості заходів впливу на нього (прогноз, «що обслуговує» призначення й виконання покарання).

А.А. Потапов, досліджуючи типологію саме неповнолітніх правопорушників, запропонував таку диференціацію типів: а) учинення злочину випадково, за наявності певної ситуації, однак при загальній позитивній орієнтації особи; б) учинення злочину в результаті сукупної дії зовнішнього впливу, ситуації та мінливої орієнтації особи; в) учинення злочину в результаті переважно анти-суспільної орієнтації особи; г) учинення злочину відповідно до злочинної установки особи та активного пошуку й навіть створення приводу, сприятливої ситуації [15, с. 90-92].

Також А.А. Потапов здійснив спробу поєднання соціальних, соціально-психологічних і психологічних ознак як критеріїв поділу осіб на певні типи. Однак кожний із типів охоплює три групи невід'ємних ознак: зовнішні ознаки, що впливають на особу, внутрішні ознаки самої особи та ситуація, у якій мають прояв перші дві групи факторів [15, с. 93-98].

Вельми цікавою є типологізація неповнолітніх злочинців, надана С.М. Миновичем. Так, неповнолітні особи, що скоюють злочини, поділяються на такі групи:

1) переважно-корисливий тип, проявляється в категоріях:

- особи, у яких рішення застосувати насильницькі дії в корисливих цілях виникає ще до початку злочинної діяльності;

- особи, у яких рішення використовувати насильство виникло в ході скоєння злочину;

2) переважно насильницький тип, проявляється в категоріях:

- особи, у яких при заволодінні майном насильницьким шляхом відсутня корислива мотивація;
- особи, корислива мотивація яких має супутній, похідний від первинної некорисливий характер мотивації [16, с. 57-64].

На наш погляд, більш оптимальною й такою, що водночас охоплює основні відмінні характеристики, є така типологізація неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення:

а) «випадкові» - учинили діяння внаслідок випадкового збігу обставин, легковажності й непередбачуваності до опору ситуації, усупереч загальній позитивній спрямованості особистості;

б) «ситуаційні» - учинили злочини в результаті потрапляння у відповідну негативну ситуацію внаслідок нестійкості загальної спрямованості особистості, «хиткого» характеру;

в) «нестійкі» - учинення злочинів особами, які раніше допускали дрібні правопорушення та перебувають на обліку в поліції. Мають переважну негативну спрямованість особистості, проте не досягли рівня стійкості;

г) «злісні» - особи, які вчинили злочини характеризуються відносно стійкою антигромадською спрямованістю особистості (неповнолітні, які здійснювали злочини неодноразово).

Висновки. Виходячи з проведеного дослідження, можна зробити висновок, що неповнолітнім, який учинив кримінальне правопорушення, можна визнати особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років з наявною сукупністю певних ознак суспільно небезпечної людини та соціально значущих властивостей, що обумовлюють учинення суспільно небезпечного діяння. Особистість неповнолітнього злочинця включає певну систему морально-психологічних властивостей - поглядів і переконань, потреб та інтересів, життєвих цілей та очікувань, інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Проведення типологізації неповнолітніх злочинців має допомогти в прогнозуванні можливої поведінки підлітків, що володіють особистісними характеристиками, схожими з характеристикою підлітка, який учинив злочин, у період, який йому передував, і варіантів майбутньої поведінки підлітка залежно від характеру і тривалості заходів впливу на нього.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному та розширеному дослідженні особи неповнолітнього злочинця, характеристиці його особистісних ознак і виокремленні на основі проведеного дослідження нових критеріїв для типологізації неповнолітніх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

Література

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.01.2021).
2. Сахаров А.Б., Саркисов Г.С. Проблема преступности в современных условиях. Ереван : Айастан, 1991. С. 89.
3. Особливості розслідування окремих видів злочинів : мультимедійний навчальний посібник / НАВС. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection9.html> (дата звернення: 01.01.2021).
4. Якобсон П.М. Чувства, их развитие и воспитание. Москва, 1976.
5. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти. Санкт-Петербург, 2002.
6. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. Москва, 2002. С. 400.
7. Антонян Ю.М. Личность несовершеннолетнего преступника. URL: <http://yurpsy.com/files/xrest/2/148.htm> (дата звернення: 01.01.2021).
8. Криминология : учебник / под ред. Г. А. Аванесова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. С. 264-265.
9. Миньковский Г.М. О некоторых общих положениях криминологического изучения личности. Теоретические проблемы учения о личности преступника : сборник научных трудов. Москва : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. С. 27-28.
10. Кваша О.О. Организатор злочину. Кримінально-правове та криминологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. С. 134.
11. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології : у 3 кн. . Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. С. 258-262.
12. Габрелян А.Ю. Протиправна поведінка неповнолітніх: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* : сборник научных статей / под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. Одесса : Феникс, 2007. С. 129.
13. Психологические особенности несовершеннолетних преступников : справочник. URL: https://spravochnik.ru/psihologiya/psihologicheskie_osobennosti_nesovershennoletnih_prestupnikov/ (дата звернення: 01.01.2021).

14. Особенности классификации несовершеннолетних преступников. Adhdportal. URL: http://adhdportal.com/book_1504_chapter_10__4._Osobennosti_klassifikaii_nesovershennoletnikh_prestupnikov.html (дата звернення: 01.01.2021).

15. Потапов А.А. Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего преступника. Москва : Траст, 2007. 268 с.

16. Мирович С.М. Криминалистическая типология личности корыстно-насильственных преступников. *Вестник Московского университета. Серия 11 «Право»*. 1991. № 4. С. 57-64.

Сизоненко А. С.,
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений
юрист України,
перший заступник директора
Департаменту персоналу МВС України

ОСОБЛИВОСТІ НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Довга М. О., Самілик Л. О.

У статті автори досліджують особливості наказного провадження в країнах Європи. Ідеться про те, що існування в сучасному цивільному процесі багатьох країн світу наказного провадження та розширення сфери його застосування вказує на те, що ця процедура є однією з найкращих процедур сучасного цивільного судочинства в глобальному масштабі. Це визначається не лише національними, а й наднаціональними чинниками.

Досліджено практику здійснення наказного провадження на прикладі Німеччини як країни-учасниці Європейського Союзу. Аналіз наказного провадження Німеччини дає змогу зробити такі узагальнення: процедура наказного провадження досить чітко врегульована в цивільному процесуальному законодавстві й спрямована на підвищення ефективності розгляду цивільних справ, скорочення термінів судового захисту порушених прав осіб; у німецькому варіанті чітко відслідковується прагнення максимально спростити й прискорити наказне провадження за рахунок використання технічних засобів і бланків. Судовий наказ сам по собі не розглядається як судове рішення, винесенням якого закінчується провадження у справі, оскільки він не має ні формальної, ні матеріальної сили судового рішення. Із цих позицій судовий наказ необхідно розглядати як різновид судового проміжного рішення, необхідного для винесення наказу про виконання.

Розкрито процедуру здійснення наказного провадження, зокрема, через систему електронного обігу. Аналіз інституту наказного провадження країн Європи дає змогу зробити висновок, що в ньому є велика кількість ефективних механізмів та особливостей, котрі необхідно ввести в українське цивільне судочинство. Особливо це стосується полегшених та оновлених засобів комунікації між сторонами в цивільному процесі з використанням різноманітних інформаційних технологій та електронних засобів, що є нагальним питанням для України. Також автори дослідили особливості вітчизняного інституту наказного провадження та європейського цивільного процесуального законодавства загалом.

Ключові слова: цивільне судочинство, процесуальне законодавство, наказне провадження, Німеччина, Європейський Союз, захист прав.

Dovha M. O., Samilyk L. O. Features of injunction proceedings in European countries

The article considers the peculiarities of injunction proceedings in European countries. It has been established that the existence of injunctive proceedings in the modern civil process of many countries of the world and the expansion of its scope indicates that this procedure is one of the best procedures of modern civil proceedings on a global scale, and it is determined not only by national but also supranational factors.

Germany, as a member state of the European Union, has an effective practice of conducting injunctive proceedings. The analysis of injunctive proceedings in Germany allows the following generalizations: the procedure of injunctive proceedings is quite clearly regulated in civil procedural law and is aimed at improving the efficiency of civil cases, reducing the time of judicial protection of violated rights of persons; In the German version, the desire to simplify and speed up the injunction proceedings as much as possible through the use of technical means and forms is clearly traced. In Germany, a court order is not in itself regarded as a court decision ending the proceedings, as it has neither the formal nor the material force of a court decision. From these points of view, a court order should be considered as a kind of judicial intermediate decision necessary for the issuance of an enforcement order.

The procedure for carrying out injunctive proceedings, in particular through the electronic circulation system, is disclosed. An analysis of the institution of injunctive relief in European countries allows us to conclude that it has a large number of effective mechanisms and features that need to be introduced into the Ukrainian civil proceedings. This is especially true of facilitated and updated means of communication between the parties in civil proceedings using a variety of information technologies and electronic means, which is an urgent issue for Ukraine. Also in the article, the authors explored the features of the domestic institution of injunctive relief and European civil procedural law in general.

Key words: civil proceedings, procedural legislation, injunctive proceedings, Germany, European Union, protection of rights.

Постановка проблеми. У європейській правовій науці наказне провадження регулюється Регламентом Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 1896/2006 від 12 грудня 2006 року, а також національним законодавством країн учасниць Європейського Союзу (далі - ЄС). Особливості наказного провадження європейських країн простежуються в самій сфері застосування цього нормативно-правового акта. Зокрема, у ЄС усе ще актуальним є питання про необхідність реформування процесуального законодавства країн-учасниць, що передбачає створення подібних, удосконалених, але водночас спрощених національних цивільних процесуальних норм, уніфікацію та оновлення окремих інститутів цивільного процесуального права всередині ЄС. З огляду на політику України щодо вступу в ЄС, це питання є надзвичайно актуальним не лише для європейських держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення окремих процесуальних інститутів і механізмів, зокрема інституту наказного провадження, системно розглядаються в роботах як зарубіжних, так і українських учених-процесуалістів (М. Вербіцька, С. Загайнова, Д. Кримський, А. Шабалін та інші). Водночас у юридичній літературі мало уваги приділяється питанням необхідності реформування процесуального законодавства країн-учасниць ЄС, створення подібних спрощених національних цивільних процесуальних норм, удосконалення національного інституту наказного провадження.

Мета статті - розкрити особливості наказного провадження в країнах Європи в аспекті підвищення ефективності національного судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наказне провадження є самостійним і спрощеним видом проваджень у цивільному судочинстві, де суддя на передбачених законом підставах за заявою особи, яка має право вимоги, без виклику заявника та боржника й без судового засідання на основі документів, що додані до заяви, видає судовий наказ, якому притаманна особлива цивільно-правова природа. Наказне провадження спрямоване на більш швидке вирішення правового спору між кредитором і боржником (щоб це було ергономічно та швидко) для захисту суб'єктивних цивільних прав. Тому процес доказування тут спрощений [11, с. 117-118; 16, с. 45-53].

Цивільний процесуальний кодекс (далі - ЦПК) України передбачає розгляд справ в наказному провадженні. Цей інститут цивільного судочинства регулюється розділом II ЦПК України. Від-

повідно до ч. 1 ст. 160 ЦПК України, судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених ст. 161 цього Кодексу. Із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги, а також органи й особи, яким закон надає право звертатися до суду в інтересах інших осіб [4, с. 15; 8, с. 152].

Згідно з ч. 2 ст. 42 ЦПК України, у процесі розгляду вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник і боржник, хоча в ч. 3 ст. 171 ЦПК України законодавець указав «заявник», а в дужках - «стягував». Сторони наділені цивільною правоздатністю та мають бути цивільно-дієздатними згідно із Цивільним кодексом України та ЦПК України [16].

Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, вирішуються місцевими загальними судами першої інстанції. У статті 161 ЦПК вказані підстави, на яких суд може видати судовий наказ: 1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку; 2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника; 3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення й радіомовлення з урахуванням індексу інфляції; 4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину - однієї чверті, на двох дітей - однієї третини, на трьох і більше дітей - половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана з установленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб; 5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана з установленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб [15, с. 73-78]; 6) заявлено вимогу про повернення вартості товару нена належної якості, якщо є рішення суду, яке набуло законної сили, про встановлення факту продажу товару нена належної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів; 7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи-підприємця

про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (у тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [16].

Безпосередньо початок глобалізації у сфері цивільного судочинства варто пов'язувати з інтернаціоналізацією норм Декларації прав людини та громадянина, розроблених на її підставі й затвердженням на рівні європейського регіону Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі - ЄКПЛ), п. 1 ст. 6 якої закріплено, що кожен при визначенні його цивільних прав та обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, тобто запроваджено концепт справедливого судочинства [12]. У подальшому наведене право в тій чи іншій інтерпретації буде закріплено в ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, затвердженого Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 2200A (XXI) від 16.12.1966, п. п. 1, 5 ст. 8 Американської конвенції про права людини 1969 р., п. 1 ст. 7 Африканської хартії прав людини та народів 1981 р., ст. 47 Хартії ЄС про основні права, підписаної Європейським парламентом, Радою ЄС і Європейською комісією 07.12.2000 [9].

Характерною рисою наказного провадження країн ЄС є порядок здійснення безспірного стягнення - законодавчо закріпленого твердого розміру грошової суми щодо безспірної вимоги. Порядок щодо безспірного стягнення в цивільних і торгових справах є законодавчо врегульованим і діє вже більше десяти років на всій території ЄС. Однак існують і винятки із цього правила. Предметом безперечної вимоги не можуть бути 1) вимоги щодо прострочених зобов'язань споживчого кредиту, 2) вимоги, подані до першочергового зустрічного виконання, 3) вимоги при обмеженнях публічного характеру [7]. Зазначимо, що така процедура не застосовується до грошових зобов'язань, які є предметом трудових спорів, а також до інших вимог, немайнового характеру.

Правом пред'явлення безперечної вимоги володіє як фізична, так і юридична особа, яка проживає на території країн ЄС. Крім того, багато громадян та організацій третіх країн володіють можливістю пред'явити вимогу безспірного стяг-

нення до будь-якої організації-боржника, якщо вона є резидентом ЄС [9; 14, с. 38-40].

Зауважимо, що право на звернення із заявою про безспірне стягнення боргу є правом зацікавленої особи. Щоб почати процес, зацікавлена особа за місцем свого проживання подає заяву в суд. При цьому реалізація свого права українськими компаніями щодо європейських боржників включає можливість подачі заяви в суд адвокатом, який зможе подати вимогу через свою зареєстровану адресу в будь-якій країні ЄС за розпорядженням українського резидента [14, с. 38-40].

У такому випадку сума висунутої грошової вимоги ніяк не обмежується. Але від суми залежить підсудність. Наприклад, районні (дільничні) суди в Німеччині розглядають тільки справи, вимоги яких перевищують 5000 євро [1]. У земельний суд зазвичай допускаються вимоги з більшою сумою, ніж указано раніше.

Існують й інші ситуації, коли до пред'явлення вимог до боржників, які не є резидентами ЄС, може бути обраний інший порядок підсудності. Наприклад, у Німеччині та Ізраїлі існує свій порядок, при якому заява німецького кредитора про безспірне стягнення боргу з ізраїльського боржника може бути розглянута лише в ізраїльському суді [9].

Загалом система джерел цивільного процесуального права Німеччини показує комплексність характеру цивільного процесу. Серед найбільш важливих джерел німецького цивільного процесуального права можна назвати Німецьке цивільне процесуальне укладання від 30 січня 1877 р.; Закон про судоустрій від 27 січня 1877 р. (Gerichtsverfassungsgesetz) у редакції від 9 травня 1975 р. з подальшими змінами; Закон про примусовий продаж з торгів і примусове управління від 24 березня 1877 р. (Zwangsversteigerungsgesetz und die Zwangsverwaltung) у редакції від 20 травня 1898 р. з наступними змінами; Закон про справи непозовного провадження від 17 травня 1898 р. (Gesetz über die Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit) у редакції від 20 травня 1898 р. з наступними змінами; Німецький закон про суддів від 8 вересня 1961 р. в редакції від 19 квітня 1972 р. з наступними змінами (das deutsche Richtergesetz); Закон про судові платежі від 5 травня 2004 р. (Gerichtskostengesetz); Закон про оплату послуг адвокатів і адвокатів від 5 травня 2004 р. (Gesetz über die Vergütung der Rechtsanwältinnen und Rechtsanwälte); Закон про неспроможність від 5 жовтня 1994 р. (Insolvenzordnung); Патентний

закон від 16 грудня 1980 р. (Patentgesetz) тощо [5]. Окремі процесуальні норми можуть міститися й у законах, присвячених регулюванню матеріальних правовідносин, наприклад, у Цивільному і Торговому укладеннях [6].

Відзначимо, що німецьке судочинство будується на принципах, які використовуються й у вітчизняному цивільному процесі, серед них - незалежність суду, рівність сторін, гласність, безпосередність дослідження процесуального матеріалу, усність, змагальність, диспозитивність, вільна оцінка доказів [12].

Основною формою провадження є позовне провадження. Крім того, виділяються спеціальні процесуальні передумови, установлені для окремих видів проваджень або позовів, наприклад документального й вексельного провадження (§ 592 ЦПУ) або наказного провадження (§ 688 ЦПУ).

Таким чином, у Німеччині виділяють як загальні форми провадження, так і форми спрощеного провадження. Формою спрощеного провадження в Німеччині є судовий наказ.

Судовий наказ (Mahnverfahren) - це «спрощений акт правосуддя, який латентно умотивований посилається на норми права, поєднує в собі волю суду, від імені держави, і виконавчий документ, закінченість і можливість утілення якого знаходяться залежно від дії або бездіяльності боржника» [18, с. 15-16]. Судовий наказ передбачає відправлення боржникові вимоги оплатити кредитору певну грошову суму, але «при реалізації судового наказу видається виконавчий лист, за яким грошова вимога кредитора може бути виконаною» [3].

Наказне провадження є однією з найпоширеніших форм прискорення розгляду цивільних і арбітражних справ. Німеччина не є винятком із цього правила, оскільки цей механізм є одним із найбільш розроблених, сучасних і затребуваних механізмів прискорення провадження в Німеччині, чие Цивільне процесуальне укладення детально описує особливості, характерні риси та властивості цієї процедури.

У німецькій літературі «відзначається швидкість і дешевизна наказного провадження порівняно зі звичайним порядком провадження, тому наказне провадження є найбільш поширеним інститутом спрощеного провадження» [10, с. 16]. Наказне провадження в німецькому процесі - це «сукупність правил, що являють собою різновид спрощених проваджень. Воно позиціонується законодавцем як самостійний процесуальний порядок розгляду справи, відмінний від загально

позовного, і належить до числа особливих (спеціальних) проваджень» [10, с. 16].

Основною метою наказного провадження в Німеччині, як і в інших державах ЄС, є «надання можливості отримання судового захисту кредитору в найкоротші терміни у випадку ймовірно безперечної вимоги» [17, с. 44]. При цьому основне значення судового наказу полягає в «його інформативній функції: наказ є не стільки судовою ухвалою, скільки роз'ясненням кредитору його реальних прав і підтвердженням їх у судовому порядку, а боржнику - владним нагадуванням про невиконані зобов'язання. Водночас ця процедура не передбачає розгляду обґрунтованості пред'явленої заявником вимоги» [10, с. 16].

Відповідно до §688 ЦПУ Німеччини, предмет вимоги кредитора щодо боржника повинен обов'язково бути виражений у грошовій формі й чітко вираженому розмірі, оскільки визначення розміру може бути передане на розсуд суду [5, с. 59]. Так, згідно з ЦПУ Німеччини, наказне провадження можливе тільки для стягнення певної грошової суми будь-якого розміру, обчисленої в євро (абзац 1 § 688). Стягнення в іноземній валюті допускається, якщо доставка судового наказу повинна здійснюватися за кордон - у держави-учасниці ЄС або країну, з якою укладено відповідний міжнародний договір (§32 Закону про виконання договорів і виконання регламентів Європейського Союзу в галузі визнання й виконання в цивільних і кримінальних справах від 19 лютого 2001 р.).

У зустрічній сторони є можливість заперечити проти попереджувального повідомлення про сплату простроченого боргу. Для цього необхідно використовувати прикладений до повідомлення бланк, указівки щодо заповнення якого повинні бути взяті до уваги. Якщо позов надходить у дільничний суд, то позивача інформують про це й просять унести відповідну оплату для покриття поточних витрат, якщо він хоче перевести справу в цивільний процес. Якщо заява на проведення спірного процесу є в наявності й оплачується наступна частина судових витрат, то справа віддається в зазначений суд [1].

Наказне провадження в Німеччині віднесено до компетенції дільничного (місцевого) суду незалежно від ціни позову, навіть якщо позовне провадження з приводу заявленої вимоги підсудне суду землі. Безпосередньо воно здійснюється не суддею, а службовцем правосуддя (der Rechtspfleger) (п. 1 §20 Закону про службовців правосуддя) або службовцем канцелярії. Адвокатське представництво не є обов'язковим.

У регулюванні територіальної підсудності німецьке законодавство прийнятне для кредитора-заявника, оскільки надає йому право подати заяву про винесення судового наказу до суду, у якому він підсудний у загальному порядку (фактично за своїм місцем проживання), а за відсутності в нього загальної підсудності на території Німеччини (фактично, якщо він там не проживає) - у берлінський дільничний суд району Шенеберг (§ 689). Коли наказне провадження переходить у позовне, спеціальні правила підсудності утворюють необхідність передачі спору до компетентного суду. Цей суд повинен бути вказаний у заяві про винесення судового наказу (п. 5 абз. 1 §690) [3].

Відповідно до абз. 2 §688 ЦПУ Німеччини, при вирішенні питання про допустимість наказного провадження необхідно враховувати також випадки, коли законом установлюється пряма заборона на здійснення до певної категорії справ наказного провадження, переважно «до таких категорій відносяться вимоги підприємця, що настали з договору споживчої позики, якщо ефективний річний процент перевищує чинну при підписанні договору базисну процентну ставку більше ніж на 12%. Уведенням цієї норми законодавець ставить має на меті виключити видачу судового наказу за вимогами, що суперечать принципу добросовісності споживчих кредитів з погашенням у розстрочку. Крім цих вимог, наказне провадження не допускається в разі, якщо виконання вимоги залежить від ще не наданого зустрічного виконання. Отже, пред'явлення вимог, що мають характер зустрічного виконання (наприклад, платіж-поставка), у наказному провадженні Німеччини виключається навіть у тому випадку, якщо боржник стикається з простроченням кредитора в прийнятті до виконання зобов'язання боржником» [3]. Наказне провадження також не здійснюється, якщо повідомлення судового наказу у випадках, указаних у §185 ЦПУ Німеччини, має здійснюватися шляхом публічного оголошення.

У німецькому варіанті чітко відслідковується прагнення максимально спростити й прискорити наказне провадження за рахунок використання технічних засобів і бланків (абз. 3 §689, абз. 1 §702, §§ 703b, 703c). Цим обумовлено низку важливих особливостей, у тому числі тих, що стосуються оформлення заяв про винесення судового наказу (абз. 3 §690) і судових актів (§703b), оскарження судової постанови про відхилення заяви (абз. 3 §691) [3].

Чинне з 1999 р. положення про порядок провадження у справі про неплатоспроможність або бан-

крутство замінило чинне положення про порядок укладання мирових угод уніфікованою процедурою визнання неплатоспроможності, щоб досягти найкращого задоволення на основі гнучких можливостей у рамках автономії кредиторів [18, с. 60]. Для цього правила, зокрема, «пропонують підприємствам (одноосібні торговці, юридичні особи) різні можливості, такі як оздоровлення й оновлення підприємства упровадженням плану ліквідації неплатоспроможності за згодою учасників аж до повного використання (ліквідації) майна боржника для спільного задоволення кредиторів. Ці альтернативи вирішуються на основі заяви про неплатоспроможність тільки на перших зборах кредиторів» [2].

Спрощений порядок розгляду справ про стягнення боргу «відбувається тільки за заявою. Заява може складатися різними способами. Досить заповнити в простій формі заяву-бланк і подати її в дільничний суд» [5].

Для інтернет-користувачів існує інша альтернатива для подачі так званої заяви Barcode. Для цього виду звернення з проханням не потрібен бланк заяви. Через інтернет-сторінку www.online-mahn Antrag.de запитуються дані заяви, а потім вони можуть друкуватися на простому бланковому папері. Автоматизований спрощений порядок розгляду справ про стягнення боргу, так званий штутгартський порядок, - один із найпоширеніших процесів електронної обробки даних юстиції. З 1982 р. «це один із надійних процесів, за допомогою якого обробляються вже більше 90% усіх німецьких спрощених порядків розгляду справ про стягнення боргу» [10]. Уведений 1 жовтня 1982 р. спочатку тільки для двох штутгартських районних дільничних судів, цей порядок застосовується на основі 470 програм електронної обробки даних із 1 січня 2009 р. в усіх федеральних землях.

Відзначимо, що заяви на наказ про нагадування щодо боргу можуть подаватися в автоматизованому спрощеному порядку розгляду справ про стягнення боргу в такий спосіб:

- за допомогою дистанційної передачі даних (DFÜ) через EGVP або за допомогою допущеного альтернативного продукту за стандартом OSCi;
- як заяву нагадування онлайн (www.online-mahn Antrag.de) через Інтернет з електронним цифровим підписом через EGVP;
- як заяву Barcode з допоміжною функцією заповнення Online й віддрукованою на звичайному папері (www.online-mahn Antrag.de);
- на бланку (заяви документа), з 1 грудня 2008 р., проте, вважається недійсною для адвокатів і підприємств інкасації [1].

Переваги участі в електронному процесі обміну даних без документів полягають у такому:

- полегшення праці й економія витрат, так як заяви можуть оброблятися виключно на ПК;
- скорочення помилок шляхом перевірок на несуперечливість;
- короткий термін обробки в суді, так як заяви, подані у формі файлу або через Barcode, обробляються не пізніше наступного робочого дня [13, с. 150].

Таким чином, у Німеччині прискорення наказового провадження не обмежується тільки застосуванням стандартних бланків і форм, активно впроваджуються методи електронної подачі заяви про видачу судового наказу.

Наказне провадження є «видом судочинства, що має виключно письмовий характер, за яким не проводиться усне судове засідання та яке починається з подачі клопотання про винесення судового наказу. Для відкриття звичайного або автоматизованого електронного наказного провадження необхідно заповнення особливих процесуальних бланків, використання яких є обов'язковим» [8, с. 151-158].

Початок наказного провадження в цивільному процесі Німеччини проходить, згідно з вимогами §690 ЦПУ Німеччини, з надходженням до компетентного суду клопотання про винесення судового наказу. Відповідно до абз. 1 §690 ЦПУ Німеччини, клопотання про винесення судового наказу має містити найменування сторін, їхніх законних представників і процесуальних представників; найменування суду, до якого подається клопотання; вимогу із зазначенням конкретних відомостей з необхідного виконання; пояснення того, що вимога не залежить від зустрічного виконання або що зустрічне виконання вже здійснене; найменування суду, якому підсудне позовне провадження [10, с. 59].

При подачі клопотання про винесення судового наказу заявник (або його представник) повинен передусім володіти вичерпною інформацією про боржника як про сторону процесу. При цьому найбільш важливі відомості про адресу боржника необхідні для належної доставки такого судового наказу. У німецькому правопорядку довідки, що містять необхідну інформацію, можуть бути отримані з різного роду державних реєстрів. Судовий збір становить половину вартості збору в порядку позовного провадження, при цьому наступний відклик заявки не звільняє заявника від обов'язку сплатити судові витрати й витрати на послуги адвоката.

Характерною рисою наказного провадження Німеччини можна назвати його дворівневу структуру. Це проявляється в тому, що спочатку боржника шляхом винесення судового наказу закликають добровільно погасити наявні грошові вимоги протягом двотижневого строку виплати або в разі необґрунтованості вимог скористатися засобами процесуального захисту. Тільки після цього в заявника виникає право на подачу клопотання про винесення наказу про виконання й на його основі про видачу виконавчого листа.

У Німеччині судовий наказ «сам по собі не розглядається як судові рішення, винесенням якого закінчується провадження у справі, оскільки він немає ні формальної, ні матеріальної сили судового рішення. Із цих позицій судовий наказ необхідно розглядати як різновид судового проміжного рішення, необхідного для винесення наказу про виконання» [5]. У свою чергу, наказ про виконання (абз. 1 §700 ЦПУ Німеччини) «рівнозначний заочному рішенням суду, зверненому до невідкладного виконання, і тим самим відноситься до інших виконавчих документів, за якими проводиться виконання» [10, с. 16-17].

Необхідно також відзначити, що наказне провадження в Німеччині характеризується високим ступенем застосування електронних засобів подачі документів, обміну інформації й судочинства в режимі віддаленого доступу сторін. Сучасна німецька система цивілістичного процесу є зразковим прикладом впливу прогресивних технологій і засобів обміну даними в рамках діяльності суду зі здійснення правосуддя.

Висновки. Отже, аналіз наказного провадження європейських держав виявив у його правовому регулюванні багато позитивних механізмів, які мають бути введені в наказне провадження України. Так, зокрема, потребують запровадження в українське процесуальне законодавство полегшені способи комунікації між сторонами й судом. Позитивною стороною наказного провадження Німеччини також є те, що воно може здійснюватися не лише суддею, а спеціальним службовцем правосуддя чи службовцем канцелярії суду. При цьому не є обов'язковою присутність адвоката. Якщо внести таке нововведення в судоустрій України, то в майбутньому воно дасть змогу розвантажити судову систему нашої держави. Характерною рисою наказного провадження Німеччини є його дворівнева структура. Вона полягає в тому, що суд спочатку закликає сторін домовитися між собою. Наказ виноситься лише тоді, коли сторони не можуть цього

зробити. Варто зазначити, що зараз у Німеччині відбуваються реформи щодо цивільного судочинства. Тому в майбутньому це питання потребуватиме ретельного аналізу.

Література

1. Allgemeines/Entwicklung des Mahnverfahrens. URL: <http://www.amtsgericht-uelzen.niedersachsen.de>.
2. Insolvenzverfahren / Nds. Landesjustizportal. URL: http://www.justizportal.niedersachsen.de/portal/live.php?navigation_id=13295&article_id=56783&psmand=50#VereinfachtesInso.
3. Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung (Band 1 bis 3). München, 2008. 1006 S.
4. Вербіцька М.В. Наказне провадження у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 19 с.
5. Гражданское процессуальное уложение Германии: Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению / пер. с нем. ; сост., введ. В. Бергманн. Москва : Волтерс Клувер, 2006. 472 с.
6. Загайнова С.К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе: теоретические и прикладные проблемы : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2008. 50 с.
7. Закон об исполнении международных договоров и реализации соглашений Европейского Союза в области признания и обеспечения соблюдения гражданских и коммерческих вопросов (Закон об аккредитации и применении - AVAG). URL: http://www.gesetze-im-internet.com/avag_2001/.
8. Колосова О.О. Наказне провадження як спрощений вид цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2013. № 3. С. 151-158.
9. Конвенция в отношении соглашений о выборе суда (заключена в г. Гааге 30.06.2005).
10. Крымский Д.И. Упрощенные производства в гражданском процессе зарубежных стран : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2011. 26 с.
11. Дяченко С.В. Поняття наказного провадження. *Сучасні питання економіки і права*. 2014. Вип. 1. С. 117-120. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Sper_2014_1_25.pdf.
12. Дяченко С.В., Вовкочин І.В. Принцип змагальності у наказному провадженні цивільного процесу. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2214.
13. Папулова З.А. Ускоренные формы рассмотрения дел в гражданском судопроизводстве. Москва : Инфотропик Медиа, 2014. 168 с.
14. Самілик Л.О., Кочура І.Ю. Порівняльно-правова характеристика наказного провадження за законодавством України та ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 38-40. URL: http://lsej.org.ua/2_2017/12.pdf.
15. Самілик Л.О., Кіраль Г.Ю. Особливості стягнення аліментів на дитину у порядку наказного провадження. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2019. № 3. С. 73-78. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/14.pdf.
16. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
17. Шабалін А.В. Деякі питання доказування у спрощеному цивільному провадженні (наказне провадження). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 1. С. 43-53.
18. Шадловская О.Д. Приказное производство как упрощенная форма гражданского судопроизводства : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015. 61 с.

Довга М. О.,

здобувач вищої освіти

Навчально-наукового інституту права

Університету Державної фіскальної служби України

ORCID: 0000-0001-9320-0631

Самілик Л. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Університету Державної фіскальної служби України

ORCID: 0000-0002-8912-9147

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-ІНКУБАТОРІВ ЯК ФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Федосова А. Г.

Статтю присвячено дослідженню сутності, переваг, проблем розвитку й перспектив бізнес-інкубаторів як форми державної підтримки підприємництва в Україні. Доведено ефективність співробітництва держави та приватного сектору в процесі розвитку інноваційних бізнес-інкубаторів. Автор зазначає, що державно-приватне партнерство у формі бізнес-інкубатора є ефективним засобом наближення науки й підприємництва, оскільки дає змогу, з одного боку, залучити приватні інвестиції в розвиток освіти і науки, а з іншого - стимулювати розвиток інноваційного підприємництва в країні. Висвітлено правові проблеми, що стоять на шляху розвитку бізнес-інкубаторів в Україні, а саме: 1) прогалини в чинному законодавстві про інноваційні підприємства щодо поняття, ознак, організаційно-правової форми, порядку створення й діяльності бізнес-інкубаторів, їх розмежування з іншими об'єктами інноваційної інфраструктури; 2) відсутність конкретних механізмів державної підтримки бізнес-інкубаторів. Окреслено деякі шляхи вирішення визначених проблем, зокрема створення окремого нормативно-правового акту, який би визначав порядок створення й функціонування бізнес-інкубаторів загалом та особливості створення й функціонування різних видів бізнес-інкубаторів (інноваційних, академічних, віртуальних); розроблення методичних документів зі створення бізнес-інкубаторів, а також створення спеціальних податкових умов діяльності бізнес-інкубаторів, застосування різноманітних прямих і непрямих засобів державної підтримки бізнес-інкубаторів. Також автором розроблено визначення поняття «бізнес-інкубатор» як організації, яка на визначений строк і на спеціальних умовах надає суб'єктам малого та середнього підприємництва, які розпочинають свою діяльність, спеціально обладнанні приміщення, майно, послуги й іншу допомогу з метою розвитку цих підприємств і набуття ними підприємницької самостійності.

Ключові слова: бізнес-інкубатор, інноваційний бізнес-інкубатор, академічний бізнес-інкубатор, інноваційні підприємства, підприємництво, академічне підприємництво.

Fedosova A. H. Legal problems of the development of business incubators as a form of state support of entrepreneurship

The article is devoted to the research of the essence, advantages, problems of the development and prospects of business incubators as a form of state support for entrepreneurship in Ukraine. The effectiveness of cooperation between the public and the private sector in the development of innovative business incubators have been proved. An author marks that public-private partnership by dint of business incubators is effective instrument to make science and entrepreneurship closer, because it allows to involve the private investment into education and science, and to stimulate innovative entrepreneurship in all the country. Several legal problems of the development of business incubators in Ukraine, particularly 1) legal gaps of the current legislation on innovative enterprises about the concept, features, organizational and legal form, procedures of formation and operation of business incubators, their delimitation with other innovation infrastructure objects; 2) lack of specific mechanisms of state support for business incubators have been highlighted. Some ways of solving these problems have been found: the formation of particular legal act that would in general determine the procedures of creation and operation of business incubators and determine the features of formation and operation of different types of business incubators (innovative, academic, virtual) in particular, the development of methodical documents on formation of business incubators; the formation of special tax policy for business incubators, application of various direct and indirect methods of state support of business incubators. The definition of "business incubator" as an organization that provides special equipped premises, property, services and other support to small and medium enterprises in special conditions and for a certain term in order to develop them and help their acquisition of entrepreneurial sufficiency have been developed.

Key words: business incubator, business accelerator, innovative business incubator, academic business incubator, innovative enterprises, entrepreneurship, academic entrepreneurship.

Постановка проблеми та її актуальність. Від моменту набуття незалежності в Україні з кожним роком збільшується розрив між наукою та підпри-

ємництвом. Щороку українські вчені розробляють сотні інновацій, однак значна їх частина не покидає стіни освітньо-наукових установ і не досягає рівня комерціалізації через недостатній розвиток наукоємного та академічного підприємництва в країні. Досвід США та країн Західної Європи свідчить, що ефективним засобом зближення й симбіозу науки та підприємництва є бізнес-інкубатори, які створені й/або функціонують на засадах державно-приватного партнерства (далі - ДПП). На теперішній час в Україні накопичено нормативну базу, що створює рамкові можливості для розвитку бізнес-інкубаторів (Закон України «Про інноваційну діяльність», Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні», Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», Закон України «Про державну діяльність у сфері трансферу технологій», Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон України «Про вищу освіту» тощо), однак жодний із чинних нормативно-правових актів не розкриває сутності, особливостей і правового режиму бізнес-інкубаторів як інноваційних підприємств. Саме тому актуальним і необхідним є дослідження бізнес-інкубаторів як форми ДПП та подальше вдосконалення чинного законодавства у сфері інноваційного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти вдосконалення правового регулювання бізнес-інкубаторів досліджувалися в працях Л.С. Безуглої, Л.Т. Шевчук, Н.В. Доценко, М.В. Сорокою, І.В. Петрик, О.С. Москвічовою, К.Е. Бабенко, Д.В. Зятіною, В.В. Третяком, Н.І. Чухрай, Т.О. Маматовою, О.М. Гладкою. Однак більшість досліджень, у яких висвітлюється проблематика сучасних бізнес-інкубаторів, належить ученим-економістам, а проблеми саме правового забезпечення діяльності бізнес-інкубаторів усе ще не є розробленими й вирішеними.

Метою статті є визначити суть, переваги й перспективи бізнес-інкубаторів як форми ДПП у сфері освіти й науки, висвітлити правові проблеми, що стоять на шляху розвитку бізнес-інкубаторів в Україні, та окреслити шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш органічних форм партнерства між державою та приватним сектором у сфері освіти й науки є бізнес-інкубатори. У науковій літературі бізнес-інкубатори розглядаються як організаційні інноваційні структури, метою яких є формування сприятливих умов для стартового розвитку малих підприємств через надання їм певного комплексу послуг і ресурсів [1]. Спрощене визначення можна

отримати, розглядаючи поняття бізнес-інкубатора з практичної точки зору: організація, що надає спеціально обладнанні приміщення, інше майно та послуги підприємствам, які ще не досягли фінансової самостійності.

Уперше як спеціальні організації підтримки малого підприємництва бізнес-інкубатори з'явилися в 1950-х роках у США. До теперішнього часу найбільшого поширення вони зазнали на своїй батьківщині, а також у Західній Європі. Нині в цих країнах діють навіть спеціальні бізнес-інкубатори для жінок, національних меншин, підприємців з інвалідністю, а також вузькогалузеві сільськогосподарські, мистецькі бізнес-інкубатори. В Україні ж перші бізнес-інкубатори було створено лише наприкінці 1990-х років, досі їх розвиток характеризується спеціалістами як слабкий [2, с. 297]. Реально функціонуючими тепер є лише близько 10 бізнес-інкубаторів із більш ніж 70, зареєстрованих в Україні. Розбіжність у цих щодо кількості діючих організацій типу бізнес-інкубаторів пояснюється передусім складністю їх розмежування з іншими подібними структурами через відсутність законодавчого визначення бізнес-інкубатора та його ознак як інноваційного підприємства.

Наприкінці 2012 року втратила чинність Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва», яка містила єдине до теперішнього часу визначення бізнес-інкубатора, закріплене нормативно-правовим актом: «бізнес-інкубатор - організація, яка надає на певних умовах і на певний час спеціально обладнані приміщення та інше майно суб'єктам малого та середнього підприємництва, що розпочинають свою діяльність, з метою сприяння у набутті ними фінансової самостійності» [3]. Проте навіть на момент своєї чинності це визначення повною мірою не відображало сутність і призначення бізнес-інкубаторів. Воно зосереджувалося лише на орендному складникові їхньої діяльності, тоді як нарівні з наданням приміщень і майна процес бізнес-інкубації включає низку правових, освітніх, консультаційних, фінансових, нетворкінгових (налагодження ділових зав'язків) послуг.

Метою бізнес-інкубаторів є якомога ширше забезпечення сприятливих організаційних, економічних і правових умов для розвитку молодих підприємств, підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку й підтримка на всіх стадіях

організації та діяльності. За для цього бізнес-інкубатори на спеціальних умовах надають компаніям необхідні:

- приміщення (офісні, лабораторні);
- майно (наукове і технологічне устаткування);
- сервіси (бухгалтерський облік, рекламне забезпечення, поштове, телефонне обслуговування й інші комунікації);
- послуги (консалтингові, юридичні, проектну експертизу);
- кваліфіковані кадри (секретар, адміністратор, перекладач);
- посередництво в пошуку та встановленні бізнес-контактів;
- допомогу в пошуках джерел фінансування;
- допомогу в отриманні кредитів від банку (зокрема надання гарантій для банків);
- інформацію тощо.

До непрямих функцій бізнес-інкубаторів, що мають украй позитивний вплив на розвиток бізнесу в Україні, передусім наукоємний, можна віднести й формування молодого бізнес-спільноти, і формування сприятливого психологічного клімату всередині молодих підприємств. Ця особливість є необхідною частиною бізнес-інкубатора, яка і становить його унікальність поміж інших організацій, що з метою підтримки молодих підприємств лише надають послуги або площі в оренду.

Таким чином, суть бізнес-інкубаторів полягає в тому, що вони дають молодому бізнесу можливість повністю зосередитися на підприємницьких завданнях і знизити витрати на управлінські завдання на найскладнішому - початковому етапі його становлення.

Серед усього різноманіття видів і моделей бізнес-інкубаторів, які існують у світі, найбільш наближеними до сфери освіти й науки є так звані академічні бізнес-інкубатори. Як правило, ці бізнес-інкубатори спеціалізуються на розвитку наукоємних, інноваційних підприємств і є інноваційними (технологічними) за характером. Переважна кількість бізнес-інкубаторів такого виду створюється в складі ВНЗ та наукових/технологічних парків, а більшість їхніх клієнтів становлять студенти, випускники, наукові робітники відповідних освітньо-наукових установ або особи, іншим чином пов'язані з базовими установами.

Інноваційні бізнес-інкубатори можуть існувати і як самостійні організації, без зв'язку з державними ВНЗ, розвиватися за рахунок власних коштів і комерційної зацікавленості в рентабельності своїх підприємств-резидентів (якщо інкубатору

гарантується участь у їхніх майбутніх прибутках, у тому числі й після закінчення строку програми їх інкубації). Однак інноваційні бізнес-інкубатори, що створюються при ВНЗ державної форми власності, є передусім соціальними проектами, і вже лише потім - комерційними. З огляду на цю особливість академічних бізнес-інкубаторів, виникає необхідність їх зовнішнього фінансування: з приватних або державних джерел. Ефективним вирішенням проблеми фінансування академічних бізнес-інкубаторів може стати ДПП - правовий механізм взаємовигідного співробітництва, об'єднання ресурсів і розподілу ризиків держави та приватного сектора в спільних проектах.

Створення й функціонування академічних бізнес-інкубаторів на умовах ДПП дає змогу досягти синергії ресурсів освітньо-наукових установ, державної/місцевої влади та підприємств, які є державними та приватними партнерами за проектом відповідно:

- освітньо-наукові установи сприяють інформаційно-методичному забезпеченню клієнтів бізнес-інкубатора, надають доступ до своєї лабораторно-технічної бази, нематеріальних активів (інтелектуальна власність), натомість отримують змогу комерціалізувати результати своєї наукової роботи і, як влучно визначила К.Е. Бабенко, ефективніше використовувати «концентрацію студентських ідей і досвіду професорсько-викладацького складу» [4, с. 19];

- державна або місцева влада забезпечує необхідні умови розміщення ресурсів, надає адміністративну підтримку бізнес-інкубаторам або приймає безпосередню участь у їх будівництві та діяльності. Водночас влада отримує нові можливості національного/регіонального економічного розвитку, вирішення проблем зайнятості тощо;

- підприємства інвестують у створення й діяльність бізнес-інкубаторів загалом або в окремі проекти, які розгортаються в його рамках. Завдяки цьому приватні партнери набувають можливість отримувати частку доходів клієнтів бізнес-інкубаторів у разі їх комерційного успіху, а іноді й підвищити темпи власного розвитку за рахунок нових технологій і товарів, розроблених клієнтами бізнес-інкубаторів (залежно від мети партнерства).

Попри все вищезазначене, на шляху розвитку бізнес-інкубаторів як форми ДПП стоїть низка проблем, значна частина з яких зумовлена недосконалим законодавчим регулюванням. Серед таких проблем варто відзначити, по-перше,

відсутність єдиного підходу до визначення бізнес-інкубаторів як об'єктів інфраструктури підтримки малого й середнього підприємництва, якими вони визнані, проте не розкриті Законом України «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва». Для цього доцільно вдосконалити визначення поняття «бізнес-інкубатор», яке використовувалося в Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва», таким чином:

«Бізнес-інкубатор - це організація, яка на визначений строк і на спеціальних умовах надає суб'єктам малого та середнього підприємництва, які розпочинають свою діяльність, спеціально обладнанні приміщення, майно, послуги й іншу допомогу з метою розвитку цих підприємств і набуття ними підприємницької самостійності».

На противагу визначенню, яке використовувалося в зазначеному документі, це визначення відображає актуальну багатоманітність діяльності бізнес-інкубаторів: охоплює не тільки орендний складник їхньої діяльності, а й сервісний, консалтинговий, інформаційний тощо, передбачаючи надання бізнес-інкубатором різноманітних послуг і допомоги підприємствам. Також це визначення повніше відображає мету діяльності бізнес-інкубатора: включає до неї не лише досягнення підприємницької самостійності його резидентами, а й інший розвиток підприємств, які користуються послугами бізнес-інкубатора поза програмою бізнес-інкубації.

Далі доцільно закріпити й базові вимоги до бізнес-інкубатора в програмі щодо його створення, за якими його можна буде ідентифікувати серед інших інноваційних підприємств (зокрема бізнес-центрів, науково-технологічних центрів) для цілей їх окремого фінансування й підтримки. Як видається, перелік базових вимог до бізнес-інкубатора повинен відображати:

1) мету діяльності й можливі види цільового призначення (виробниче, офісне, технологічне, агропромислове, змішане тощо) бізнес-інкубаторів;

2) перелік послуг та іншої підтримки, що можуть надаватися бізнес-інкубаторами;

3) вимоги до суб'єктів підприємництва, які можуть бути учасниками програми інкубації бізнес-інкубатору;

4) основні вимоги до приміщень і матеріального забезпечення бізнес-інкубатора (загальної площі,

призначеної для розміщення підприємств, що інкубуються; загальної площі нежилых приміщень бізнес-інкубатора; кількість робочих місць, оснащених меблями та оргтехнікою, наявність переговорної кімнати, навчальних аудиторій тощо).

Не врегульовано в Україні й питання організаційно-правової форми, порядку створення, бухгалтерського та податкового обліку бізнес-інкубаторів, у зв'язку з чим відповідні структури наражаються на ризик багатозначності інтерпретації податкового та бухгалтерського законодавства. Усі можливості створення та функціонування бізнес-інкубаторів за чинним законодавством є рамковими, їх необхідно деталізувати чи принаймні визначити в певному примірному установчому документі. Доречним убачається створення окремого нормативно-правового акта, який би визначав порядок створення й функціонування бізнес-інкубаторів загалом та особливості створення й функціонування різних видів бізнес-інкубаторів (інноваційних, академічних, віртуальних) зокрема. Доречно також запровадити методичні документи зі створення та функціонування бізнес-інкубаторів, модельний статут бізнес-інкубатору тощо.

По-друге, прогалиною в законодавстві України є конкретні механізми державної підтримки бізнес-інкубаторів. Чимало нормативно-правових актів містять указівки на те, що держава запроваджує заходи щодо її розвитку (наприклад, у ст. 6 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [5]), однак не визначається певний перелік заходів і в якому порядку вони мають здійснюватися.

Державна підтримка бізнес-інкубаторів може здійснюватися за допомогою прямих і непрямих засобів. Прямі форми державної підтримки здійснюються шляхом фінансування бізнес-інкубатору з державного або місцевого бюджету, непрямі - шляхом створення умов, здатних стимулювати приватне фінансування бізнес-інкубаторів та участь приватного сектору в реалізації їхніх проектів.

Незважаючи на загальну тенденцію тяжіння до непрямих засобів державної підтримки в умовах сучасної економічної кризи, у тому числі в інноваційній сфері, необхідно оптимізувати ресурси й для здійснення **прямих засобів**:

1) дотацій (прямого дотаційного фінансування діяльності бізнес-інкубатора або реалізації окремих його проектів);

2) субсидій (наприклад, субсидій за користування енергією);

3) державних програм (створення системи державних контрактів на конкурсній основі щодо товарів і/або послуг);

4) грантів.

Одним із нормативно-правових напрямів відповідної підтримки могло б бути віднесення програм фінансування інкубаторів до захищених статей державного та місцевого бюджетів, спрощення порядку звітності цих структур, запровадження механізмів конкурсного відбору надавачів правової, бухгалтерської та економічної допомоги в межах бізнес-інкубаторів.

Довгостроковою метою в розвитку бізнес-інкубаторів має стати залучення в рамках ДПП інвестицій приватних партнерів як перспективного джерела фінансування, однак на початковому етапі створення бізнес-інкубатору без державної підтримки не обійтися, вона необхідна не тільки для того, щоб дати перший поштовх новоутвореним структурам, а й для формування довіри в інвесторів. Про це свідчить досвід усіх країн, що вибудували на своїх територіях ефективні мережі бізнес-інкубаторів: США, Канади, Великобританії, Норвегії, Швеції, Німеччині, Литви, Австрії. Протягом свого розвитку в цих країнах бізнес-інкубатори функціонують на кошти засновників, якими є й держава, і приватний бізнес, однак найперші інвестиції, як правило, забезпечує саме держава, муніципалітети або освітні установи, а приватні інвестори підключаються вже тоді, коли інкубатор отримує перші відчутні результати та починає отримувати прибуток.

Наприклад, на початку активного розвитку бізнес-інкубаторів в США (1985-1995 років) вони створювалися як некомерційні структури й фінансувалися місцевими адміністраціями, дослідницькими інститутами та вищими навчальними закладами. Академічні бізнес-інкубатори значною мірою фінансувалися за рахунок коштів Управління штатів по малому бізнесу (Small Business Administration). На початок 1995 року 49 із 50 штатів США вже мали здійснені регіональні програми розвитку бізнес-інкубування, які дали відчутний економічний і соціальний ефект. Висновки найбільшої на той момент праці про бізнес-інкубатори, яку оприлюднили американські дослідники Марклей і МакНамара, свідчили: окрім ривку в упровадженні інновацій і розвитку підприємництва, результатом менш ніж 10 років державної підтримки бізнес-інкубаторів на території країни стало збільшення зайнятості, створення додаткових робочих місць, збільшення доходів населення, розширення бази оподаткування, приток

інвестицій, заповнення інфраструктурних прогалин і багато іншого [6].

З досвіду розвитку бізнес-інкубаторів у США можна зробити ще один цікавий висновок: багато-канальне фінансування з боку влади, залученість ділової спільноти, сприятливі податкові умови на початкових етапах створення мережі бізнес-інкубаторів дали змогу найефективнішим інноваційним та академічним бізнес-інкубаторам уже за 15-20 років досягнути самоокупності й заручитися підтримкою приватних партнерів. Сьогодні в США відбувається інтенсивне скорочення кількості некомерційних бізнес-інкубаторів (non-profit incubators) і збільшення комерційних (for profit incubators), які залучають значні приватні інвестиції, і тим самим ще більше прискорюють інноваційний розвиток країни. Комерціалізація інкубатору в цьому разі відбувається внаслідок 1) комерційного успіху його підприємств, щодо яких ефективно використані залучені кошти, і 2) накопичення підприємств-«випускників», у прибутках яких бізнес-інкубатор бере участь і після завершення програми інкубації.

Таким чином, доцільно зосередити наявні інституційні та фінансові ресурси й сучасної України на розвитку мережі бізнес-інкубаторів, розглядаючи його як один із пріоритетних напрямів державних асигнувань в інноваційну сферу. До схожої думки схиляється й багато інших вітчизняних учених, зокрема авторський колектив монографії «Правові засоби стимулювання інноваційного розвитку України в умовах євроінтеграції». Зокрема, Д.В. Зятіна зазначає, що, з огляду на необхідність забезпечення ринкової конкуренції та обмеженість державного бюджету, найважливішою сферою залучення державних коштів для підтримки інновацій є саме створення й підтримка відповідної інфраструктури для інноваційного розвитку, одними з найперспективніших об'єктів якої є бізнес-інкубатори [7, с. 207-209].

Особливістю розвитку бізнес-інкубаторів у США також є закріплення ініціативних повноважень щодо створення та розвитку бізнес-інкубаторів за місцевою владою. Місцеві органи зобов'язані постійно досліджувати роботу бізнес-інкубаторів на території свого штату й формувати програми їх розвитку та підтримки, направляти свої пропозиції федеральному центру. Так бізнес-інкубатори отримують від федеральної влади позики і гранти. Регіональний характер розвитку бізнес-інкубаторів у США підтверджує й останній законопроект у визначеній сфері - Білль про прискорення розвитку стартапів (The Startup

Opportunity Accelerator Act), представлений у серпні 2021 року. Цей закон направлений на прискорення розвитку малого бізнесу в сільських місцевостях і малорозвинених районах і передбачає збільшення фінансування бізнес-інкубаторів на визначених територіях через оновлену конкурсну програму грантів [8].

Європейські країни також активно застосовують механізми прямої державної підтримки бізнес-інкубаторів на початку їхньої діяльності. У всіх країнах ЄС діяльність бізнес-інкубаторів повністю дотується державою (регіоном) у перші 3 роки функціонування, частково - протягом наступних 5-7 років. У законодавстві ЄС також закріплено й шкалу, відповідно до якої розмір державного фінансування бізнес-інкубаторів знижується пропорційно до строку його функціонування. Окрім цього, бізнес-інкубаторам надаються гранти на виконання держзамовлення на створення нових робочих місць, навчання неосвічених громадян та інших заходів, направлених на розвиток національної економіки.

На відміну від США, для європейських країн є характерним створення бізнес-інкубаторів за ініціативою не стільки регіональної влади, скільки регіональних наукових центрів. Так створені бізнес-інкубатори YES!Delft (за ініціативою технічного університету Делфта в Нідерландах), StartupSauna (за ініціативою університету Аалто у Фінляндії), IMinds (за колективною ініціативою декількох фламандських університетів). Незалежно від суб'єкта ініціативи, основним першочерговим інвестором європейських інноваційних бізнес-інкубаторів також є держава. Основні напрями державної підтримки - це 1) гранти, 2) дотації; 3) пільгові кредити. Тепер у Європі існують приклади успішних бізнес-інкубаторів, вибудованих на моделях як прямої фінансової державної підтримки (наприклад, StartupSauna, головним інвестором якого був державний партнер), так і непрямої (наприклад IMinds).

Університети й інші наукові центри в ЄС проявляють високу активність у формуванні та просуванні власних пропозицій щодо створення й розвитку бізнес-інкубаторів, а державні органи створюють умови (фінансові та нефінансові) для їх реалізації.

Хотілося б також звернути увагу й на досвід Ізраїлю, так як із 2019 року він знаходиться в десятці лідерів за світовим індексом інновацій. Державна влада Ізраїлю використовує «умовні гранти» для фінансування бізнес-інкубаторів. Такі гранти покривають до 85% від затвердже-

ного бюджету бізнес-інкубатора (законодавством передбачені й певні ліміти, які не може перевищувати допомога за грантом), до якого вони надходять у формі позики. За загальним правилом, така позика надається на 6 років. Протягом цього часу органи державної влади не мають права на частку в приватних компаніях, що інкубуються, на втручання в їхню підприємницьку діяльність, однак наділені повноваженнями контролювати використання коштів за цільовим призначенням бізнес-інкубаторами. Це обумовлюється тим, що такі гранти передбачені саме для бізнес-інкубаторів як об'єктів інноваційної інфраструктури, а не окремих підприємств у його рамках. У довгостроковій перспективі інвестиції держави окупаються ще й за рахунок зростання податків від інкубованих компаній, а також інших джерел, пов'язаних із їхнім комерційним успіхом. Якщо ж проект за певних причин не вдалося реалізувати, держава списує всі борги за позику.

Досвід зазначених зарубіжних країн дає змогу зробити висновок, що неможливо створити ефективну мережу бізнес-інкубаторів, якщо держава реально не вкладається в її розбудову хоча б на початкових етапах.

Непряма форма державної підтримки бізнес-інкубаторів може здійснюватися шляхом:

1) державних гарантій (надання державних і місцевих гарантій з метою забезпечення боргових зобов'язань за позиками бізнес-інкубатора або окремих його резидентів)

2) кредитної підтримки (безпроцентного або пільгового кредитування діяльності бізнес-інкубаторів або їх окремих проектів за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів; повна або часткова компенсація за рахунок бюджетних коштів відсотків за кредитами бізнес-інкубатору або його резидентів для реалізації програм бізнес-інкубації);

3) податкові та митні пільги, які відіграють особливу роль серед непрямих форм державної підтримки бізнес-інкубаторів.

Чинне податкове законодавство не передбачає жодних спеціальних умов діяльності інноваційних підприємств, хоча, як слушно зазначають О.П. Подцерковний і Д.В. Зятіна, саме на утворення таких умов початково й було розраховано законодавче положення щодо запровадження інноваційного підприємства [7, с. 54]. Варто погодитися з думкою, що відсутність пільг для функціонування бізнес-інкубаторів є одним із основних чинників, що стримує розбудову всього цього механізму, у зв'язку з чим постає потреба

в розробленні та прийнятті Програм, які б передбачали спеціальні умови й порядок надання пільг бізнес-інкубаторам або їх окремим проектам [7, с. 211].

Податкові пільги для інноваційних підприємств в Україні в цілому мають тенденцію до зменшення. У період з 2000 по 2009 роки загальний розмір податкових пільг скоротився майже вдвічі (з 41 до 5 млн грн), у 2010 році відбулося деяке збільшення [9], проте вже в 2011 року з прийняттям Податкового кодексу взагалі було скасовано низку пільг, зокрема пільги з податку на прибуток та сплату ПДВ через податковий вексель при імпорті товарів. Таким чином, податкову політику підтримки бізнес-інкубаторів та інших об'єктів інноваційної інфраструктури можна визначити як нестабільну, несистемну й непослідовну, що місцями призводить до порушення гарантій і зобов'язань держави й негативно позначається на довірі приватних партнерів до держави.

Передумовою розробки комплексу спеціального правового режиму бізнес-інкубаторів має стати цільова бюджетно-податкова політика, спрямована на послаблення податкового тиску на їхню діяльність. Серед необхідних засобів зменшення податкового навантаження на діяльність, здійснювану бізнес-інкубаторами, пропонуємо розглядати можливість:

- зменшення ПДВ та податку з продажів для послуг, що надаються бізнес-інкубаторами;
- звільнення бізнес-інкубаторів від сплати ввізного мита на устаткування, обладнання та комплектуючих до них матеріалів;
- звільнити бізнес-інкубатори від оподаткування операцій з оплати вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, здійснюваних у рамках ДПП, у випадку отримання таких коштів не тільки з державного бюджету, а й із приватних джерел, зокрема при здійсненні розробок за рахунок коштів приватного партнера та залучених ним коштів.

Варто додати, що стосовно академічних бізнес-інкубаторів надання пільг набуває особливого значення, адже прямо обумовлюється соціальним призначенням цих організацій.

Отже, непрямі форми державної підтримки бізнес-інкубаторів також здатні суттєво сприяти їхньому розвитку шляхом опосередкованого впливу на їхню діяльність, тому й прямі, і непрямі засоби правового стимулювання мають стати активним інструментом державної політики щодо підтримки інноваційної інфраструктури та підприємництва в Україні. Необхідним є також і роз-

виток «навколо інкубаторної інфраструктури» за рахунок взаємодії з бізнес-консультантами, юристами, бухгалтерами, маркетологами, для чого також потрібно створювати сприятливі умови на законодавчому рівні.

Варто наголосити й на тому, що невід'ємним складником розвитку бізнес-інкубаторів в Україні є правове стимулювання приватного фінансування бізнес-інкубаторів, однак це питання потребує окремого розгляду в подальших дослідженнях.

Деякі інші проблеми розвитку бізнес-інкубаторів як форми ДПП у сфері освіти й науки можна і треба вирішувати й за допомогою науки, у тому числі й проблему популяризації ідей а) інкубування бізнесу зокрема та б) академічного підприємництва загалом. Зацікавленість приватних партнерів у співпраці з державою щодо інноваційних бізнес-інкубаторів прямо пов'язана з попитом на послуги бізнес-інкубаторів у країні, а популярність бізнес-інкубаторів як сервісної організації в інноваційній сфері в Україні (порівняно з країнами Європи, США) є недостатньою. Цей попит може бути підвищений шляхом дослідження переваг і перспектив бізнес-інкубаторів в українському середовищі, а також формування обізнаності населення про ці переваги. У цьому контексті варто було б звернути увагу на думку Т.В. Маматової, яка надихаюче зазначає, що «академічне бізнес-інкубаторство - одна з найактуальніших тематик останнього часу у сфері розвитку інноваційно орієнтованої економіки й додаткових інструментів системи вищої освіти. Воно дає змогу подолати академічний розрив між вищою школою і практикою впровадження інновацій, виділити найактивніших представників і надати їм можливість для здійснення найсміливіших ідей» [10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна сформулювати такі узагальнені висновки. ДПП у формі бізнес-інкубатора є ефективним засобом наближення науки та підприємництва, оскільки дає змогу, з одного боку, залучити приватні інвестиції в розвиток вітчизняної освіти й науки, а з іншого - стимулювати розвиток інноваційного підприємництва в країні. Між тим, щоб активізувати розвиток бізнес-інкубування і створити мережу ефективних бізнес-інкубаторів в українському академічному середовищі, необхідно усунути низку прогалин у чинному законодавстві, а саме: 1) закріпити визначення поняття, ознаки, правовий статус бізнес-інкубаторів у нормативно-правових актах про інноваційні підприємства; 2) створити окремий нормативно-правовий акт, який би визначав порядок створення й функціонування бізнес-

інкубаторів загалом та особливості створення й функціонування різних видів бізнес-інкубаторів (інноваційних, академічних, віртуальних) зокрема; 3) розробити методичні документи зі створення та функціонування бізнес-інкубаторів; а також посилити правове стимулювання розвитку бізнес-інкубаторів за допомогою прямих і непрямих засобів, використовуючи досвід зарубіжних країн.

Література

1. Сорока М.В., Петрик І.В. Маркетингове забезпечення діяльності академічних бізнес-інкубаторів як осередків малого бізнесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. С. 159-166. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2011_706/21.pdf (дата звернення: 01.12.2021).
2. Москвічова О.С. Державно-приватне партнерство у сфері професійно-технічної та вищої освіти. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2. С. 291-299.
3. Про затвердження Порядку реєстрації організацій, діяльність яких спрямована на задоволення потреб суб'єктів малого та середнього підприємництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2009 р. № 510 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/510-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
4. Бабенко К.Е. Бизнес-инкубаторы в Харьковской области: сложности и перспективы. *Modern scientific researches*. 2018. Vol. 3. № 4. С. 18-22.
5. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 8 вересня 2011 р. № 3715-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
6. Markley D.M., McNamara K.T. A business incubator: Operating environment and measurement of economic and fiscal impacts. *Center Rural Dev.*, 1994. 22 p.
7. Правові засоби стимулювання інноваційного розвитку України в умовах євроінтеграції : монографія / за заг. ред. С.В. Ківалова, О.П. Подцерковного. Одеса : Фенікс, 2015. 270 с.
8. Startup Opportunity Accelerator Act of August 6, 2017 / the United States Senate. URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/1969/titles> (дата звернення: 01.12.2021).
9. World Bank and PPIAF, PPP in developing countries: statistics. URL: http://ppi.worldbank.org/explore/ppi_exploreCountry.aspx?countryId=97 (дата звернення: 01.12.2021).
10. Маматова Т.О., Гладка О.М. Організаційно-правові засади функціонування академічних бізнес-інкубаторів як інструмент місцевого розвитку. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2013_2_19 (дата звернення: 01.12.2021).

Федосова А. Г.,
аспірантка кафедри господарського права
і процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНУ ЧАСТКУ (ПАЙ) У ЗЕМЛЯХ ДЕРЖАВНИХ І КОМУНАЛЬНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Юрков М. В.

У статті розглянуто практичні проблеми права на земельну частку (пай) на землях державних і комунальних сільськогосподарських підприємств і надані пропозиції для подальшого вдосконалення українського законодавства.

У Земельному кодексі України передбачене раніше невідоме законодавству України право громадян на земельну частку (пай) на землях державних і комунальних сільськогосподарських підприємств. Поява в результаті приватизації значної фрагментації єдиних земельних масивів і відсутність дієвого механізму, який регулює використання й обіг земельних часток (паїв) до теперішнього часу є однією з причин, які гальмують розвиток сільського господарства. Виділення земельних часток (паїв) у натурі неминує завдає шкоди раціональному використанню земель і продовольчій безпеці, так як у процесі виділення земельних часток (паїв) у натурі залежно від площ виділених часток відбувається фрагментація значних земельних масивів, що, у свою чергу, значно перешкоджає ефективності їх використання. При таких умовах природно, що на цих землях досить складно проектувати повноцінні сівозміни та проводити агротехнічні заходи.

Окрему увагу акцентовано на переліку суб'єктів, визначених у ст. 25 ЗК України. У частині визначення права на приватизацію працівників закладів освіти, культури та охорони здоров'я, а також пенсіонерів з їх числа ч. 1 ст. 25 ЗК України звужує коло осіб, які мають право на приватизацію, з урахуванням місця проживання, суперечить змісту ст. ст. 24 та 33 Конституції України. Зокрема, ст. 24 Конституції України, яка задекларувала рівний обсяг прав громадян, передбачено, що не може бути обмежень громадян за ознаками місця проживання. Закріплені Основним законом права і свободи поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них однаковий зміст. Згідно зі ст. 33 Конституції України, кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується вільний вибір місця проживання. Отже, у ст. 25 ЗК України в частині визначення кола осіб, що мають право на приватизацію земель державних

і комунальних сільськогосподарських підприємств, мають бути внесені зміни.

Ключові слова: сільськогосподарські землі, приватизація, земельна частка, паювання земель, сільськогосподарські підприємства.

Yurkov M. V. Some legal problems of the right to land share in the lands of state and communal agricultural enterprises

The article considers the practical problems of the right to land share (share) on the lands of state and communal agricultural enterprises and provides proposals for further improvement of Ukrainian legislation.

Today, the existence of various forms of land ownership is a consequence of the redistribution of land, which took place in the process of land reform. The greatest reform reforms affected the ownership of agricultural land. Land privatization is associated with the emergence of land shares (shares), the main task of which was to introduce in Ukraine a variety of land ownership, creating conditions for the development of the most efficient forms of management, transfer of agricultural workers to the category of landowners, ensuring efficient land use. The distribution of agricultural land has been carried out in Ukraine for almost 30 years, but has not yet been completed.

The Land Code of Ukraine provides for the right of citizens to a land share (share) on the lands of state and communal agricultural enterprises, previously unknown to the legislation of Ukraine. The emergence of significant fragmentation of single plots of land as a result of privatization and the lack of an effective mechanism governing the use and circulation of land shares (units) is still one of the reasons hindering the development of agriculture. allocation of land shares (units) in kind inevitably harms the rational use of land and food security, as in the process of allocation of land shares (shares) in kind depending on the area of allocated shares is the fragmentation of large tracts of land, which in turn significantly impedes their effectiveness using. Under such conditions, it is natural that on these lands it is quite difficult to design full-fledged crop rotations and carry out agronomic measures.

Particular attention is paid to the list of subjects defined in Art. 25 of the Civil Code of Ukraine. In

terms of determining the right to privatize employees of educational, cultural and health care institutions, as well as retirees from among them, Part 1 of Art. 25 of the Civil Code of Ukraine narrows the range of persons entitled to privatization, taking into account the place of residence, contradicts the content of Art. 24 and 33 of the Constitution of Ukraine. In particular, Art. 24 of the Constitution of Ukraine, which declared the equal scope of citizens' rights, stipulates that there can be no restrictions on citizens on the grounds of residence. The rights and freedoms enshrined in the Basic Law apply equally to all citizens and have the same meaning for them. According to Art. 33 of the Constitution of Ukraine, everyone who is legally on the territory of Ukraine is guaranteed a free choice of residence. Thus, in Art. 25 of the Land Code of Ukraine in terms of determining the range of persons entitled to privatization of land of state and communal agricultural enterprises, changes must be made.

In the consolidation of land shares (units) specified in Art. 25 of the Civil Code of Ukraine were subject to other shortcomings. For example, the majority of landowners were not going to be landowners at first, and even those who wished to do so were unable to use the land effectively due to a lack of material and technical resources, as well as severe land fragmentation plots.

Key words: *agricultural lands, privatization, land share, land distribution, agricultural enterprises.*

Під час виступу 15 жовтня 2020 р. на форумі «Земля-народу» Голова Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру заявив, що 10,4 млн га земель сільськогосподарського призначення державної форми власності не існує. Згідно з даними Державного земельного кадастру, після передачі понад 2 млн га земель в Україні безпосередньо в Держгеокадастрі залишається 750 тис. га земель державної форми власності сільськогосподарського призначення. Ці землі знаходяться на правовому титулі - постійного користування. Ідеться про землі Національної академії аграрних наук України, Міністерства оборони, Державної пенітенціарної служби, Міністерства освіти, а також колишніх державних підприємств Міністерства АПК, які сьогодні передані до Фонду держмайна на приватизацію. Ці землі обробляють 1166 державних підприємств та установ по всій державі.

Сьогодні наявність різних форм власності на землі є наслідком перерозподілу земель, який відбувся в процесі здійснення земельної реформи. Найбільше реформаційні перетворення торкнулися власності на сільськогосподарські землі. З приватизацією земель пов'язане виник-

нення земельних часток (паїв), основним завданням яких було запровадження в Україні різноманіття форм власності на землю, створення умов для розвитку найбільш ефективних форм господарювання, переведення працівників сільського господарства в категорію земельних власників, забезпечення ефективного використання земель. Паювання земель сільськогосподарського призначення здійснюється в Україні протягом майже 30 років, проте до цього часу не є завершеним.

Ринок земельних ділянок власників земельних часток (паїв) в Україні знаходиться на стадії започаткування. Однак уже зараз під час формування він повинен здійснюватися на принципах сталого розвитку та сприяти ефективному використанню земель і формуванню екологічно раціонального землекористування. Для цього необхідна безпосередня й обов'язкова участь держави в регулюванні правил землекористування сільськогосподарських підприємств, причому не тільки на організаційно-правовому рівні, а і як активного власника землі, що стимулює ринкові процеси екологічної раціоналізації землекористування.

Відповідно до рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук та Цицюра проти України» від 22 серпня 2018 р., багаторічний мораторій на продаж земель товарного сільськогосподарського виробництва та земельних часток (паїв) в Україні визнано таким, що порушує права людини [1]. Зазначене рішення зумовлює необхідність розробки й упровадження в державі ефективних організаційно-правових механізмів ринку земель сільськогосподарського призначення, а також завершення приватизації та паювання земель. Усе це зумовлює актуальність дослідження специфіки права на земельну частку (пай) у землях державних і комунальних сільськогосподарських підприємств.

Теоретико-правові проблеми права на земельну частку (пай) у землях державних і комунальних сільськогосподарських підприємств не залишилися без уваги вчених-правознавців. Окремі питання порушуються в працях В.І. Андрейцева, О.В. Гафурової, В.М. Єрмоленка, І.І. Каракаша, Т.О. Коваленко, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошниченко, В.В. Носіка, В.І. Семчика, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги й ін.

Мета дослідження полягає в аналізі теоретичних, нормативних і практичних проблем права на земельну частку (пай) у землях державних і комунальних сільськогосподарських підприємств для опрацювання пропозицій для подальшого вдосконалення вітчизняного земельного законодавства.

У Земельному кодексі (далі - ЗК) України передбачене раніше невідоме законодавству України право громадян на земельну частку (пай) у землях державних і комунальних сільськогосподарських підприємств. Законодавство дає можливість зрозуміти сутність поняття «земельна частка (пай)», проте не наводить його юридичного визначення. Визначення поняття «земельна частка (пай)» можна знайти в земельно-правовій літературі. Так, на думку П.Ф. Кулинича, земельна частка (пай) являє собою умовну частку сільськогосподарських земель, розмір якої визначений як середній по господарству в умовних кадастрових гектарах [2]. Т.О. Коваленко характеризує земельну частку (пай) як оцінену в грошовому вираженні та визначену в умовних кадастрових гектарах частину переданих у колективну власність сільськогосподарських угідь недержавного сільськогосподарського підприємства, яка визначає рівновелику долю участі члена підприємства в земельному пайовому фонді господарства й може бути в установленому чинним законодавством порядку витребувана в натурі (на місцевості) в самостійну земельну ділянку [3, с. 761]. Земельна частка (пай) - це умовна, визначена в умовних кадастрових гектарах і не визначена межами частки в сільськогосподарських угіддях, розмір якої визначений як середній по господарству, переданих у колективну власність, виділення якої в окрему земельну ділянку має право вимагати член колективного сільськогосподарського підприємства при виході з нього [4, с. 122].

Варто погодитися з П.Ф. Кулиничем, який зазначає, що правовий режим земельної частки (паю), яка надається громадянам із земель, що передані в колективну власність колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, з уведеною чинним нині ЗК України земельною часткою (паєм), яка надається громадянам із земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, при їх приватизації істотно відрізняється.

По-перше, право на земельну частку (пай), яку отримали члени недержавних сільськогосподарських підприємств, посвідчується виданим від імені держави правостановлюючим документом - сертифікатом на право на земельну частку (пай), тоді як видача таких сертифікатів громадянам, які отримують земельні частки (паї) із земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій у зв'язку з їх

приватизацією, законодавством не передбачена. По-друге, право на земельну частку (пай), яку отримали члени колективних сільськогосподарських підприємств до введення в дію мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, які використовуються для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, можна було відчужувати на підставі цивільно-правових угод, які не заборонені законом. А право на земельну частку (пай), яку отримують працівники державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, не є об'єктом ринкового обігу в принципі. Це право набувається ними на досить короткий термін (2-4 місяці), а саме на період із моменту прийняття рішення про виділення земельних часток (паїв) до завершення землевпорядних робіт, необхідних для виділення земельних часток (паїв) в натурі у вигляді земельних ділянок. Саме тому отримання та реалізація права на земельну частку (пай) регулюються різними нормами ЗК України. Правовий режим земельної частки (паю), яку громадяни отримують у процесі приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, визначено ст. 25, тобто статтею, яка міститься в основній частині ЗК України. А правовий режим земельної частки (паю), яку громадяни України отримують у результаті паювання земель, що були передані в колективну власність колективних і деяких інших недержавних сільськогосподарських підприємств, визначається тими нормами Кодексу, які містяться в перехідних положеннях ЗК України (пп. 8, 9, 15-17) [2].

Право на земельну частку (пай) у землях державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, згідно зі ст. 25 ЗК України, надається працівникам цих підприємств, установ та організацій, працівникам державних і комунальних закладів освіти, культури, охорони здоров'я, розташованих на території відповідної ради, а також пенсіонерам з їх числа. Тобто кожний працівник, у тому числі пенсіонер, державного або комунального сільськогосподарського підприємства, установи чи організації має право на отримання земельної ділянки в розмірі земельної частки (паю). Розмір земельної частки (паю) визначається в умовних кадастрових гектарах і являє собою умовну, розрахункову площу землі. Розмір земельної частки (паю) працівників одного підприємства, установи й організації є однаковим. Він визначається шляхом поділу обчисленої для приватизації площі сільськогосподарських угідь

на кількість осіб, які мають право на приватизацію відповідно до ч. 1 ст. 25 ЗК України.

При цьому варто мати на увазі, що розміри земельних ділянок, що виділяються для працівників культури, освіти й охорони здоров'я та пенсіонерів з їх числа, не можуть перевищувати 2 гектарів (норма безоплатної передачі земельних ділянок громадянам для ведення особистого селянського господарства відповідно до ст. 121 ЗК України, ст. 5 Закону України «Про особисте селянське господарство»).

У цьому випадку громадянин - працівник чи пенсіонер сільськогосподарського підприємства державної чи комунальної форми власності реалізує своє суб'єктивне право на безоплатну приватизацію й отримує земельну ділянку сільськогосподарського призначення в приватну власність. Визначальними тут є трудові або членські відносини громадянина України з конкретним сільськогосподарським підприємством. У результаті найкращі орні землі сільськогосподарських підприємств з державної й комунальної власності переходять у приватну власність.

Необхідно відмітити, що приватизації підлягають не всі землі державного чи комунального сільськогосподарського підприємства, установи чи організації. Зокрема, приватизації не підлягають землі лісогосподарського призначення та водного фонду. Крім того, ч. 9 ст. 25 ЗК України визначено, що частина сільськогосподарських угідь таких підприємств, установ та організацій підлягає виділенню в так званий резервний фонд. Землі, виділені в резервний фонд, залишаються в державній чи комунальній власності. Такий резервний фонд створюється в розмірі до 15% площі всіх сільськогосподарських угідь, які були в постійному користуванні відповідних підприємств, установ та організацій. Конкретний розмір резервного фонду земель установлюється відповідними органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування. Місце розташування земель, що включаються до резервного фонду, має погоджуватися з працівниками цих підприємств, установ та організацій, а також пенсіонерами з їх числа. Водночас законом, на жаль, не визначено спосіб здійснення такого погодження.

Під час поділу масивів земель сільськогосподарського призначення на ділянки власників земельних часток (паїв) не було передбачено можливості їх подальшого об'єднання в різні господарські утворення з метою спільного здійснення польових робіт, а також проведення в них комплексу меліоративних, природоохоронних

і протиерозійних заходів. Окрім того, при відведенні земельних часток (паїв) землі не були оцінені за своїми агроекологічними властивостями, за придатністю до обробітку різних сільськогосподарських культур. Їх просто виділяли, виходячи з розрахунку норми виділення земельної частки (паю). Дуже швидка приватизація земель фактично не була підготовлена належним чином.

Доцільно погодитися з думкою П.Ф. Кулинич, який указує на те, що суттєвим негативним наслідком паювання земель є катастрофічне подрібнення сільськогосподарського земельного фонду. Використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення площею в середньому 4 га призводить до виникнення великої кількості організаційно-правових і технологічних проблем, які не сприяють ефективному сільськогосподарському землекористуванню. Тому в Україні об'єктивно назріла необхідність змінювати акценти земельної реформи та від вектора на подрібнення земель перейти до іншого - їх консолідації [5, с. 238].

Необхідно зазначити, що виділення земельних часток (паїв) у натурі неминуче завдає шкоди раціональному використанню земель і продовольчій безпеці, так як у процесі виділення земельних часток (паїв) у натурі залежно від площ виділених часток відбувається фрагментація значних земельних масивів, що, у свою чергу, значно перешкоджає ефективності їх використання. При таких умовах природно, що на цих землях досить складно проектувати повноцінні сівозміни та проводити агротехнічні заходи.

Поява в результаті приватизації значної фрагментації єдиних земельних масивів і відсутність дієвого механізму, який регулює використання й обіг земельних часток (паїв), до теперішнього часу є однією з причин, які гальмують розвиток сільського господарства.

Крім вищевикладеного, у закріпленні земельних часток (паїв) за зазначеними в ст. 25 ЗК України суб'єктами були й інші недоліки. Наприклад, особи, які отримали земельні частки (паї), у більшості своїй спочатку не збиралися бути власниками землі, і навіть ті, у кого було таке бажання, не мали змогу ефективно використовувати землю через брак матеріальних і технічних засобів, а також сильну фрагментацію земельних ділянок.

Аналіз переліку суб'єктів, визначених у ст. 25 ЗК України, потребує окремої уваги, оскільки він залишає відкритими низку питань, які повинні бути вирішеними або уточненими. Так, наприклад, згідно з ч. 8 ст. 25 ЗК України, вартість і розміри

в умовних кадастрових гектарах земельних часток (паїв) працівників відповідних підприємств, установ та організацій і пенсіонерів з їх числа є рівними. Водночас цією ж частиною ст. 25 ЗК України встановлено, що розміри земельних ділянок, які виділяються для працівників державних і комунальних закладів, підприємств та організацій культури, освіти й охорони здоров'я та пенсіонерів з їх числа, які проживають у сільській місцевості або селищах міського типу, не можуть перевищувати норм безоплатної передачі земельних ділянок громадянам, установлених законом для ведення особистого селянського господарства.

Отже, наведені положення фактично не узгоджуються між собою. Кожна з названих у ст. 25 ЗК України трьох категорій громадян України, які мають право на приватизацію земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, має відповідати встановленим вимогам. Так, зазначене право мають лише працівники названих підприємств, установ та організацій, які на момент приватизації працюють на умовах трудового найму на підставі трудових договорів і не перебувають із цими підприємствами, установами й організаціями в членських правовідносинах. При цьому до названої категорії громадян входять як постійні, так і тимчасові, а також сезонні працівники, тобто незалежно від строку трудового договору. Саме перебування громадянина України в трудових відносинах із підприємством є підставою для реалізації ним права на приватизацію земель державного чи комунального сільськогосподарського підприємства. Виконання громадянином робіт підрядним способом на підставі договору підряду, тобто цивільно-правового договору, не дає йому права на приватизацію земель.

Склад другої категорії осіб, які мають право на приватизацію, тобто працівників державних і комунальних закладів, підприємств та організацій культури, освіти й охорони здоров'я закон, обмежено критерієм проживання в сільській місцевості або селищах міського типу. При цьому не уточнюється, про яке проживання йдеться – постійне чи тимчасове.

Наведений підхід законодавця щодо визначення кола осіб другої категорії, які мають право на приватизацію земель державних і комунальних підприємств, установ та організацій, справедливо піддається критиці в юридичній літературі [6].

Порівняльний аналіз змісту положень ст. 25 ЗК України та спеціальних нормативних актів (законів), які визначають основи функціонування

закладів освіти, культури й охорони здоров'я, свідчить, що відповідні законодавчі приписи щодо можливості приватизації земельних ділянок працівниками цих закладів мають певні розбіжності. Так, Закон України «Про освіту» (ч. 3 ст. 57), закріплюючи державні гарантії педагогічним і науково-педагогічним працівникам, передбачає право на приватизацію земельних ділянок педагогічних працівників, які працюють у сільській місцевості й селищах міського типу. При цьому названий Закон установлює умову щодо пенсіонерів, які раніше працювали педагогічними працівниками в цих населених пунктах і проживають у них, незалежно від форми власності закладу освіти.

Право на приватизацію земельних ділянок працівників закладів культури, педагогічних працівників закладів освіти сфери культури передбачене Законом України «Про культуру» (ст. 29). При цьому таке право стосується лише працівників державних і комунальних закладів, підприємств та організацій культури, які працюють і проживають у сільській місцевості й селищах міського типу, а також пенсіонерів з їх числа. Отже, положення спеціальних законів звужують коло осіб, що мають право на приватизацію, з урахуванням місця проживання.

Аналогічну ситуацію створив законодавець, закріплюючи право на приватизацію земельних ділянок медичними й фармацевтичними працівниками. Так, Основи законодавства про охорону здоров'я (ч. 1 ст. 77) установили, що право на приватизацію земельних ділянок мають названі працівники незалежно від форми власності закладу, у якому вони працюють, і місця свого проживання.

Викладене свідчить, що в частині визначення права на приватизацію працівників закладів освіти, культури та охорони здоров'я, а також пенсіонерів з їх числа ч. 1 ст. 25 ЗК України звужує коло осіб, які мають право на приватизацію, з урахуванням місця проживання, суперечить змісту ст. ст. 24 та 33 Конституції України. Зокрема, ст. 24 Конституції України, яка задекларувала рівний обсяг прав громадян, передбачено, що не може бути обмежень громадян за ознаками місця проживання. Закріплені Основним законом права і свободи поширюються рівною мірою на всіх громадян і мають для них однаковий зміст. Згідно зі ст. 33 Конституції України, кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується вільний вибір місця проживання. Отже, у ст. 25 ЗК України в частині визначення кола осіб, що мають право на приватизацію земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, мають бути внесені зміни.

Література

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук та Цицюра проти України» від 22 травня 2018 року, заяви № 846/16 та № 1075/16. *Офіційний вісник України*. 2018. № 73. Ст. 2465.
2. Кулинич П.Ф. Право на земельну частку (пай) та його реалізація. *Юридичний журнал*. 2003. № 2. С. 44-51.
3. Коваленко Т.О. Право на земельну частку (пай). Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Київ, 2019. Т. 16 : Земельне та аграрне право / редкол. : М.В. Шульга (голова), В.В. Носік, П.Ф. Кулинич (заст. голови), та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. С. 761-771.
4. Заплітна І.А. Правова природа та характеристика земельної частки (паю). *Науковий вісник Наці-*

онального університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право». 2016. Вип. 243. С. 117-124.

5. Кулинич П.Ф. Земельно-правова політика України в ХХІ столітті: проблеми та шляхи вдосконалення. *Правова політика Української держави* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчю Прикарпатського національного ун-ту ім. Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, 19-20 лютого 2010 р.). Івано-Франківськ, 2010. Том 1. С. 235-238.

6. Мірошниченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 5-те вид., змін. і доп. Київ : Алерта, 2013. 544 с.

Юрков М. В.,
аспірант кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Арестова Л. В.

У статті розглянуто особливості правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері адміністративного судочинства, виокремлено особливості й наведено авторське поняття «правовідносини у сфері адміністративного судочинства».

Стверджується, що вирішальною ознакою суб'єкта правовідносин, рішення, дії чи бездіяльність якого можуть бути оскаржені в адміністративному суді, є категорія «владні управлінські функції». Позиція орієнтування саме на «управлінські функції» є невиваженою з певних причин.

Крім того, аналізуючи норми КАС України (ст. ст. 12, 19), можемо стверджувати, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, виникнення яких ніяк не пов'язане зі здійсненням суб'єктами владних повноважень управлінських функцій.

У такий спосіб спостерігаємо колізійність норм КАС України: з одного боку, до юрисдикції адміністративних судів віднесені лише ті спори за участю суб'єктів владних повноважень, що пов'язані зі здійсненням останніми управлінських функцій, а з іншого - спори, що породжуються неуправлінськими відносинами з участю суб'єктів владних повноважень.

Обґрунтованим є висновок, що в адміністративному суді мають захищатися права, свободи й інтереси приватних осіб (фізичних і юридичних) у сфері публічно-правових відносин від будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Тому категорію «управлінські функції», яка є ключовою для визначення правовідносин, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, у законодавстві України про адміністративне судочинство доречніше замінити на «виконавчо-розпорядча діяльність та інші державновладні (публічні) повноваження».

Автором визначено, що суб'єктом правовідносин у сфері адміністративного судочинства є особа, яку чинним законодавством наділено відповідними процесуальними правами й обов'язками (адміністративно-процесуальним статусом суб'єкта правовідносин) щодо участі в розгляді індивідуально-конкретної

справи в адміністративному суді, яка здійснює процесуальні дії, що спрямовані на досягнення мети судового процесу.

Ключові слова: адміністративне судочинство, методика розмежування, об'єкт правовідносин, правова норма, адміністративна справа.

Arestova L. V. Features of the legal status of the subjects of legal relations in the field of administrative proceedings

This article considers the features of the legal status of the subjects of legal relations in the field of administrative proceedings, highlights the features and presents the author's concept of "legal relations in the field of administrative proceedings".

It is argued that the decisive feature of the subject of legal relations, whose decisions, actions or omissions may be appealed in an administrative court, is the category of "managerial functions". The position of focusing on "management functions" is unbalanced for some reason.

In addition, analyzing the rules of the CAS of Ukraine (Article 12, Article 19), it can be argued that the jurisdiction of administrative courts extends to legal relations, the emergence of which is not related to the exercise of administrative powers by the subjects of power.

Thus, we observe the conflict of rules of the CAS of Ukraine: on the one hand, the jurisdiction of administrative courts includes only those disputes involving subjects of power that are related to the implementation of the latter management functions, and on the other - disputes arising from non-administrative relations with participation of subjects of power.

It is reasonable to conclude that the administrative court should protect the rights, freedoms and interests of individuals (individuals and legal entities) in the field of public relations from any decisions, actions or omissions of the subjects of power. Therefore, the category of "administrative functions", which is key to determining the legal relations covered by the jurisdiction of administrative courts, in the legislation of Ukraine on administrative proceedings is more appropriate to replace with "executive and administrative activities and other state (public) powers".

The author determines that the subject of legal relations in the field of administrative proceedings is

a person who is endowed by the current legislation with the relevant procedural rights and responsibilities (administrative-procedural status of the subject of legal relations) to participate in an individual case in an administrative court, and who carries out procedural actions aimed at achieving the purpose of the trial.

Key words: *administrative proceedings, methods of differentiation, object of legal relations, legal norm, administrative case.*

Постановка проблеми. Для дослідження правовідносин, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства, вагоме значення має з'ясування сутності публічно-правового спору, з приводу вирішення якого й складаються досліджувані правовідносини; визначення змісту структурних елементів правовідносин у сфері адміністративного судочинства: суб'єкта (учасника), об'єкта (те, на що спрямовані відносини) та змісту (дії суб'єктів, що зумовлюються їхніми правами й обов'язками) правовідносин.

Метою статті є розкриття особливостей правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері адміністративного судочинства.

Стан дослідження. Важливу роль у дослідженні актуальних проблем становлення й розвитку адміністративного судочинства відіграють праці таких учених, як В. Авер'янов, Н. Армаш, Д. Беззубов, В. Бевзенко, Ю. Битяк, А. Боннеер, Л. Бринцева, С. Головатий, І. Голосніченко, Т. Гуржій, А. Єлістратов, І. Коліушко, А. Колодій, Т. Коломосьць, А. Комзюк, М. Козюбра, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, Е. Демський, О. Пасенюк, Ю. Педько, В. Перепелюк, Н. Писаренко, А. Руденко, Н. Саліщева, А. Селіванов, М. Смокович, Ю. Старілов, В. Стефанюк, В. Сьоміна, О. Тищенко, Н. Хаманева, О. Харитонова, Д. Чечот та інші.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктами правовідносин у сфері адміністративного судочинства (або учасниками судового адміністративного процесу) є особи, які наділені й реалізують законодавчо (нормативно) закріплені права та обов'язки в ході здійснення адміністративного судочинства шляхом участі в таких правовідносинах.

Варто розмежовувати схожі, але не тотожні поняття «суб'єкт адміністративного судочинства» й «суб'єкт правовідносин у сфері адміністративного судочинства». Суб'єкт адміністративного судочинства - це потенційний учасник судового адміністративного процесу, тобто особа, яка має можливість стати суб'єктом правовідносин, що виникнуть при здійсненні адміністративного судочинства. Суб'єкт правовідносин у сфері адмі-

ністративного судочинства - це особа, яка безпосередньо реалізує права та обов'язки передбачені Кодексом адміністративного судочинства (далі - КАС) України.

Ознакою суб'єктів адміністративного судочинства є адміністративно-судова процесуальна право- та дієздатність, що може бути охарактеризована за допомогою більш широкої категорії - «правосуб'єктність», яка й надає їм можливість брати участь у судовому адміністративному процесі.

Адміністративно-судова правоздатність - це здатність особи мати процесуальні права та нести процесуальні обов'язки, можливість бути суб'єктом правовідносин у сфері адміністративного судочинства [1].

Адміністративно-судова дієздатність - це можливість особи власними діями реалізовувати передбачені КАС України права та виконувати обов'язки як учасник судового адміністративного процесу. На дієздатність фізичних осіб впливає вік (за загальним правилом виникає з 18 років) і здоров'я (особа може бути визнана недієздатною чи обмежено-дієздатною) [1].

С. Махіна, І. Погребний виокремлюють дві групи суб'єктів адміністративного процесу як форми правосуддя. До першої групи належать суб'єкти, безпосередньо зацікавлені в результатах юридичного процесу, чий інтереси й суб'єктивні права підлягають захисту всіма процесуальними способами та прийомами [2]. До другої групи вчені відносять лідируючі суб'єкти, які виконують свої функції в чужому інтересі, з метою законного й обґрунтованого рішення у справі, яка розглядається [2]. Це - суд, прокурор та інші посадові особи [3, с. 53; 4, с. 91].

Відповідно до норм чинного законодавства України про адміністративне судочинство [5], учасниками адміністративного процесу є (глава 4 КАС України): 1. Особи, які беруть участь у справі (ст. 46 КАС України), - сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб. 2. Особи, які є іншими учасниками адміністративного процесу (ст. ст. 61, 62, 69, 69 КАС України), - секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, помічник судді, експерт з питань права. Отже, аналізуючи норми КАС України, можна констатувати той факт, що законодавець не відносить адміністративний суд до суб'єктів правовідносин у сфері адміністративного судочинства.

Слушними є позиції тих представників науки адміністративного права [6, с. 120], які всіх суб'єктів у сфері адміністративного судочинства

об'єднують у три основні групи, виокремлюючи з-поміж них суб'єкта, що здійснює адміністративне правосуддя, - адміністративний суд.

Ураховуючи вищевикладене, доречно класифікувати суб'єктів (учасників) правовідносин у сфері адміністративного судочинства за такими критеріями:

- залежно від мети участі в судовому адміністративному процесі (наявності процесуальної та/або матеріальної зацікавленості в результатах судової процедури):

1. Суб'єкти, які здійснюють адміністративне правосуддя: місцеві (окружні) адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди.

Суд заінтересований у належному перебігу судового процесу, урегулюванні інтересів сторін конфлікту, установленні об'єктивної істини у справі.

2. Суб'єкти, безпосередньо зацікавлені в результатах судової процедури (ст. 61 КАС України: особи, які беруть участь у справі). До них належать:

а) суб'єкти, що стають учасниками правовідносин у сфері адміністративного судочинства, з метою захисту власних прав, свобод та інтересів. Вони мають безпосередню юридичну зацікавленість щодо предмета спору. Отже, для них завжди характерна наявність і матеріальної заінтересованості в предметі публічно-правового спору, і процесуальної заінтересованості в результатах розгляду справи - це сторони та треті особи. Такі учасники своїми діями активно впливають на перебіг процесу, сприяючи його виникненню, руху чи припиненню;

б) суб'єкти, що стають учасниками правовідносин у сфері адміністративного судочинства з метою захисту прав, свобод та інтересів інших осіб. Для них характерна наявність процесуальної заінтересованості в результатах розгляду справи, вони діють від імені осіб на захист прав та інтересів яких подано позов, це представники сторін і третіх осіб, органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб у суді;

в) особливі суб'єкти: експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст - ці суб'єкти здійснюють акцесорну діяльність під час розгляду адміністративної справи, вони не наділені повноваженнями щодо прийняття рішень, але впливають на хід процесу через здійснення своєї професійної діяльності.

3. Суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя (ст. 61 КАС України: особи, які є іншими

учасниками адміністративного процесу), - секретар судового засідання, помічник судді, судовий розпорядник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач.

Ці учасники правовідносин не здійснюють правосуддя, не мають ані матеріальної зацікавленості в предметі публічно-правового спору, ані процесуальної заінтересованості в результатах вирішення спору на їхню користь. Вони виконують процесуальні дії допоміжного характеру, що сприяє здійсненню правосуддя адміністративним судом. Отже, у процесі реалізації своїх повноважень вони зацікавлені в належному перебігу судового процесу та встановленні об'єктивної істини у справі.

Норми КАС України (ч. 1 ст. 2; п. п. 1, 7 ч. 1 ст. 3; п. 3) до суб'єктів владних повноважень відносять орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їхню посадову чи службову особу, іншого суб'єкта при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень.

З огляду на зміст вищевикладених статей КАС України, вирішальною ознакою суб'єкта правовідносин, рішення, дії чи бездіяльність якого можуть бути оскаржені в адміністративному суді, є категорія «владні управлінські функції». Позиція орієнтування саме на «управлінські функції» є невираженою з певних причин.

Згідно з п. 2. ст. 4 КАС України, до юрисдикції адміністративного суду належать публічно-правові спори з приводу оскарження будь-яких рішень, дій чи бездіяльності (*а не лише управлінських*) суб'єкта владних повноважень.

Крім того, аналізуючи норми КАС України (ст. ст. 12, 19), можемо стверджувати, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, виникнення яких ніяк не пов'язане зі здійсненням суб'єктами владних повноважень управлінських функцій.

У такий спосіб спостерігаємо колізійність норм КАС України: з одного боку, до юрисдикції адміністративних судів віднесені лише ті спори за участю суб'єктів владних повноважень, що пов'язані зі здійсненням останніми управлінських функцій, а з іншого - спори, що породжуються неуправлінськими відносинами з участю суб'єктів владних повноважень.

Обґрунтованим є висновок, що в адміністративному суді мають захищатися права, свободи й інтереси приватних осіб (фізичних і юридичних) у сфері публічно-правових відносин від

будь-яких рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Тому категорію «управлінські функції», що є ключовою для визначення правовідносин, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, у законодавстві України про адміністративне судочинство доречніше замінити на «виконавчо-розпорядча діяльність та інші державновладні (публічні) повноваження».

Так, Пленум ВАСУ в Постанові від 20.05.2013 № 8 роз'яснює: «Для цілей і завдань адміністративного судочинства владну управлінську функцію необхідно розуміти як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень з виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань» [7, с. 105]. Так як юридичною якістю, що характеризує суб'єкта правовідносин, рішення, дії чи бездіяльність якого можуть бути оскаржені в адміністративному суді, є наявність у нього «владних повноважень», варто визначити, які особи (органи влади й органи місцевого самоврядування, за КАС України) наділені правовим статусом суб'єкта владних повноважень.

Суб'єкт владних повноважень, що є учасником правовідносин у сфері адміністративного судочинства, обов'язково має бути наділений певним обсягом владно-публічних (управлінських, за КАС України) повноважень, які він здійснює виключно способом та у формах, визначених чинним законодавством. Ці повноваження реалізуються у зв'язку з необхідністю сприяти здійсненню прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, практично виконувати завдання й функції держави, положення законодавчих актів України [8]. Реалізація владно-публічних повноважень відбувається в суспільних відносинах, участь у яких бере значне коло суб'єктів права та які за своїм змістом є спірними [8].

Аналіз сучасної юридичної літератури, норм законодавства, що регулює діяльність системи органів державної влади, місцевого самоврядування, інших суб'єктів владно-публічних повноважень, дає змогу зробити висновок, що такими суб'єктами, на думку вчених у сфері адміністративного права, варто вважати:

- органи виконавчої влади - Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади (ст. ст. 113, 118 Конституції України, закони України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеві державні адміністрації»);

- орган законодавчої влади - Верховна Рада України (ст. 75 Конституції України);

- Президента України, Адміністрацію Президента України (ст. 102, п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України);

- органи судової влади - Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції (ст. ст. 124 і 147 Конституції України, закони України «Про Конституційний Суд України», «Про судоустрій і статус суддів»);

- прокуратуру України (ст. 131-1 Конституції України, Закон України «Про прокуратуру»);

- інші державні органи - Рахункову палату (ст. 98 Конституції України, Закон України «Про Рахункову палату»), Національний банк України (ст. 99 Конституції України, Закон України «Про Національний банк України»), Раду національної безпеки і оборони України (ст. 107 Конституції України, Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»), Вищу раду правосуддя (ст. 131 Конституції України, Закон України «Про Вищу раду юстиції»);

- органи влади Автономної Республіки Крим - Верховну Раду Автономної Республіки Крим, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 136 Конституції України, Закон України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», «Про Автономну Республіку Крим»); Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим (ст. 139 Конституції України, Закон України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим»);

- органи місцевого самоврядування - сільські, селищні, міські, районні, обласні ради (ст. 140 Конституції України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- посадову чи службову особу зазначених вище органів;

- інші суб'єкти при здійсненні ними владних або владних управлінських функцій, наприклад, постійно діючу міжвідомчу комісію, ради, будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, громадські формування з охорони громадського порядку й державного кордону (ст. 140 Конституції України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»).

Відповідно до визначення, наявного в ст. 4 КАС України, такі суб'єкти, як Президент України (його адміністрація та представництво), прокурор, Національний банк і деякі інші, не є органами державної влади, хоча, безперечно, такі суб'єкти наділені публічно-владними повноваженнями, можливість оскарження дій з реалізації

цих повноважень має забезпечуватися в порядку адміністративного судочинства.

Зокрема, ст. ст. 17, 19, 48 КАС України наділяють адміністративною правосуб'єктністю не лише органи державної влади, а й інші державні органи та Президента, така позиція є більш виваженою.

У зв'язку з цим сформульоване в законодавстві України про адміністративне судочинство поняття «суб'єкт владних повноважень» є неточним, що обмежує судовий захист публічних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Доречнішим є таке визначення, відповідно, зміна п. 7 ст. 4 КАС України: суб'єкт владних повноважень - уповноважений державою суб'єкт (орган, установа, організація, посадова чи службова особа), який на підставі і згідно з чинним законодавством наділений обсягом публічно-владних повноважень.

Частина 1 ст. 2 КАС України, відповідно, може бути викладена в такій редакції: «Завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень при здійсненні ними публічно-владної діяльності на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ».

Таке визначення дасть змогу віднести прокурора до суб'єкта владних повноважень, а отже, дасть можливість оскаржувати його діяльність в адміністративному суді, що сьогодні (за чинним визначенням) ускладнено, адже прокуратура не є органом державної влади (ст. 6 Конституції України), а прокурор не виконує владних управлінських функцій. Проте відносини прокурора з фізичними особами є публічно-правовими, у яких прокурор реалізує свої владні повноваження, що виявляються в можливості впливати на поведінку й діяльність людей, інших суб'єктів, підкоряти їх своїй волі (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру»).

Висновки. Отже, юрисдикція адміністративних судів має поширюватися на спірні правовідносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням прокурором його діяльності. Вступ та участь у судовому процесі суб'єктів владних повноважень відбувається у зв'язку зі здійснення цими суб'єктами покладених на них чинним законодавством завдань і функцій. Отже, відповідно до приписів чинного законодавства, така участь

є їх безумовним обов'язком. Юридична зацікавленість суб'єктів владних повноважень у предметі публічно-правового спору ґрунтується на закріпленій законодавчо необхідності виконання загальнозначущих обов'язків і полягає в захисті публічних загальнодержавних інтересів, які вони представляють в адміністративному суді, а також у захисті порядку реалізованих ними публічно-владних повноважень. Процесуальна зацікавленість суб'єктів владних повноважень у результатах розгляду справи полягає в ухваленні адміністративним судом такого рішення, яке б забезпечувало захист публічних інтересів.

Варто зазначити, що залежно від адміністративно-процесуального статусу суб'єкта правовідносин у сфері адміністративного судочинства (зміст якого може бути різним і залежить від таких чинників, як стадія адміністративного процесу та судова інстанція, у якій розглядається спір), розрізняють такі права й обов'язки (повноваження [6, с. 142]) учасників судового адміністративного процесу (адміністративної справи).

Отже, суб'єктом правовідносин у сфері адміністративного судочинства є особа, яку чинним законодавством наділено відповідними процесуальними правами й обов'язками (адміністративно-процесуальним статусом суб'єкта правовідносин) щодо участі в розгляді індивідуально-конкретної справи в адміністративному суді, яка здійснює процесуальні дії, що спрямовані на досягнення мети судового процесу.

Література

1. Савон Т.М. Особливості провадження в адміністративному судочинстві України за відсутності сторін та третіх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Міжрегіон. акад. упр. персоналом. Київ, 2014. 19 с.
2. Алієв Р.В. Адміністративна діяльність кримінально-виконавчої інспекції щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2009. 214 с.
3. Махина С.Н. Административный процесс: проблемы теории, перспективы правового регулирования. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1999. С. 430.
4. Погребной И.М. Общетеоретические проблемы производств в юридическом процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Харьковский юридический институт. Харьков, 1982. 182 с.

5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV ; редакція від 11.08.2013. *Сайт законодавства Верховної Ради України*. 2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

6. Комзюк А.Г., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : навчальний посібник. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

7. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : Постанова Пленуму ВАСУ від

20 травня 2013 року № 8. *Вісник ВАСУ*. 2013. № 2. С. 105-122.

8. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2009 року. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/56787822.

*Арестова Л. В.,
аспірант*

*Державного університету інфраструктури
та технологій*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРОЮ САНІТАРНОГО Й ЕПІДЕМІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ

Воронятніков О. О.

У науковій статті висвітлено поняття нормативно-правового адміністрування сферою санітарного й епідемічного благополуччя населення.

На підставі аналізу нормативно-правового адміністрування досліджуваної сфери виявлено правові колізії. З метою їх усунення запропоновано внести низку змін і доповнень, зокрема, до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»: «у випадку виникнення інфекційних спалахів та об'явлення пандемії держава бере зобов'язання забезпечити в повному обсязі медичних працівників спецодягом, засобами індивідуального захисту з метою зменшення їх захворюваності»; Закону України «Про благоустрій населених пунктів»: «зобов'язати забудовників при створенні проєкту комплексної забудови враховувати об'єкти озеленення прилеглих до забудови територій»; «при розробленні планів з містобудування обов'язково враховувати наявні зелені комплекси та включати озеленення як обов'язкову позицію при плануванні у сфері містобудування»; Закону України «Про пестициди і агрохімікати»: посилити зміст поняття «фальсифікація пестицидів і агрохімікатів» такими словами: «підроблені пестициди й агрохімікати, що визнані такими в порядку, установленому законодавством, а також тара від них підлягають негайному вилученню та знищенню»; «у випадку розміщення неправдивої інформації про продукцію на упаковці або якщо зареєстрований знак для товарів і послуг використано з порушенням прав власника, товар підлягає конфіскації з обов'язковим повідомленням громадськості в ЗМІ»; додати розділ «Особливості утилізації підробних, застарілих пестицидів та агрохімікатів»; «обіг пестицидів повинен бути безпечним, саме тому ризик від використання має бути зведений аграрієм до нуля, що сприятиме захисту навколишнього середовища, здоров'я людей»; «для посилення контролю за пестицидами й агрохімікатами строк їх реєстрації зменшити від десяти до чотирьох років. Після закінчення цього терміну ця продукція проходить повторну перевірку й отримує свідоцтво про продовження реєстрації».

У Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» додати статтю, у якій передбачити створення служби охорони навколишнього природного середовища, визначити її правовий статус.

Ключові слова: механізм, санітарне благополуччя, публічне адміністрування, гігієна, санітарія, інфекційні захворювання.

Voroniatnikov O. O. Regulatory and legal administration by the sphere of sanitary and epidemic well-being of the population

In this scientific article the concept of normative-legal administration in the sphere of sanitary and epidemic well-being of the population is covered.

On the basis of the analysis of normative-legal administration of the researched sphere legal conflicts are revealed. In order to eliminate them, it is proposed to make a number of changes and additions. In particular, to: the Law of Ukraine "On Protection of the Population from Infectious Diseases": "in case of infectious outbreaks and pandemic, the state undertakes to provide full medical workers with overalls, personal protective equipment to reduce their incidence"; Of the Law of Ukraine "On improvement of settlements": "to oblige developers to take into account the objects of landscaping of the territories adjacent to the construction when creating a complex development project"; "When developing urban plans, it is necessary to take into account the existing green complexes and include landscaping as a mandatory position in urban planning"; Law of Ukraine "On Pesticides and Agrochemicals": to strengthen the meaning of "falsification of pesticides and agrochemicals" with the following words: "In case of placing false information about the product on the packaging or if the registered mark for goods and services is used in violation of the rights of the owner, the goods are subject to confiscation with mandatory public notice in the media"; add a section "Features of disposal of counterfeit, obsolete pesticides and agrochemicals"; "The circulation of pesticides must be safe, which is why the risk of use must be reduced to zero by farmers, which will help protect the environment and human health"; "To strengthen the control over pesticides and agrochemicals, reduce the period of their registration from ten to four years. After this period, these products are re-tested and receive a certificate of renewal of registration".

To add an article to the Law of Ukraine "On Environmental Protection", which provides for the establishment of a service for environmental protection, to determine its legal status.

Key words: mechanism, sanitary welfare, public administration, hygiene, sanitation, infectious diseases.

Постановка проблеми. Система нормативно-правових актів є одним із засобів механізму публічного адміністрування сферою санітарного й епідемічного благополуччя населення, який відіграє фундаментальну роль у регулюванні та реалізації мети цієї сфери. Ці акти забезпечують створення сприятливих умов проживання людей.

Стан дослідження. Питання публічного адміністрування сферою санітарного й епідемічного благополуччя населення викладені в працях науковців-адміністративістів: В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.І. Безпалової, Ю.П. Битяка, З.С. Гладуна, І.П. Голосніченка, Т.О. Гуржія, О.В. Джафарової, Є.В. Додіна, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко та ін.

Виклад основного матеріалу. Підвищену увагу щодо забезпечення екологічної безпеки, зокрема санітарно-епідемічного благополуччя, варто приділити містам із високою скупченістю населення [1, с. 204].

Отже, *нормативно-правовий акт* - це офіційний акт волевиявлення (рішення) уповноважених суб'єктів права, що встановлює (змінює, скасовує) правові норми з метою регулювання суспільних відносин. Або інакше: акт правотворчості, який містить юридичні норми [2, с. 12; 3].

Ознаки нормативно-правового акта:

- приймається або санкціонується уповноваженими органами держави (правотворчими органами) або народом (через референдум);
- завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав та обов'язків;
- приймається з дотриманням певної процедури;
- має форму письмового акта-документа й точно визначені реквізити: вид акта (закон, указ, постанова); найменування органу, який ухвалив акт (парламент, президент, уряд, місцевий орган влади); заголовок (деякі акти, наприклад, розпорядження Кабінету Міністрів України приймаються без заголовка); дата ухвалення акта; номер акта; дані про посадову особу, яка підписала акт;
- публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка (в Україні закони публікуються у «Відомостях Верховної Ради України», газетах «Голос України» та «Юридичний вісник України»; постанови Кабінету Міністрів - у збірниках постанов уряду України та газеті «Урядовий кур'єр»; закони й підзаконні акти - у часописі «Офіційний вісник України») [3].

Нормативно-правовий акт виконує дві рівнозначні функції: функцію юридичного джерела права й функцію форми права, тобто виступає як спосіб існування та вираження норм права [4, с. 147].

Наявна система нормативно-правових актів, які врегульовують відносини у сфері санітарного й епідемічного благополуччя населення в Україні, не є досконалою, тож постійний пошук найбільш ефективних засобів правового регулювання діяльності тих чи тих органів публічного адміністрування, запровадження ефективних методів регулювання цілком виправдані. Окрім недосконалості нормативно-правової бази, що здебільшого виявляється у відсутності регулювального впливу або його неефективності, існує також проблема колізії нормативних актів, суть якої - у наявності суперечностей у законодавстві стосовно того самого питання. Колізія виникає за наявності двох і більше правових актів, які регулюють аналогічні відносини [5]. Нині наше завдання полягає в тому, щоб проаналізувати й знайти недоліки в правовому забезпеченні сфери санітарного та епідемічного благополуччя населення й запропонувати нові підходи до побудови її правової регламентації.

Основним законом держави є *Конституція України*, у якій щодо сфери санітарного й епідеміологічного благополуччя населення визначено, що людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3), держава забезпечує санітарно-епідеміологічне благополуччя (ст. 49). Водночас ст. 46 установлено, що кожен громадянин має право на охорону здоров'я та медичну допомогу, а ст. 50 - що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля й на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення [6].

На жаль, задекларовані в Основному законі норми не можуть бути реалізовані, оскільки сучасна медична реформа в Україні нанівець знищила зміст цього припису, а недофінансування бюджетних витрат і відсутність рівного доступу до якісної безоплатної медичної допомоги перетворило його на декларативну норму. З огляду на це, недосконала реформа має бути скасована задля забезпечення якості лікування громадян України та можливості безкоштовного його отримання шляхом запровадження страхової медицини завдяки змінам у ст. 49 Конституції України, що відобразять реальні та практичні можливості держави.

На нашу думку, у Конституції України необхідно закріпити право громадян України на доступну, своєчасну, рівну та якісну медичну допомогу, яка забезпечуватиметься за допомогою бюджетного й недержавного фінансування, за рахунок медичного страхування, а також сприятиме справедливому, прозорому й відповідальному управлінню системою охорони здоров'я, дасть можливість громадськості впливати на прийняття державних рішень у сфері охорони здоров'я.

Наступним знаковим законом цієї сфери санітарного й епідемічного благополуччя населення є Основи законодавства України про охорону здоров'я. Згідно зі ст. 6 цього закону, кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя території й населеного пункту, де він проживає [7].

Санітарно-епідеміологічне благополуччя територій і населених пунктів, відповідно до ст. 27 зазначеного нормативного акта, забезпечується системою державних стимулів і регуляторів, спрямованих на суворе дотримання санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, комплексом відповідних заходів та організацією державного санітарного нагляду [7].

Статтею 30 визначено, що держава забезпечує планомірне науково обґрунтоване попередження, лікування, локалізацію та ліквідацію масових інфекційних захворювань. Щодо окремих особливо небезпечних інфекційних захворювань можуть здійснюватися обов'язкові медичні огляди, профілактичні щеплення, лікувальні та карантинні заходи в порядку, передбаченому законом [7].

Приписами ст. 10 Основ законодавства України про охорону здоров'я законодавець зобов'язує громадян України: а) піклуватися про своє здоров'я та здоров'я дітей, не шкодити здоров'ю інших громадян; б) у передбачених законодавством випадках проходити профілактичні медичні огляди й робити щеплення [7]. Отже, піклування про здоров'я людей - це обов'язок держави.

Центральним законом у сфері санітарного й епідемічного благополуччя населення є Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення».

Цим Законом урегульовано суспільні відносини, які виникають у сфері санітарного й епідемічного благополуччя, визначено відповідні права й обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян, установлено порядок організації державної санітарно-

епідеміологічної служби та здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні [7]. У ньому містяться визначення низки понять, що характеризують зазначену сферу, а саме: «санітарне та епідемічне благополуччя населення», «середовище життєдіяльності людини», «шкідливий вплив на здоров'я людини», «сприятливі умови життєдіяльності людини», «санітарно-епідеміологічний норматив», «державні санітарні норми та правила», «санітарно-гігієнічні та санітарно-протиепідемічні правила і норми», «санітарно-епідеміологічні правила і норми», «протиепідемічні правила і норми», «гігієнічні та протиепідемічні правила і норми», «державні санітарно-епідеміологічні нормативи», «санітарні регламенти», «державна санітарно-епідеміологічна експертиза», «масові неінфекційні захворювання (отруєння)» тощо.

Сьогодні в умовах зміни санітарно-епідемічної, політичної та соціально-економічної ситуації цей Закон потребує вдосконалення з урахуванням сучасних наукових здобутків:

по-перше, необхідно відновити профілактичний напрям діяльності у вітчизняній медицині й, відповідно, систему невідкладного реагування на випадки інфекційних захворювань, що потребує комплексного та масштабного характеру діяльності;

по-друге, варто відновити контрольно-наглядову діяльність щодо медичних показників у сфері санітарного й епідемічного благополуччя населення;

по-третє, варто відновити підготовку в навчальних медичних закладах лікарів-епідеміологів, запровадити європейські навчальні програми для підготовки спеціалістів високого рівня, оскільки внаслідок реформування сфери санітарного й епідемічного благополуччя населення кількість працівників (лікарів-профілактиків, лікарів-епідеміологів) зменшено з 15 тисяч до 1,5 тисячі осіб. Окрім того, пропонується передати питання епідемічного нагляду та розслідувань у галузь сімейної медицини, яка й крім цього навантажена [8];

по-четверте, поновити Санітарно-епідемічну службу як центральний орган виконавчої влади із централізованою системою управління. Зневаження медичними складниками у сфері санітарного й епідемічного благополуччя призводить до спалахів інфекцій, зникнення відповідних стандартів благополуччя, призводить до падіння рівня життя громадян. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що створювалася як компетентний орган у галузі ветеринарної медицини, безпеки

харчових продуктів і захисту прав споживачів, не спроможна виконувати функції Санітарно-епідемічної служби;

по-п'яте, урахувуючи всі негативні наслідки пандемії, необхідно поновити систему запобігання занесенню особливо небезпечних інфекцій через кордон, держава повинна виконувати ратифіковані зобов'язання щодо нерозповсюдження інфекційних захворювань і контролювати перетин кордону України будь-якою біологічною, хімічною та радіаційною продукцією;

по-шосте, варто поновити дозвольні повноваження Санітарно-епідемічної служби щодо якості питної води, продуктів харчування, дитячої одежі та харчування;

по-сьоме, у державі до цього часу немає епідемічного фонду, оскільки в бюджеті 2020 року розмір епідемічного фонду закладено на рівні 160 тисяч гривень при щорічній потребі щонайменше 100 мільйонів гривень для того, щоб оперативно можна було реагувати на такі виклики, які ми маємо сьогодні, оперативно закуповувати сироватки, вакцини тощо [6]. Відповідно до зазначеного, необхідно в цей Закон унести припис щодо щорічного врахування в Бюджеті України «епідемічного фонду», що покривав би потреби на оперативне реагування у зв'язку з пандеміями, що виникають;

по-восьме, ч. 1 ст. 27 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» встановлено, що профілактичні щеплення з метою запобігання захворюванням на туберкульоз, поліомієліт, дифтерію, кашлюк, правець і кір в Україні є обов'язковими. Необхідно запровадити обов'язкове щеплення населення України (окрім людей із клінічними захворюваннями);

по-дев'яте, у листопаді 2019 р. Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію розвитку системи протитуберкульозної медичної допомоги населенню [9], яка передбачає «здійснення заходів з реорганізації регіональних протитуберкульозних закладів, що включало б злиття всіх протитуберкульозних закладів області в єдиний в області протитуберкульозний заклад, що має статус регіонального фтизіопульмонологічного медичного центру» [7]. Із цього приводу необхідно зауважити, що Україна є однією з 10 країн світу, яка має найвищі показники захворюваності на хіміорезистентний туберкульоз - хворобу, яка не лікується за стандартними схемами. Ця реформа загрожує розповсюдженням туберкульозу, що значно погіршить епідеміологічну ситуацію в Україні. Безумовно, реформа цієї сфери потрібна. Однак на лікування одного такого

випадку виділяється лише 20 тис. гривень, тоді як у Європі лікування туберкульозного випадку, який не має ознак хіміорезистентності (тобто неускладненого), оцінюється в 50 тис. євро. Саме тому пропонуємо поновити роботу й фінансування туберкульозних диспансерів і психіатричних клінік і виділяти на фінансування одного клінічного випадку не менше ніж 100 тис. гривень.

Таким чином, необхідно прийняти оновлений Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» з урахуванням зазначених пропозицій.

Останні пандемії виявили значні прогалини у сфері захисту медичного персоналу, зокрема в Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [10]. Статтею 39 цього Закону встановлено, що медичні й інші працівники, зайняті у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, підлягають обов'язковому державному страхуванню на випадок захворювання на інфекційну хворобу в порядку та на умовах, установлених Кабінетом Міністрів України. Зазначена вимога сьогодні майже не врегульована на рівні підзаконних актів, хоча певні кроки законодавцем зроблено. Так, 7 травня 2020 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до статті 39 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо додаткових гарантій прав медичних та інших працівників, зайнятих у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, та членів їх сімей» № 3376-1 [11].

Цим Законом встановлено, що держава забезпечує медичним працівникам державних і комунальних закладів охорони здоров'я страхові виплати в таких розмірах:

1) у разі встановлення групи інвалідності впродовж 1 (одного) календарного року, що настала внаслідок захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19), за умови, що таке захворювання пов'язане з виконанням професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження, - залежно від установленної працівнику групи інвалідності та ступеня втрати професійної працездатності, але не менше ніж 300-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року;

2) у разі смерті працівника - у 750-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року.

Розмір і порядок здійснення страхових виплат, передбачених п. 1 ч. 3 цієї статті, визначається Кабінетом Міністрів України [8].

В умовах пандемії, коли медичний персонал перевантажений роботою, відсутній порядок здійснення страхових виплат. Це значно погіршує рівень захисту медичних та інших працівників в умовах підвищеного ризику захворювання на інфекційні хвороби.

Пропонуємо окремою постановою Кабінетом Міністрів України визначити порядок обов'язкового державного страхування медичних та інших працівників, зайнятих у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, на випадок захворювання, що пов'язане з виконанням професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекції.

Статтею 37 згаданого Закону, ст. 163 Кодексу законів про працю України [12], ст. 8 Закону України «Про охорону праці» [13] встановлено зобов'язання для держави щодо забезпечення працівників засобами індивідуального захисту. За приписами законодавства, перелік засобів індивідуального захисту працівників має бути затверджений у колективному договорі закладу охорони здоров'я, а порядок затвердження цього договору має бути затверджений галузевими актами. Водночас Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2017 р. № 1022-р скасовано обов'язок безплатної видачі спецодягу, спецвзуття й інших засобів індивідуального захисту робітникам і службовцям установ охорони здоров'я, що унеможливило забезпечення медичних працівників засобами індивідуального захисту. Навіть у Наказі Міністерства охорони здоров'я «Про заходи щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків захворювань, спричинених новим коронавірусом, виявленим у місті Ухань (провінція Хубей, Китай)» від 24 січня 2020 р. № 185 в умовах виникнення нових епідемічних загроз не передбачено забезпечення медичних працівників засобами індивідуального захисту.

Саме тому пропонуємо внести зміни та доповнення до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» такого змісту: «У випадку розповсюдження інфекційних спалахів та оголошення пандемії держава бере зобов'язання забезпечити медичних працівників спецодягом і засобами індивідуального захисту в повному обсязі з метою зменшення їх захворюваності».

Література

1. Ліхтер М.П. Правове забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя у містах. *Науковий*

вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 36. Том 1. С. 204-208.

2. Білоконь О.В. Адміністративно-правове регулювання реадмісії в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2015. 16 с.

3. Шпаргалки.com. Відповіді на питання до іспиту з теорії держави і права. 2015. URL: https://knigi.studio/teorii-gosudarstva-shpargalki_888/ponyattya-normativno-pravovih-aktiv-ukrajini-44506.html.

4. Запотоцька О.В. Управління сферою безпечності та якості харчової продукції в Україні: адміністративно-правове дослідження : монографія. Київ : Кафедра, 2018. 399 с.

5. Лиськов М.О. Недоліки закону України «Про державні лотереї в Україні». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 152-155.

6. Конституція України (із змінами і доп.). Київ : Атіка, 2006. 64 с.

7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

8. Епідемічна небезпека: чи захищені українці? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/2859972>.

9. Державна стратегія розвитку системи протитуберкульозної медичної допомоги населенню : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1414-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.

10. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 року № 1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228.

11. Про внесення змін до статті 39 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо додаткових гарантій прав медичних та інших працівників, зайнятих у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, та членів їх сімей : Закон України від 5 травня 2020 року № 588-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 23. Ст. 166.

12. Кодекс законів про працю України. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. № 50. Ст. 375.

13. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.

Воронятніков О. О.,
доктор юридичних наук
ORCID: 0000-0002-3761-698X

СИСТЕМА ДИПЛОМУВАННЯ СУДНОВОДІЇВ У ГАЛУЗІ МОРСЬКОГО, ЗОКРЕМА РІЧКОВОГО, СУДНОПЛАВСТВА УКРАЇНИ

Кочерев О. С.

У науковій статті розкрито система дипломування судноводіїв у галузі морського, зокрема річкового, судноплавства України.

Зауважено на необхідності вдосконалити систему дипломування моряків, а саме оптимізувати та спростити систему, привести її у відповідність до практики провідних європейських країн. Першочерговими заходами, на нашу думку, є необхідність підвищити об'єктивність оцінки кваліфікації моряків і вжити заходів щодо запобігання корупційним явищам у цій сфері.

Високий професіоналізм українських моряків, рівень теоретичної та практичної підготовки дали можливість Україні посісти достойне місце на міжнародному ринку праці й увійти до «Білого списку» Міжнародної морської організації. Сучасна організаційна структура системи морської освіти, підготовки, оцінки компетентності й дипломування, включаючи видачу медичних свідоцтв моряків, має свою специфіку.

Особливу увагу автором звернуто на проблеми:

1) релевантність оригінального тексту тому варіанту, який перекладений українською мовою та ратифікований Україною; 2) також вагоме значення має застосування правил юридичної техніки; 3) своєчасність і нормативне вирішення актуальних питань, що стосуються організаційного складника діяльності моряків, їхнього матеріально-технічного забезпечення й соціального захисту.

Особливо актуальним залишається питання захисту прав і свобод моряків, їхньої соціальної охорони, здатності держави захищати моряків у випадку потрапляння в полон, наявності пенсійного забезпечення й інших видів соціальних гарантій моряків.

Відзначено, що складовими елементами системи дипломування судноводіїв у галузі морського, зокрема річкового, судноплавства України є освітній складник, система соціального захисту, професійне зростання, мотиваційний складник.

Ключові слова: органи управління, морський транспорт, річковий транспорт, державна політика, судноплавство, морське право.

Kocherev A. S. Certification system for seafarers in the field of maritime, in particular river shipping in Ukraine

This scientific article reveals the system of certification of navigators in the field of sea, in particular river navigation of Ukraine.

It was noted the need to improve the system of certification of seafarers, namely to optimize and simplify the system, to bring it into line with the practice of leading European countries. As a matter of priority, in my opinion, it is necessary to increase the objectivity of the assessment of seafarers' qualifications and take measures to prevent corruption in this area.

The high professionalism of Ukrainian sailors, the level of theoretical and practical training gave Ukraine the opportunity to take a worthy place in the international labor market and enter the "White List" of the International Maritime Organization.

The modern organizational structure of the system of maritime education, training, competence assessment and certification, including the issuance of medical certificates of seafarers has its own specifics.

It was noted that it is necessary to improve the system of certification of seafarers, namely to optimize and simplify the system, to bring it into line with the practice of leading European countries. As a matter of priority, in my opinion, it is necessary to increase the objectivity of the assessment of seafarers' qualifications and take measures to prevent corruption in this area.

The author pays special attention to the following problems: 1) the relevance of the original text to the version that has been translated into Ukrainian and ratified by Ukraine; 2) the application of the rules of legal technique is also important; 3) timeliness and normative solution of topical issues related to the organizational component of seafarers' activities, their logistics and social protection.

The issue of protection of seafarers' rights and freedoms, their social protection, the state's ability to protect seafarers in the event of captivity, the availability of pensions and other types of social guarantees for seafarers remain particularly relevant. It is noted that the components of the system of certification of shipowners in the field of maritime, in particular river navigation of Ukraine are: educational component, social protection system, professional growth, motivational component.

Key words: governing bodies, maritime transport, river transport, state policy, navigation, maritime law.

Постановка проблеми. Важливу роль в організації морського, зокрема й річкового, судноплавства в Україні займає питання дипломування судноводіїв, тому що, як відомо, «кадри вирішують усе». За час існування незалежної України з низки причин, як суб'єктивних, так і об'єктивних, традиційні погляди на роботу флоту, його забезпечення, підготовку кадрів суттєво змінилися. Кількість суден, що працюють під Українським прапором, значно знизилася, наймогутніші в минулому пароплавства практично пішли в небуття.

Велика кількість наших моряків були змушені шукати роботу на іноземних судах і завдяки гарній підготовці була там затребувана. На початку й у середині 90-х років загальна структура підготовки інерційно продовжувала залишатися фактично такою самою, як і при вже зниклому СРСР, але, природно, з повним комплектом характерних для всієї країни проблем. Однак з кожним роком умови як усередині країни, так і поза її межами дедалі більше змінювалися, старі підходи виявилися неприпустимими та вимагали перегляду.

Стан дослідження. Окремі питання функціонування галузі річкового судноплавства України були предметом дослідження таких учених, як О. Щипцов, Л. Гаценко, М. Голубятников, О. Бахмуцан, О. Борисенко, Н. Омаїдзе, Д. Іваськевич, Г. Ульянова, Ю. Батан, М. Сиротко й інші. Особливості функціонування річкового транспорту в Україні розкриті в працях Н. Гуржій, О. Аніщенко, А. Огорокова, Р. Вернигори, П. Цупрова, П. Садловської, Є. Ключової, Г. Кучерук, А. Партоли, О. Мельник, Е. Грицюк, С. Дугіна, А. Волошенко, В. Кириленко, Л. Кириленко, О. Невзорова, Л. Марценюк, Т. Мукмінова та інших.

Виклад основного матеріалу. Україна приєдналася до Міжнародної конвенції про підготовку й дипломування моряків і несення вахти 1978 року (International 200 Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, STCW) (далі - Конвенція STCW) [1] шляхом схвалення Закону України від 1 листопада 1996 року № 464/96-ВР [2].

Конвенція STCW набула чинності 28 квітня 1984 року. З того часу поправки до неї прийняті в 1991, 1994, 1995, 1997, 1998, 2004, 2006 і 2010 роках. Міжнародна конвенція про підготовку й дипломування моряків і несення вахти (англ. International STCW Convention) - міжнародна конвенція, одна з трьох основних морських конвенцій, прийнятих під егідою Міжнародної морської організації (ІМО). У Конвенції беруть участь понад 70 країн.

Конвенція закріплює міжнародні норми підготовки та дипломування моряків і несення вахти, передбачає положення, що забезпечують, щоб моряки на судах були належним чином навчені й підготовлені, мали достатній досвід, навички та кваліфікацію, відповідали вимогам щодо роботи, віку, стану здоров'я й були придатні до виконання своїх обов'язків таким чином, який забезпечує охорону людського життя і збереження майна на морі, а також захист морського середовища.

Регламентує: вимоги до капітана й палубної команди; вимоги до машинної команди; вимоги до радіоспеціалістів; вимоги щодо екіпажів певних типів суден; вимоги щодо функцій, пов'язаних із аварійними ситуаціями, охороною праці, медичним доглядом і виживанням; вимоги щодо дипломування й альтернативного дипломування; вимоги щодо несення вахти.

Установлює зразки документів, які видаються під час дипломування моряків.

Прийнята Міжнародною морською організацією (ІМО) в початковій редакції в 1978 році. Істотні зміни внесені до Конвенції на конференції ІМО в 1995 році. Конвенція про підготовку й дипломування моряків і несення вахти регулярно оновлюється на сесіях ІМО: поправки вносилися в 1997, 1999 і 2010 роках.

Високий професіоналізм українських моряків, рівень теоретичної та практичної підготовки дали можливість Україні зайняти достойне місце на міжнародному ринку праці й увійти до «Білого списку» Міжнародної морської організації.

Україна стала державою-членом Міжнародної морської організації (ІМО) і країною, що підписала основні міжнародні нормативні акти з безпеки мореплавства, прийняті в рамках ІМО, у тому числі й Міжнародну конвенцію про підготовку й дипломування моряків і несення вахти 1978 року з поправками (Конвенція ПДНВ) [3].

Після приєднання в 1996 році до Конвенції STCW'78 в Україні вжито низку заходів щодо створення системи та задіяння механізму підготовки та дипломування моряків відповідно до стандартів Конвенції STCW'78. Україна опинилася в списку держав, які повністю виконують вимоги Конвенції STCW'78, що складає Комітет з безпеки на морі ММО (Правило І/7 Додатку до Конвенції STCW'78) [4].

Варто зазначити, що норми міжнародного права створюють права й обов'язки тільки для суб'єктів міжнародного права. Органи державної влади та інші суб'єкти, що перебувають на території держави, загалом безпосередньо нормам

міжнародного права не підпорядковуються. Реалізація міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні здійснюється шляхом імплементації (входження норм міжнародного права в норми внутрішньодержавного права), яка застосовується Україною у формі загальної трансформації, про що свідчать положення Конституції України, згідно зі ст. 9 якої міжнародні договори є частиною національного законодавства України [4; 5, с. 141].

Це також впливає й із Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року (далі - Закон від 29.06.2004), відповідно до якого чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства й застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ст. 19) [4; 6, с. 121].

У цьому випадку маємо на увазі такі проблеми, як релевантність оригінального тексту тому варіанту, який перекладений українською мовою та ратифікований Україною; також вагоме значення має застосування правил юридичної техніки; своєчасність і нормативне вирішення актуальних питань, що стосуються організаційного складника діяльності моряків, їхнього матеріально-технічного забезпечення та соціального захисту.

Як зазначає О. Балобанов, згідно з чинним законодавством, Конвенція STCW'78 є частиною національного законодавства України, але її автентичний текст українською мовою відсутній. Вона не опублікована в жодному з офіційних видань України, оскільки питання публікації міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких дала Верховна Рада України, законодавчо не врегульовано. Дія Указу Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 року № 503/97 на міжнародні договори не поширюється [4; 7].

Тому сьогодні використовується здебільшого неофіційний текст Конвенції STCW'78, не існує навіть стабільного перекладу її назви, яка в дослівному перекладі з англійської мови має назву «Міжнародна конвенція про стандарти підготовки, дипломування моряків і несення вахти» (International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, 1978, STCW'78), а в українській і російській морській літературі йменується Міжнародною конвенцією про підготовку й дипломування моряків і несення вахти [4; 8], тобто опущене визначальне слово - «стандарти».

В Україні склалася розгорнута система підготовки висококваліфікованих морських спеціалістів. Однак важливими факторами, що забезпечують гідне становище українських моряків на міжнародному ринку праці, є відповідність їхньої підготовки міжнародним вимогам (стандартам), які пред'являються до національної системи підготовки та дипломування моряків, і систематизація законодавства в цьому напрямі [4; 6, с. 122].

У ході виконання вимог Конвенції STCW'78 і Конвенції ООН з морського права 1982 року Україною вже вжито низку заходів (насамперед це розроблення й ухвалення актів законодавства) щодо створення системи та задіяння механізму належної підготовки, підвищення кваліфікації та дипломування моряків. Ці заходи здійснено задля внесення України до списку держав, що повністю виконують вимоги Конвенції STCW'78. Надані Україною документи прийняті в ММО та виявилися достатніми для ухвалення рішення про виконання Україною вимог Конвенції STCW'78 (за винятком Правил 1/8, документи щодо виконання його положень від України не надавалися) [4].

Водночас варто наголосити, що особливо актуальним залишається питання захисту прав і свобод моряків, їхньої соціальної охорони, здатності держави захищати моряків у випадку потрапляння в полон, наявності пенсійного забезпечення й інших видів соціальних гарантій моряків.

Отже, сьогодні законодавче й організаційне забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів підготовки та дипломування моряків в Україні ще далеке від досконалості, але неможливо лишити поза увагою досвід дев'ятирічної роботи з упровадження вимог Конвенції STCW'78 і неодмінні досягнення, що стали запорукою внесення України до списку країн, що повністю виконують вимоги Конвенції STCW'78. Європейським агентством із морської безпеки (EMSA) за дорученням Єврокомісії з 17 по 28 травня 2013 року проведено інспектування української системи морської освіти, підготовки та дипломування, що проводилося відповідно до правила 1/10 Конвенції [9, с. 32]. Конвенція була адаптована до законодавства ЄС Директивою 2008/106/ЄС про мінімальний рівень підготовки моряків. Ця Директива визначає європейську систему визнання сертифікатів і вимоги з проведення оцінки відповідності для країн - не членів ЄС [10; 4]. Відповідно до цієї перевірки, Україна підтвердила на європейському рівні свій статус держави, яка повною мірою виконує вимоги Міжнародної конвенції про підготовку й дипломування

моряків і несення вахти 1978 року. Відповідне офіційне повідомлення про підтвердження продовження визнання України Євросоюзом направлено на адресу Мінінфраструктури директором Генерального директорату з мобільності і транспорту Європейської Комісії Ф. Карамітсосом [4].

Для виконання вимог Конвенції ПДНВ Наказом Міністерства транспорту України в лютому 1998 року в м. Одесі створено Агентство з контролю за підготовкою та дипломуванням моряків, яке очолив професор Одеської державної морської академії В. Голубєв.

Створено єдиний Державний реєстр документів моряків, який забезпечує надійний контроль за документами, що видаються в нашій країні морякам на підтвердження їхньої професійної компетентності. За участі ІПДМ Морською адміністрацією підписано угоди про визнання дипломів наших моряків із 53 країнами. Співробітники ІПДМ розробляють і видають численні інформаційні, навчально-методичні, довідкові матеріали з питань підготовки, оцінки компетентності й дипломування моряків, готують звіти в ІМО й багато іншого. Велика й багатогранна діяльність ІПДМ приносить свої плоди: в останні роки значно підвищився рівень професіоналізму українських моряків, зросла їх затребуваність на світовому ринку морської праці.

ІПДМ є державною організацією й належить до сфери управління Міністерства інфраструктури України (Мінінфраструктури).

Відповідно до основних завдань, ІПДМ бере участь у забезпеченні формування кадрового ресурсу спеціалістів морського транспорту згідно з вимогами Конвенції ПДНВ, ратифікованої Україною, і національних нормативних актів у сфері підготовки та дипломування моряків. У склад ІПДМ входять єдиний Державний реєстр документів моряків і філії, розташовані в містах Ізмаїлі, Маріуполі, Миколаєві, Одесі [11].

Відповідальність за функціонування єдиного Державного реєстру документів моряків покладена на ІПДМ.

Згідно з Положенням про ведення єдиного Державного реєстру документів моряків, основними завданнями його є одержання, облік і накопичення інформації стосовно кваліфікаційних документів моряків України (сертифікатів компетенції та їх підтверджень); отримання й облік інформації від морських навчальних закладів стосовно навчальних документів; отримання, облік і перевірка інформації від НТЗ стосовно свідоцтв по закінченню курсів підготовки за визначеними напрямками; перевірка

дійсності документів моряків України, що засвідчують їхню кваліфікацію, і надання результатів такої перевірки зацікавленим сторонам; ведення необхідних баз даних, технічний захист інформації відповідно до чинних вимог.

Перелік інформації, що вноситься до єдиного Державного реєстру документів моряків, відповідно до п. 12 розділу В-І/6 Кодексу ПДНВ, формат, регламент передачі даних, відповідальність за перевірку наданої інформації визначені вищезазначеним Положенням про ведення єдиного Державного реєстру документів моряків.

Сьогодні в єдиному Державному реєстрі документів моряків обліковується понад 700 тисяч документів моряків, виданих капітанами морських портів України, понад 1,9 мільйона сертифікатів НТЗ (облік здійснюється з 1998 року). Інформація вноситься українською та англійською мовами.

Державний реєстр постійно розвивається та якісно вдосконалюється. Створена за останні роки автоматизована система Державного реєстру документів моряків України (State Register of Seafarer's Documents of Ukraine) функціонує на сучасному рівні. Налагоджена робота реєстру практично виключає можливість використання моряками незаконних документів. Ця система спрямована на забезпечення чіткої взаємодії реєстру, державних кваліфікаційних комісій і служб капітанів портів, дає змогу вести електронний облік на сучасному рівні всіх документів, видаваних морякам, робити перевірку документів на легітимність.

Сучасна організаційна структура системи морської освіти, підготовки, оцінки компетентності й дипломування, включаючи видачу медичних свідоцтв моряків, має свою специфіку. Зокрема, до формування державної політики стосовно якості освіти, підготовки, дипломування та медичних оглядів моряків мають відношення три органи державної влади: Міністерство інфраструктури України, Міністерство освіти і науки України й Міністерство охорони здоров'я України. Виконання визначених статтями 10 і 51 Кодексу торговельного мореплавства України функцій щодо здійснення державного й загального керівництва з питань підготовки та дипломування моряків покладено на Міністерство інфраструктури України.

Міністерство інфраструктури України (Мінінфраструктури) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України.

Реалізація політики у сфері освіти, підготовки, оцінки компетентності та дипломування моряків

здійснюється на основі й на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України й відповідних наказів центральних органів виконавчої влади та спрямована на підтримку високого рівня стандартів, їх постійний перегляд і вдосконалення. Усі дії Морської адміністрації України спрямовані на якісне поліпшення системи підготовки й підтримки її на рівні не нижче міжнародних стандартів, підвищення авторитету й конкурентоздатності українських моряків на міжнародному морському ринку та підвищення іміджу України як морської держави у світі.

За інформацією Міністерства закордонних справ України як депозитарія Меморандумів, на сьогодні Україною укладено Меморандуми про визнання дипломів/свідоцтв моряків з 51 із 165 держав, які є стороною Конвенції ПДНВ (Азербайджан, Антигуа й Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Бельгія, Вануату, В'єтнам, Гонконг, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ізраїль, Іран, Ірландія, Італія, Йорданія, Камбоджа, Кіпр, Кірибаті, Коморські острови, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Острів Мен, Панама, Північна Корея, Польща). Україна у 2020 році також підтвердила свій статус держави, яка повною мірою виконує вимоги Конвенції ПДНВ: Україна залишається в «Білому списку» країн, які виконують вимоги Конвенції ПДНВ у повному обсязі.

Висновки. З огляду на вищевикладене, необхідно вдосконалити систему дипломування моряків, а саме оптимізувати та спростити систему, привести її у відповідність до практики провідних європейських країн. Першочерговими заходами, на нашу думку, є необхідність підвищити об'єктивність оцінки кваліфікації моряків і вжити заходів щодо запобігання корупційним явищам у цій сфері.

Література

1. Міжнародна конвенція про підготовку й дипломування моряків і несення вахти 1978 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_053 3.

2. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 50. Ст. 284.

3. Про впровадження в Україні вимог Міжнародної конвенції (1978 р.) про підготовку і дипломування моряків та несення вахт / М.І. Голубятников, О.Ю. Бахмуцан, О.І. Борисенко, Н.О. Омаїдзе. *Вісник морської медицини*. 2018. № 4 (81):4-9.

4. Гольбін М.І. Міжнародно-правові зобов'язання України стосовно захисту трудових і соціальних прав моряків. *Альманах міжнародного права*. Випуск 15. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v15/6.pdf>.

5. Конституція України, прийнята п'ятою сесією Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

6. Балобанов О.О. Правові основи підготовки, працевлаштування та праці моряків. Одеса : Фенікс, 2011. 200 с.

7. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97. *Урядовий кур'єр*. 1997. № 107-108.

8. Международная конвенция о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты 1978 года (ПДМНВ-78) с поправками (консолидированный текст). International Convention on Standards of Training, Certification and Watchkeeping for Seafarers, 1978 (STCW'78), as amended (consolidated text): Санкт-Петербург : ЗАО ЦНИИМФ, 2002.

9. На шляху інтеграції України до ЄС. *Інформаційний бюлетень з євроінтеграційних питань* / Кабінет Міністрів України. 2013. № 4.

10. CETS. No. 163. European Treaty Series /163.

11. Інспекція з питань підготовки та дипломування моряків. URL: Про Інспекцію (itsc.net.ua).

Кочерєва О. С.,
аспірант 2-го року навчання
юридичного факультету
Державного університету інфраструктури
та технологій
ORCID 0000-0002-2548-959X

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Омельченко А. В.

В умовах реалізації економічних реформ особливого значення набуває використання такого інструмента інноваційного розвитку економіки, як трансфер технологій, що вимагає ефективності правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Метою статті є висвітлення стану правового регулювання діяльності у сфері трансферу технологій в Україні, змісту трансферу технологій як предмета правового регулювання та місця норм права й законодавства про діяльність у сфері трансферу технологій в системі права та законодавства України.

Трансфер технологій - це передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким устанавлюються, змінюються або припиняються майнові права й обов'язки щодо технології та/або її складових.

На законодавчому рівні визначаються суб'єкти трансферу технологій, організаційні та правові форми їх взаємодії, мета й форми державного регулювання у сфері трансферу технологій.

Важливим правовим механізмом врегулювання відносин у сфері трансферу технологій є укладення договорів про трансфер технологій. У законодавстві визначаються особливості правового регулювання договірних відносин у сфері трансферу технологій. На законодавчому рівні встановлено низку обмежень щодо укладення договорів про трансфер технологій.

Суспільні відносини у сфері трансферу технологій урегульовані нормами конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та фінансового права. Законодавство про трансфер технологій має комплексний, міжгалузевий характер, а норми права й законодавства про трансфер технологій варто розглядати як міжгалузеві утворення в системі українського права та законодавства, які знаходяться в стадії формування комплексного міжгалузевого інституту відповідно права й законодавства України.

Ключові слова: інноваційний розвиток, трансфер технологій, державне регулювання, договір про трансфер технологій, система законодавства, інститут законодавства.

Omelchenko A. V. Legal regulation of activities in the field of technology transfer in Ukraine

In the context of economic reforms, the use of such instrument of innovative economic development as technology transfer is of particular importance, which requires the effectiveness of legal regulation of public relations in this area.

The purpose of the article is to highlight the state of legal regulation of activities in the field of technology transfer in Ukraine, the content of technology transfer as a subject of legal regulation and the place of law and legislation on activities in the field of technology transfer in the legal system and legislation of Ukraine.

Technology transfer is the transfer of technology, which is made by concluding a bilateral or multilateral agreement between individuals and / or legal entities, which establishes, changes or terminates property rights and obligations regarding the technology and/or its components.

At the legislative level, the subjects of technology transfer, organizational and legal forms of their interaction, the purpose and forms of state regulation in the field of technology transfer are determined.

An important legal mechanism for regulating relations in the field of technology transfer is the conclusion of agreements on technology transfer. The legislation defines the features of the legal regulation of contractual relations in the field of technology transfer. At the legislative level, a number of restrictions have been imposed on the conclusion of technology transfer agreements.

Public relations in the field of technology transfer are regulated by the norms of constitutional, civil, economic, administrative and financial law. Legislation on technology transfer is complex, intersectoral in nature, and the rules of law and legislation on technology transfer should be considered as intersectoral entities in the system of Ukrainian law and legislation, which are in the process of forming a comprehensive intersectoral institution of law and legislation of Ukraine.

Key words: innovation development, technology transfer, state regulation, technology transfer agreement, system of legislation, institute of legislation.

Постановка проблеми. В умовах реалізації економічних реформ особливого значення набуває використання такого інструмента інноваційного

розвитку економіки, як трансфер технологій. Ефективність правового регулювання суспільних відносин у цій сфері, серед іншого, залежить від системного розуміння стану правового регулювання діяльності у сфері трансферу технологій в Україні, змісту трансферу технологій як предмета правового регулювання та місця законодавства про трансфер технологій у системі законодавства України.

Метою статті є висвітлення стану правового регулювання діяльності у сфері трансферу технологій в Україні, змісту трансферу технологій як предмета правового регулювання та місця норм права й законодавства про діяльність у сфері трансферу технологій у системі права й законодавства України.

Стан дослідження. Дослідженням окремих питань правового регулювання трансферу технологій присвячені наукові праці таких авторів, як П.Д. Біленчук, В.І. Голіков, М.Ф. Дмитриченко, Н.В. Загрішева, Ю.М. Капіца, А.А. Мазаракі, Р.В. Мельниченко, Ю.В. Михайлова, В.Л. Нікішенко, Є.А. Новіков, Ю.В. Полякова, Б.М. Падучак, П.Г. Перерва, І. . Хоменко й низки інших.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, предметом правового регулювання є суспільні відносини, що потребують правового регулювання й об'єктивно піддаються йому, сторонами яких є фізичні особи, юридичні особи, територіальні громади та держава [1].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», трансфер технології - це передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким устанавлюються, змінюються або припиняються майнові права й обов'язки щодо технології та/або її складників. Цей Закон визначає правові, економічні, організаційні та фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій і спрямований на забезпечення ефективного використання науково-технічного й інтелектуального потенціалу України, технологічності виробництва продукції, охорони майнових прав на вітчизняні технології та/або їх складники на території держав, де планується або здійснюється їх використання, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва в цій сфері [2].

На законодавчому рівні суб'єктами трансферу технологій визначаються уповноважений орган з питань формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері трансферу техноло-

гій (таким органом є Міністерство освіти і науки України), уповноважений орган з питань реалізації державної політики у сфері трансферу технологій, інші центральні й місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також Національна академія наук України та галузеві академії наук, які беруть участь у закупівлі, передачі й/або використанні технологій; підприємства, наукові установи, організації, вищі навчальні заклади та інші юридичні особи незалежно від форми власності, що створюють і/або використовують технології та/або їх складники та яким належать або передаються майнові права на використання об'єктів права інтелектуальної власності, що є складниками технологій; фізичні особи, які безпосередньо беруть участь у створенні, трансфері й застосуванні технологій і/або їх складників, надають необхідні для цього інформаційні, фінансові та інші послуги на всіх стадіях просування технологій і/або їх складників на ринок [2].

Варто зазначити, що взаємодія між суб'єктами трансферу технологій відбувається в таких організаційних і правових формах, як створення технологій і/або їх складників; обмін досвідом та інформацією про науково-технологічні досягнення; проведення консультацій з основних питань науково-технічної й технологічної політики стосовно застосування технологій і їх складників; виробництва та здійснення кооперації постачання технологій і/або їх складників у межах договорів про їх трансфер; укладення інших цивільно-правових договорів відповідно до законодавства. На міжнародному рівні співробітництво у сфері трансферу технологій передбачає укладення двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів України щодо науково-технічного, технологічного, інвестиційного співробітництва й кооперації; залучення інвестицій у науково-технічний комплекс України; сприяння запровадженню в Україні міжнародних стандартів, зокрема стандартів системи управління якістю; передачу технологій у рамках науково-технічної й виробничої кооперації та інвестиційного співробітництва; забезпечення участі вітчизняних підприємств, наукових установ, організацій і вищих навчальних закладів у міжнародних виставках і ярмарках високотехнологічної продукції й технологій; участь у розвитку вітчизняних сегментів міжнародних інформаційних і комунікаційних систем з питань інтелектуальної власності та трансферу технологій [2].

Ураховуючи важливу роль державного регулювання у сфері трансферу технологій, варто

зупинитися на розгляді мети й форм такого регулювання.

Так, основною метою державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій є забезпечення розвитку національного промислового й науково-технічного потенціалу, його ефективне використання для виконання завдань соціально-економічного розвитку держави та забезпечення технологічності виробництва вітчизняної продукції з урахуванням світового досвіду, можливих соціально-економічних, технологічних та екологічних наслідків від застосування технологій і їх складників, сприяння розвитку виробництва, у якому використовуються новітні вітчизняні технології та їх складники [2].

До форм державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій відносяться закордонне патентування; державна експертиза технологій; погодження трансферу та реєстрація технологій, створених або придбаних за бюджетні кошти, які передаються юридичним особам, що зареєстровані в інших країнах, або фізичним особам-іноземцям або особам без громадянства; реєстрація технологій, створених або придбаних підприємствами державної форми власності; погодження ввезення в Україну технологій, придбання яких передбачається за бюджетні кошти; патентно-кон'юнктурні дослідження у сфері трансферу технологій [2].

Важливим правовим механізмом врегулювання відносин у сфері трансферу технологій є укладення договорів про трансфер технологій. Цей механізм урегульовується нормами Цивільного кодексу України [4], Господарського кодексу України [5] і Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [2]. Зупинимося на короткій характеристиці особливостей правового регулювання договірних відносин у сфері трансферу технологій.

Так, істотними умовами укладення договорів про трансфер технологій визначаються перелік складників технологій, що передаються (з визначенням їх функціональних властивостей і гарантованих показників); ціна технологій чи розмір плати за їх використання; строки, місце та спосіб передачі технологій і/або їх складників; умови передачі технічних знань, необхідних для монтажу, експлуатації та забезпечення функціонування обладнання, придбання чи оренди, монтажу і використання машин, обладнання, комплектувальних частин і матеріалів; розмір, порядок та умови виплати винагороди за використання технологій, а також вид виплат

(разові платежі - паушальні, періодичні відрахування - роялті або інші види виплат); відповідальність сторін за порушення умов договору; порядок вирішення спірних питань стосовно виконання умов договору. Крім зазначених, договори про трансфер технологій повинні включати також умови щодо ліцензії та її умови на використання технологій і їх складників; територіальних обмежень (заборона використовувати передані за договором технології, її складники на території, не передбаченій у договорі); обмежень галузі застосування технологій і їх складників; порядку надання субліцензій на складники технології третім особам (у разі потреби включення третіх осіб у технологічний процес виробництва продукції), крім випадків передачі прав на використання знаків для товарів і послуг, комерційних (фірмових) найменувань, із визначенням обмежень права на використання технології та її складників, включаючи обмеження кола осіб, яким дозволено використовувати складники технологій і мати доступ до інформації про них; передачі прав на ноу-хау, техніко-економічні обґрунтування, плани, інструкції, специфікації, креслення й інші інформаційні матеріали про технології та їх складники, необхідні для ефективного їх використання, включаючи обмеження, пов'язані з умовами збереження конфіденційності інформації про технології та їх складники під час їх використання; проведення робіт з удосконалення технологій і їх складників і порядку надання сторонами інформації про ці вдосконалення; надання консультацій і послуг з проектування, асистування й навчання кадрів, які забезпечують реалізацію технологій, та управлінського персоналу особи, якій передаються права на технологію та її складники; страхування технологій і їх складників; порядку компенсації витрат, пов'язаних із трансфером технологій, включаючи пристосування технологій і їх складників до умов підприємства, наукової установи, організації та вищого навчального закладу, де вони будуть використовуватися, навчання персоналу; обмежень, що стосуються діяльності сторін у разі закінчення строку дії договору, його розірвання або виникнення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [2].

Варто зазначити, що укладення договорів про трансфер технологій має низку особливостей. Так, під час передачі (трансферу) технологій укладаються договори, визначені Цивільним кодексом України [4], щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності з урахуванням вимог Закону України «Про державне регулювання

діяльності у сфері трансферу технологій» [2]. Разом із договором про трансфер технологій можуть укладатися договори про гарантії осіб, які передають технології та їх складники, стосовно можливості досягнення економічних показників і виробництва продукції із застосуванням цих технологій і їх складників; гарантії осіб, які передають технології та їх складники, стосовно конфіденційності й нерозголошення інформації третім особам; проведення комплексу інженерних, екологічних або інших робіт, необхідних для застосування технологій і їх складників; обслуговування обладнання [2].

Важливим є те, що, з огляду на важливість трансферу технологій для інноваційного розвитку національної економіки та необхідність забезпечення національної безпеки в зазначеній сфері, на законодавчому рівні встановлені обмеження щодо укладення договорів про трансфер технологій. Так, не допускається укладення договорів про трансфер технологій, які передбачають увезення в Україну технологій і/або їх складників, які можуть завдати шкоди навколишньому природному середовищу або здоров'ю людей; здійснення виплат, що значно перевищують ціну технологій та її складників; установлення зобов'язань щодо придбання в особи, яка передає технологію та/або її складники, сировини, напівфабрикатів, обладнання та його комплектувальних частин, що не застосовуються під час виробництва відповідної продукції; установлення зобов'язань щодо переважного продажу продукції, виготовленої із застосуванням технології, покупцям, визначеним особою, яка передає цю технологію, і використання визначеного нею персоналу; право особи, яка передає технологію, визначати ціну продажу або реекспорту продукції, виготовленої із застосуванням цієї технології; установлення необґрунтованих обмежень обсягу виробництва продукції; установлення обмежень, які суперечать законодавству, стосовно використання майнових прав на технології та їх складники; заборону використання аналогічних або більш досконалих технологій і їх складників; заборону або обмеження експорту продукції, виготовленої із застосуванням технології; установлення зобов'язань щодо використання запатентованого об'єкта права інтелектуальної власності, який не використовується в процесі застосування технологій (ст. 21 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій») [2].

Переходячи до розгляду системи законодавства про діяльність у сфері трансферу технологій,

варто зазначити, що воно базується на Конституції України [3], Цивільному кодексі України [4] та Господарському кодексі України [5].

На рівні законів відносини у сфері трансферу технологій регулюються законами України: «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про авторське право і суміжні права», «Про фінансовий лізинг», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про захист від недобросовісної конкуренції», іншими нормативно-правовими актами, а також чинними міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, у сфері науково-технічного співробітництва, інноваційної діяльності, трансферу технологій.

Вищезазначене свідчить про те, що суспільні відносини у сфері трансферу технологій урегульовані нормами конституційного, цивільного, господарського, адміністративного, фінансового права та міжнародного права. Правила поведінки, що регулюють відносини у сфері трансферу технологій, закріплені в нормах різних галузей права й нормативно-правових актах різних галузей законодавства [6].

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що законодавство про трансфер технологій має комплексний, міжгалузевий характер, а норми права та законодавства про трансфер технологій варто розглядати як міжгалузеві утворення в системі українського права та законодавства, які знаходяться в стадії формування комплексного міжгалузевого інституту відповідно до права та законодавства України. Особливості такого інституту полягають у тому, що його не можна вважати складовою частиною якої-небудь конкретної галузі права та законодавства, оскільки вони включають норми різних галузей права та законодавства. Тому право та законодавство про трансфер технологій можна вважати інститутом права та законодавства України в цілому.

Література

1. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998-2004. Т. 5 : П-С. 736 с.
2. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 № 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>.
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

6. Омельченко А.В. Особливості трансферу технологій як предмета правового регулювання. *Питання інтелектуальної власності у сфері трансферу технологій* : збірник наукових праць IV Всеукр. наук.-практ. конф.-семін. з пробл. екон. інтел. власн., 21 травня 2021 р. ; Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України. Київ : Інтерсервіс, 2021. С. 94-96.

Омельченко А. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного та трудового права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8407-8555>

ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Тополя Р. В.

Актуальність статті полягає в тому, що в системі забезпечення прав і свобод людини та громадянина провідне місце належить відновленню порушених цих чеснот. Правовий захист осіб здійснюється певними визначеними законодавством арбітрами. Це передусім суди загальної юрисдикції, третейські суди й суб'єкти публічної адміністрації, яким законом прямо надано компетенцію здійснювати квазісудову діяльність. При цьому треба відзначити, що коло питань, які вирішують в умовах сьогодення юридичні арбітри, є надзвичайно широким. Проте такі арбітри є за фахом юристами, а для вирішення специфічних юридичних спорів у різних сферах суспільного життя потрібні спеціальні знання (технічні, біологічні, економічні, фінансові тощо), якими в більшості випадків володіти вони не можуть. У таких випадках до них на допомогу приходять вузькі спеціалісти в потрібних для вирішення юридичного спору галузях, сферах чи секторах суспільного життя, техніки, біології, фінансів тощо. Найбільш професійними з них є експерти, які здійснюють свою діяльність на професійній основі. Їхню професійну діяльність називається експертною. У статті розкрито юридичну природу експертної діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Доведено, що це об'єкти здійснення експертизи як певні матеріальні й нематеріальні блага природи чи штучно створені людиною та адміністративні, адміністративно-процесуальні, адміністративно-процедурні діяння експертів і публічних інших учасників з метою задоволення публічного інтересу при здійсненні наукового аналізу, формуванні та легалізації висновків експертиз. Зроблено висновок, що експертна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання характеризується такими особливостями: адміністративно-правові відносини в галузі експертної діяльності виникають об'єктивно, адже ця галузь урегульовує найбільш важливі суспільні відносини, які забезпечують право фізичних і юридичних осіб на справедливе відновлення порушених їхніх прав і свобод; експертна діяльність - це специфічний вид людської діяльності, зміст якої полягає в пізнанні експертами певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами (застосування окремими суб'єктами сил і засобів) шляхом надання науково обґрунтованих висновків з метою вирішення індивідуальних юридичних (кон-

фліктів) справ; об'єктом експертної діяльності в змісті адміністративно-правових відносин є те матеріальне або нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовані суб'єктивні адміністративні права та юридичні обов'язки експертів та інших публічних учасників цих відносин; до експертної діяльності в змісті адміністративно-правових відносин відносяться різноманітні матеріальні й нематеріальні об'єкти експертизи, а також адміністративні, адміністративно-процесуальні, адміністративно-процедурні діяння експертів і публічних інших учасників з метою задоволення публічного інтересу при здійсненні наукового аналізу, формуванні та легалізації висновків експертизи.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, висновок, експертиза, експертна діяльність, науковий аналіз, об'єкт, об'єктивна істина.

Topolia R. V. Expert activity as an object of administrative and legal regulation

The relevance of the article is that in the system of human and civil rights and freedoms the leading place belongs to the restoration of violated these virtues. Legal protection of persons is carried out by certain arbitrators determined by law. These are primarily courts of general jurisdiction, arbitration courts and public administration entities that are directly empowered by law to carry out quasi-judicial activities. At the same time, it should be noted that the range of issues that legal arbitrators decide in today's conditions is extremely wide. However, such arbitrators are lawyers by profession, and to resolve specific legal disputes in various spheres of public life requires special knowledge (technical, biological, economic, financial, etc.), which in most cases they can not possess. In such cases, they are assisted by narrow specialists in the fields, spheres or sectors of public life, technology, biology, finance, etc., necessary for resolving a legal dispute. The most professional of which are experts who carry out their activities on a professional basis. Their professional activity is called expert. The article reveals the legal nature of expert activity as an object of administrative and legal regulation. It is proved that these are the objects of examination, as certain tangible and intangible benefits of nature or man-

© Тополя Р. В., 2021

made and administrative, administrative-procedural, administrative-procedural actions of experts and other public participants to meet the public interest in scientific analysis, formation and legalization of expert opinions. It is concluded that expert activity as an object of administrative and legal regulation is characterized by the following features: administrative and legal relations in the field of expert activity arise objectively, because this area regulates the most important social relations that ensure the right of individuals and legal entities to fair restoration of their violated rights and freedoms; expert activity is a specific type of human activity, the content of which consists in the knowledge of experts of certain objects, processes or phenomena by special methods (use of forces and means by certain subjects) by providing scientifically sound conclusions to resolve individual legal (conflicts) cases; the object of expert activity in the content of administrative-legal relations is the tangible or intangible good, the use or protection of which is aimed at subjective administrative rights and legal obligations of experts and other public participants in these relations; expert activity in the content of administrative-legal relations includes various tangible and intangible objects of examination, as well as administrative, administrative-procedural, administrative-procedural actions of experts and other public participants in order to satisfy the public interest in scientific analysis, formation and legalization of conclusions expertise.

Key words: administrative and legal regulation, conclusion, expert activity, expertise, object, objective truth, scientific analysis.

Актуальність дослідження. У системі забезпечення прав і свобод людини та громадянина провідне місце належить відновленню порушених цих чеснот. Правовий захист осіб здійснюється певними визначеними законодавством арбітрами. Це передусім суди загальної юрисдикції, третейські суду та суб'єкти публічної адміністрації, яким законом прямо надано компетенцію здійснювати квазісудову діяльність.

При цьому треба відзначити, що коло питань, які вирішують в умовах сьогодення юридичні арбітри, є надзвичайно широким. Проте такі арбітри є за фахом юристами, а для вирішення специфічних юридичних спорів у різних сферах суспільного життя потрібні спеціальні знання (технічні, біологічні, економічні, фінансові тощо), якими в більшості випадків володіти вони не можуть. У таких випадках до них на допомогу приходять вузькі спеціалісти в потрібних для вирішення юридичного спору галузях, сферах чи секторах суспільного життя, техніки, біології, фінансів тощо. Найбільш професійними з них є експерти, які здійснюють

свою діяльність на професійній основі. Їхня професійна діяльність називається експертною.

В умовах сьогодення експертна діяльність стала провідним інститутом забезпечення вирішення юридичним спорів. Її різновид - судово-експертна діяльність - об'єктивно виділилася в окрему галузь правознавства та судочинства. Відповідно, експертна діяльність має свій об'єкт правового, зокрема адміністративно-правового, регулювання. Саме останній проблемі буде присвячена стаття.

Аналіз останніх досліджень. На адміністративно-правове забезпечення експертної діяльності в Україні звертали увагу вчені: В. Авер'янов, В. Атаманчук, В. Басай, П. Біленчук, В. Галаган, В. Галунько, А. Гірняк, А. Даниленко, Ф. Джавадов, О. Єщук, А. Іванишук, В. Ковальова, А. Лазебний, О. Олійник, І. Пиріг, В. Ревака, О. Сабинін, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Г. Стрілець, А. Фурман, В. Шепітько, В. Юрчишин, В. Юсупов, О. Яра та ін. Проте вони безпосередньо аналізованої нами проблематики не торкалися, зупинили наукові пошуки на найбільш загальних спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, теорії криміналістики, доктринальних положень у цій сфері вчених і чинного законодавства з'ясувати юридичну природу експертної діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основних положень. Згідно з теорією адміністративного права, у будь-якому суспільстві існують різноманітні відносини між окремими особами та різними об'єднаннями людей. Усі вони до певної міри впорядковані, організовані, значна частина з них регулюється нормами права. Головне призначення норм права - бути регулятором суспільних відносин. Регулюючи ті чи інші відносини, воно надає їм правового характеру, правової, юридичної форми. У результаті цього вони й стають правовими. У загальному розумінні правові відносини - це суспільні відносини, врегульовані правом. Вони є наслідком дії права. Але правові відносини з'являються не лише тому, що діють правові норми, а й тому, що певні суспільні відносини об'єктивно потребують такого правового врегулювання. Адміністративно-правові відносини відображають вплив адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління, через що між ними виникають сталі правові зв'язки публічно-владного характеру. Іншими словами, адміністративно-правова норма містить абстрактну конструкцію

адміністративно-правового відношення. Сутність такої конструкції полягає в тому, що адміністративно-правова норма від імені держави визначає належну поведінку кожного зі своїх адресатів. Вона встановлює обов'язкові правила, за якими відбувається «спілкування». Ці правила формуються у вигляді взаємних прав та обов'язків. Тим самим адміністративно-правові відносини у вузькому розумінні - це суспільні відносини, урегульовані нормами адміністративного права [1].

Наприклад, нормами адміністративного права, які зосереджені в Законі України «Про судову експертизу» від 15 лютого 1994 р. № 4038-XII, урегульовано питання засад, адміністративно-правового статусу суб'єктів експертної діяльності, об'єкти та її інструменти здійснення. Зокрема, визначено, що судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [7].

Експертиза є одним із видів наукового дослідження. Вона відрізняється від інших наукових досліджень тим, що ця діяльність відбувається в спеціально регламентованому процесуальними нормами порядку. Основними ознаками експертизи є використання спеціальних знань, проведення експертизи в передбаченому процесуальними (процедурними) нормами порядку з метою проведення наукового аналізу щодо встановлення обставин, які мають значення для вирішення конкретної індивідуальної юридичної справи [5].

Знову звернемося до теорії адміністративного права, згідно з якою об'єктом адміністративно-правових відносин є те матеріальне або нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовано суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників адміністративно-правових відносин. Це блага матеріальні або нематеріальні, а також певні дії, заради яких суб'єкти вступають в адміністративно-правові відносини. Об'єктом адміністративно-правових відносин може бути все, що здатне служити здійсненню публічних інтересів. До об'єктів адміністративного права, зокрема, відносяться нематеріальні особисті блага людини - життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність, безпека, свобода пересування тощо; матеріальні - предмети матеріального світу, створені природою чи людиною; дії суб'єктів адміністративно-правових відносин, коли суб'єкт чи об'єкт публічного управління має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання певних дій. У цілому варто зазначити, що об'єктами

адміністративно-правових відносин можуть бути різноманітні матеріальні та нематеріальні блага, які становлять публічну цінність, і діяння суб'єктів та об'єктів публічного управління, пов'язані із цими благами [1].

Більш спеціально для дослідження О. Олійник вважає, що об'єктом адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності є право фізичних і юридичних осіб на проведення законної, незалежної, об'єктивної та повної судової експертизи на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини юридичної справи, а також діяльність публічної адміністрації стосовно особливостей проведення адміністративно-деліктної експертизи, адміністративно-процедурної експертизи й експертизи у справах адміністративного судочинства; забезпечення умов праці судового експерта за місцезнаходженням об'єктів дослідження; створення судово-експертних спеціалізованих установ; забезпечення науково-методичної та організаційно-управлінської діяльності судово-експертних установ; забезпечення організаційно-правових засад діяльності Координаційної ради з проблем судової експертизи; ведення Державного реєстру атестованих судових експертів; організаційно-правових засад атестації судових експертів; присвоєння кваліфікації судовим експертам з правом проведення певного виду експертизи; організаційно-правових засад діяльності експертно-кваліфікаційної комісії; організаційно-правових засад здійснення навчання фахівців для спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи; забезпечення спеціальної дисциплінарної та адміністративної відповідальності в зазначеній сфері [3].

Проте предмет нашого аналізу є більш широким. У цьому аспекті слушно зазначає І. Пиріг, що поняття експертної діяльності значно ширше, ніж поняття судово-експертної діяльності. Метою експертної діяльності є всебічне, повне, об'єктивне комплексне дослідження об'єктів, у результаті чого формуються та надаються науково обґрунтовані висновки про ті чи інші їх властивості, можливість існування певних фактів, доцільність прийняття, упровадження, використання окремих програм та інші питання, що можуть бути вирішені шляхом використання спеціальних знань. Експертна діяльність є специфічним видом людської діяльності, зміст якої становить пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків [2]. Він також зазначає, що, відповідно

до наведених визначень, можна дійти висновку, що експертна діяльність є різновидом людської діяльності, що полягає в процесі застосування окремими суб'єктами сил і засобів при виконанні певної роботи [4].

Наприклад, згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р., здійснюються наукова і науково-технічна експертиза як діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи й підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів. Наукова і науково-технічна експертиза у сфері науково-технічних розробок і дослідно-конструкторських робіт, фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування (впровадження, використання, наслідки використання тощо), проводиться науково-дослідними організаціями й установами, вищими навчальними закладами, іншими організаціями й окремими юридичними та фізичними особами, які акредитовані на цей вид діяльності [6].

Об'єктами наукової та науково-технічної експертизи можуть бути діючі об'єкти техніки (у тому числі військової) та промисловості, споруди, природні об'єкти тощо, стосовно яких виникає потреба отримати науково обґрунтовані експертні висновки; проекти, програми, пропозиції різного рівня, щодо яких необхідно провести науково обґрунтований аналіз і дати висновок про доцільність їх прийняття, упровадження, подальшого використання тощо. Обов'язковій науковій і науково-технічній експертизі підлягають державні цільові наукові й науково-технічні програми; міждержавні наукові й науково-технічні програми, що реалізуються на підставі міжнародних договорів України в межах її території; галузеві й міжгалузеві програми у сфері наукової та науково-технічної діяльності; інноваційні програми та проекти державного значення. З ініціативи організацій та установ, до компетенції яких належить вирішення відповідних питань, експертизі підлягають окремі науково-технічні проекти; науково-технічна продукція; науково-дослідні роботи (фундаментальні та прикладні дослідження) в усіх галузях наукової діяльності; дослідно-конструкторські роботи (комплекс робіт, що виконуються на основі технічних завдань з метою розроблення дослідно-конструкторської документації); наукові праці у вигляді спеціально підготовлених рукописів, наукових доповідей, опублікованих монографій чи посібників; процес упровадження результатів

наукових досліджень і розробок, інші види наукової та науково-технічної діяльності, що сприяють прискоренню науково-технічного прогресу; дисертаційні дослідження, науково-технічна документація на раціоналізаторські пропозиції, винаходи; права на об'єкти інтелектуальної власності, включаючи їх вартісну оцінку; ефективність науково-технічних та інноваційних проектів; інші об'єкти наукової й науково-технічної діяльності, щодо яких виникає потреба в проведенні експертизи, отриманні науково обґрунтованих експертних висновків [6].

Висновки. Отже, експертна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання характеризується такими особливостями:

- адміністративно-правові відносини в галузі експертної діяльності виникають об'єктивно, адже ця галузь урегульовує найбільш важливі суспільні відносини, які забезпечують право фізичних і юридичних осіб на справедливе відновлення порушених їхніх прав і свобод;

- експертна діяльність - це специфічний вид людської діяльності, зміст якої полягає в пізнанні експертами певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами (застосування окремими суб'єктами сил і засобів) шляхом надання науково обґрунтованих висновків з метою вирішення індивідуальних юридичних (конфліктів) справ;

- об'єктом експертної діяльності в змісті адміністративно-правових відносин є те матеріальне або нематеріальне благо, на використання чи охорону якого спрямовані суб'єктивні адміністративні права та юридичні обов'язки експертів та інших публічних учасників цих відносин;

- до експертної діяльності в змісті адміністративно-правових відносин відносяться різноманітні матеріальні й нематеріальні об'єкти експертизи, а також адміністративні, адміністративно-процесуальні, адміністративно-процедурні діяння експертів і публічних інших учасників з метою задоволення публічного інтересу при здійсненні наукового аналізу, формуванні та легалізації висновків експертизи.

Отже, експертна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання - це об'єкти здійснення експертизи як певні матеріальні й нематеріальні блага природи чи штучно створені людиною та адміністративні, адміністративно-процесуальні, адміністративно-процедурні діяння експертів і публічних інших учасників з метою задоволення публічного інтересу при здійсненні наукового аналізу, формуванні та легалізації висновків експертиз.

Література

1. Адміністративне право України : підручник / В. Галунько, В. Олефір, Ю. Гридасов, А. Іванищук, С. Короєд. Херсон : ХМД, 2013. Т. 1 : Загальне адміністративне право. Академічний курс. 393 с.
2. Ахтирська Н. Судова експертиза: порівняльний аналіз правового регулювання призначення та використання її результатів. *Адвокат*. 2007. № 8. С. 3-7.
3. Олійник О., Галунько В., Єщук О. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності : монографія. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 224 с.
4. Пиріг І. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ. *Право України*. 2011. № 1. С. 255-261.
5. Поняття про судові експертизи, експертні дослідження їх нормативне регулювання. *Судові експертизи*. 2018. URL: http://bookbrains.com/book_431_chapter_5_Ponjattja_prosudovi_eks_pertizi_ekspertni_doslidzhennja_ta_ikh_normativne_reguljuvannja.html.
6. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10 лютого 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 9. Ст. 56.
7. Про судову експертизу : Закон України від 15 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

Тополя Р. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту
публічного права

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ПІДРОЗДІЛАМИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, У ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ

Бондар В. С.

Стаття присвячена виявленню проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, під час досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель на основі аналізу відповідної слідчої практики й формулювання відповідних криміналістичних рекомендацій.

Констатовано, що чинна система взаємодії оперативних підрозділів і підрозділів досудового розслідування під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель потребує вдосконалення.

Сформульовано дефініцію поняття «взаємодія», котре пропонується розглядати як регламентовану кримінальним процесуальним законодавством, погоджену за цілями та завданнями, місцем і часом, здійснювану під єдиним керівництвом діяльність рівноправних у виборі засобів і методів вирішення поставлених завдань суб'єктів, яка виражається в найбільш раціональному поєднанні притаманних цим суб'єктам методів і засобів з метою підвищення ефективності досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель.

Систематизовано процесуальні й організаційні форми взаємодії слідчого (дознавача) з оперативними підрозділами з урахуванням особливостей досудового провадження за фактами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України.

Запропоновано порядки дій слідчих і працівників оперативних підрозділів під час ведення оперативно-розшукової справи та направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування або прокурора, а також дій працівників слідчих та оперативних підрозділів під час проведення досудового розслідування.

Обґрунтовано, що ефективність взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України, визначається: а) загальною системою оперативного спостереження та контролю за злочинами на території обслуговування; б) конспіративністю їхньої діяльності, яка дає змогу отримати максимум корисної інформації в тому числі шляхом реалізації фактору раптовості; в) правильним вибором джерела оперативно-розшукової інформації та засобів її фіксування; г) своєчасним і повним доведенням до слідчого оперативної інформації про підготовку та вчинення злочину; д) тактично грамотним використанням цієї інформації слідчим (дознавачем).

Ключові слова: дізнавач, взаємодія, досудове розслідування, криміналістична методика, орган досудового розслідування, слідчий, оперативний підрозділ.

Bondar V. S. Interaction pretrial investigation units, which carry out investigative operations in detection and investigation illegal planting or cultivation of opium poppy or cannabis

The article is devoted to identifying problematic issues of interaction of pre-trial investigation bodies with units that carry out operational and investigative activities during the pre-trial investigation of illegal sowing or cultivation of sleeping poppy or hemp based on analysis of relevant investigative practice and formulation of relevant forensic recommendations.

It was stated that the existing system of interaction between operational units and pre-trial investigation units during the investigation of illegal sowing or cultivation of sleeping poppy or hemp needs to be improved.

The definition of the concept of "interaction" is formulated, which is proposed to be considered as regulated by the criminal procedure legislation, agreed on the goals and objectives, place and time, carried out under a single leadership a combination of methods and means inherent in these subjects in order to increase

the effectiveness of the pre-trial investigation of illegal sowing or cultivation of sleeping poppy or hemp.

Procedural and organizational forms of interaction of the investigator (coroner) with operative divisions are systematized taking into account features of pre-trial proceedings on the facts of the criminal offenses provided by Art. 310 of the Criminal Code of Ukraine.

The procedures for actions of investigators and employees of operational units during the operational and investigative case and sending the operational unit materials on the results of operational and investigative activities to the pre-trial investigation body or prosecutor, as well as actions of employees of investigative and operational units during the pre-trial investigation.

It is substantiated that the effectiveness of the interaction of pre-trial investigation bodies with operational units during the investigation of criminal offenses under Art. 310 of the Criminal Code of Ukraine is determined by: a) the general system of operational monitoring and control of crimes in the service area; b) the secrecy of their activities, which allows you to get the most useful information, including through the implementation of the factor of suddenness; c) the correct choice of the source of operational and investigative information and means of its recording; d) timely and complete delivery to the investigator of operational information on the preparation and commission of the crime; e) tactically competent use of this information by the investigator (investigator).

Key words: *coroner, interaction, pre-trial investigation, forensic methodology, pre-trial investigation body, investigative, operational unit.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Належна організація досудового розслідування кримінальних правопорушень апіорі презюмує конструктивну взаємодію органів досудового розслідування й уповноважених підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, котру не можна уявити як просту сукупність конкретних оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Теоретичні та практичні аспекти взаємодії слідчого (дізнавача) з працівниками оперативних підрозділів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення й розслідування злочинів є одним із найбільш досліджених і водночас дискусійних питань у науках кримінально-правового циклу.

Оперативно-розшукову діяльність в Україні сьогодні здійснюють одинадцять державних органів правопорядку (Національна поліція, органи СБУ, Державне бюро розслідування, Державна прикордонна служба тощо). Слідчу ж діяльність в Україні, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 та ст. 216 Кри-

мінального процесуального кодексу (далі - КПК) України здійснюють службові особи органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, а також детективи Бюро економічної безпеки.

Суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих слідчих (розшукових) дій вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій, зокрема, у галузі методики розслідування окремих видів злочинів із метою їх приведення у відповідність до сучасних потреб практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання взаємодії під час розслідування злочинів досліджувалися в працях відомих учених і практиків: А.Ф. Волобуєва, Д.В. Головіна [2, с. 143; 3, с. 224-227], А.Я. Дубинського, О.О. Кіпера [6, с. 167], О.Ф. Кобзаря, Д.Б. Сергєєвої [15, с. 107-122], Р.Л. Степанюка, В.М. Стратонова, М.А. Погорецького, О.О. Подобного [9, с. 180-183], А.М. Поляха [12, с. 90-96], В.В. Топчія, В.Ю. Шепітька [18, с. 445-451], О.О. Юхна та ін. [1; 7]. Проте взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 Кримінального кодексу (далі - КК) України, спеціальним дослідженням не піддавалася, розглядалася лише на рівні методичних рекомендацій.

Отже, метою статті є виявлення проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, під час досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель на основі результатів аналізу відповідної слідчої практики та формулювання відповідних криміналістичних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. У чинному КПК України термін «взаємодія» не визначається, водночас ця дефініція застосовується в інших нормативних документах, а саме: у п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 року), у розділі V «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»

(1993 року), наказах та інструкціях МВС України [4; 5; 11; 13; 14].

Чинне законодавство в зазначеній сфері розмежовує процесуальні функції, чим зумовлює необхідність участі різних суб'єктів, які взаємодіють між собою на всіх етапах досудового розслідування.

Узагальнюючі наявні визначення взаємодії учасників досудового розслідування (Д.Б. Сергєєва [14, с. 109], В.Ю. Шепітько [17, с. 445]), убачаємо за можливе трактувати категорію «взаємодія» як *регламентовану кримінальним процесуальним законодавством, погоджену за цілями та завданнями, місцем і часом, здійснювану під єдиним керівництвом діяльність рівноправних у виборі засобів і методів вирішення поставлених завдань суб'єктів, яка виражається в найбільш раціональному поєднанні притаманних цим суб'єктам методів і засобів, з метою підвищення ефективності досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель*.

Під час досудового розслідування найтісніша взаємодія відбувається між слідчим (дознавачем), прокурором і працівниками уповноважених оперативних підрозділів Департаменту боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України.

Зазначимо, що задля правильного вирішення завдання поєднання С(Р)Д, НС(Р)Д та оперативно-розшукових заходів необхідно:

1. Чітко уявляти функції оперативних підрозділів у системі кримінального провадження, котрі полягають у такому:

1) при відкритті кримінального провадження за оперативними даними зміст і результати оперативно-розшукових заходів визначають характер і тактику первинних слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких здійснюється реалізація даних;

2) НС(Р)Д слугують засобом створення умов для проведення конкретних слідчих (розшукових) дій. Ця форма має й зворотний характер, коли слідча (розшукова) дія проводиться з метою створення оптимальних умов для проведення НС(Р)Д. Наприклад, дані, отримані в результаті зняття інформації з телекомунікаційних мереж, можуть бути використані під час проведення слідчих (розшукових) дій, а саме: а) огляду місця події: конкретизації параметрів місця вчинення злочину; б) обшуку: визначення місць проведення обшуку; отримання даних щодо конкретного розташування предметів та обладнання, які мають доказове значення на місці обшуку; формування опти-

мального складу пошукової групи й залучення спеціалістів необхідної спеціалізації (зокрема в галузі криміналістичної техніки, агротехніки); установлення схованок; в) допиту: визначення оптимального хронологічного порядку допиту підозрюваних і свідків; визначення кола осіб, які підлягають обов'язковому допиту; раціонального застосування тактичних прийомів допиту (створення в підозрюваного уявлення щодо значної поінформованості слідчого щодо обставин скоєння злочину, використання отриманої інформації для встановлення психологічного контакту;

3) НС(Р)Д проводяться з метою зниження тактичного ризику при проведенні слідчих (розшукових) дій;

4) слідчі (розшукові) дії слугують цілям відволікання уваги від негласних слідчих (розшукових) дій, конспірування їх результатів;

5) оперативно-розшукові заходи та НС(Р)Д виконують функцію компонента тактичної (складної) операції (комбінації).

2. Неухильно дотримуватися принципу конспірації в проведенні НС(Р)Д.

Під час розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель взаємодія між слідчим і працівниками оперативних підрозділів здійснюється в процесуальній і непроцесуальній формах. Але така класифікація є умовною, тому що процесуальні форми взаємодії більш детально регламентуються підзаконними та вищезазначеними відомчими нормативно-правовими актами.

Розкриємо особливості нормативно-правового забезпечення взаємодії слідчого (дознавача) з оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 310 КК України.

У КПК України термін «взаємодія» використано лише в ст. 571 «Створення і діяльність спільних слідчих груп». Утім про взаємодію опосередковано йдеться в інших статтях КПК України, а саме:

1) при регламентації виконання окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва (ст. 4 КПК України, розділ IX КПК України);

2) під час процесуального керівництва прокурором досудовим розслідуванням (ст. 36 КПК України). Наприклад, формами участі прокурора в НС(Р)Д є доручення провести НС(Р)Д слідчому, участь у проведенні НС(Р)Д оперативним підрозділом, доручення провести НС(Р)Д оперативним підрозділам, а також надання вказівки слідчому

на проведення НС(Р)Д, прийняття рішення про використання результатів НС(Р)Д у доказуванні тощо;

3) у разі доручення проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст. ст. 40, 40-1, 41 КПК України) тощо [182, с. 74].

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Наказом МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 7 липня 2017 року № 575 встановлено порядок виконання працівниками оперативного підрозділу органу, підрозділу поліції таких доручень [13].

Варто визнати вдалою практику проведення НС(Р)Д слідчим спільно з оперативним підрозділом. Правовим підґрунтям зазначеного механізму є ч. 6 ст. 246 КПК України, яка надає право слідчому на підставі свого рішення (відповідно до ст. 110 КПК України, мається на увазі постанов) залучати до проведення НС(Р)Д інших осіб, і п. 3.1 Інструкції, який передбачає, що слідчий може проводити НС(Р)Д самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам. Необхідність у проведенні спільних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій виникає в разі:

1) обізнаності оперативного працівника щодо обставин учинення кримінального правопорушення;

2) використання негласних оперативно-розшукових відомостей, які вимагають зашифровки;

3) установлення оперативним шляхом конкретних намірів підозрюваних протидіяти слідству, коли участь співробітника сприятиме їх нейтралізації;

4) використання орієнтуючої інформації для слідчого, отриманої оперативним шляхом, для організації й тактики слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Практика діяльності Національної поліції України у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів свідчить про те, що виявлення та розслідування злочинів потребує залучення оперативних можливостей у рамках комплексу

негласних оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій.

Зазначимо при тому, що необхідними умовами проведення контрольованої поставки, контрольованої або оперативної закупки наркотичних засобів (нарковмісних рослин тощо) є:

- наявність у провадженні уповноваженого підрозділу оперативно-розшукової справи або розпочатого органом досудового розслідування кримінального провадження;

- відсутність ризиків посягання на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень, поширення речовин, небезпечних для життя багатьох людей тощо;

- забезпечення належного контролю за товаром.

Рішення про проведення контрольованої поставки, контрольованої або оперативної закупки приймає шляхом винесення постанови:

- у межах кримінального провадження - прокурором. Відповідно до положень ч. 4 ст. 246 КПК України, виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної (слідчої) розшукової дії, як контроль за вчиненням злочину;

- у межах оперативно-розшукової справи - керівником (заступником) уповноваженого підрозділу, яка погоджується з прокурором.

Таким чином, до *процесуальних форм* взаємодії, на нашу думку, варто віднести:

доручення дізнавача, слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 40-1, ч. 4 ст. 40, ч. 3 ст. 41): а) за місцем проведення досудового розслідування (п. п. 3, 4, 5, 17, 19 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України); б) поза місцем проведення досудового розслідування (ч. 6 ст. 218 КПК України). Порядок надання й виконання доручень регламентується розділом III Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. У досліджуваних кримінальних провадженнях доручення слідчого можуть обіймати вирішення таких завдань:

щодо проведення слідчих (розшукових) дій, установлення:

- повних анкетних даних, адреси реєстрації та фактичного проживання, номерів мобільних телефонів (можливо додаткових) особи, яка в матеріалах НС(Р)Д проходить під певним ім'ям або використовує мобільний телефон з певним номером, або особи, на яку зареєстрована відповідна банківська картка;

- повних анкетних даних, адреси реєстрації та фактичного проживання, номерів мобільних телефонів осіб з найближчого кола спілкування підозрюваного, з якими він може здійснювати кримінально-протиправну діяльність, пов'язану з незаконним обігом наркотичних засобів;

- повних анкетних даних, адрес реєстрації та фактичного проживання, наявності у власності об'єктів рухомого та нерухомого майна, номерів мобільних телефонів і посад співробітників правоохоронних органів, під прикриттям яких невідомі особи зберігають і здійснюють незаконне вирощування і збут снотворного маку або конопель;

- номерів кримінальних проваджень, зареєстрованих за фактами вчинення злочинів певними особами;

- наявності рухомого та нерухомого майна у власності особи, яка здійснює незаконне вирощування (збут) снотворного маку або конопель;

- фактичного місця проживання осіб, які здійснюють незаконне вирощування (збут) снотворного маку або конопель;

- місць, де особи, які здійснюють незаконне вирощування (збут) снотворного маку або конопель, можуть зберігати предмети й речі, які можуть мати значення під час здійснення досудового розслідування в цьому кримінальному провадженні;

- осіб, яким відомо причетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення, що розслідується в цьому кримінальному провадженні;

- осіб, яким відомо про зв'язки підозрюваного з працівниками правоохоронних органів, залучених до механізму протиправної діяльності;

щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій

- виконання ухвал слідчого судді Апеляційного суду та проведення НС(Р)Д (наприклад, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо-, відеоконтроль особи, візуальне спостереження за особою та річчю);

- складання за результатами проведення НС(Р)Д протоколів з додатками, які, відповідно до вимог до ст. 104 КПК України, повинні містити конкретну послідовність дій, отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для конкретного кримінального провадження (складання стенограм аудіозаписів);

- інформування в разі виявлення під час НС(Р)Д обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого або прокурора;

планування, підготовка та реалізація окремо взятих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій ф виконання заходів забезпечення кримінального провадження. При цьому кожного, хто бере участь у слідчій (розшуковій) дії чи іншій процесуальній дії, необхідно обов'язково вказувати в протоколі, яким фіксується його перебіг (п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України);

забезпечення взаємодії при зупиненні досудового розслідування, зокрема здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділом (ч. 3 ст. 281 КПК України);

безпосереднє проведення негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими оперативними підрозділами Національної поліції (ч. 6 ст. 246 КПК України).

Необхідність взаємодії, як правило, виникає під час вирішення питання щодо відкриття кримінального провадження за оперативними матеріалами; реєстрації матеріалів у ЄРДР, а також при створенні в установленому порядку СОГ для розслідування найбільш складних кримінальних проваджень.

Результати роботи за кримінальними провадженнями передусім по оперативно-розшукових справах, заведених на розглядуювану категорію криміналітету, виробила певні напрями виявлення фактичних даних у разі виявлення фактів незаконних посівів снотворного маку чи конопель. Зокрема, документуванню підлягають діяльність особи (групи осіб) з обробки ділянки й посіву на ній нарковмісних культур; факти домовленості виробника з іншими особами про охорону посівів або спостереження за ними; факти його перебування на ділянці й дії щодо догляду за посівами; діяльність з придбання, виготовлення та використання спеціальних знарядь і приладів, застосовуваних для обробки ділянки, догляду за посівами та збору рослин; дії виробника або інших осіб зі здійснення надрізів голівок маку і збирання з них молочного соку; факти застосування предметів, які використовуються для збирання молочного соку, виготовлення та зберігання опію-сирцю; факти діяльності зі збирання голівок опійного маку, конопель, їх упаковки, перевезення й сушки; факти участі виробника у збиранні снотворного маку або конопель, використання для цього його контактів; способи повідомлення співучасників при виникненні небезпеки викриття та про намічену протидію досудовому розслідуванню.

Пропонуємо напрацьовані практикою й узгоджені з нормами кримінального процесуа-

льного законодавства й нормативними актами, що регламентують здійснення оперативно-розшукової діяльності, такі порядки дій слідчих (дізнавачів) та уповноважених оперативних підрозділів:

1) *Порядок дій слідчих і працівників оперативних підрозділів під час ведення оперативно-розшукової справи й направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування або прокурора:*

документування злочинів має відбуватися в рамках ОРС, оскільки достовірна інформація про незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель особою, яка засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один зі злочинів, передбачених ст. ст. 307, 309, 311, 317 КК України, або вчинення за попередньою змовою групою осіб з метою збуту, а також незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель у кількості п'ятисот і більше рослин є готуванням до тяжкого злочину, відповідно, реалізація повинна здійснюватися після встановлення обставин учиненого злочину;

при веденні оперативним підрозділом ОРС щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, передбаченого ст. 310 КК України, керівник оперативного підрозділу письмово звертається до керівника органу досудового розслідування про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу;

керівник оперативного підрозділу з дотриманням режиму секретності надає слідчому необхідні матеріали ОРС для вивчення й надання в разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, які засвідчують наявність у їхніх діях ознак злочину;

матеріали ОРС можуть розглядатися під час оперативної наради за участю керівників оперативного підрозділу, органу досудового розслідування та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів і наявності підстав для реєстрації в ЄРДР. Водночас розробляється план заходів з реалізації матеріалів ОРС, який затверджується керівниками органу досудового розслідування й оперативного підрозділу;

у разі виявлення під час проведення оперативно-розшукових заходів ознак злочину керівник оперативного підрозділу невідкладно направляє зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні

дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування або прокурора для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України;

виключно в разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування;

указані матеріали повинні містити інформацію про час, місце, спосіб, інші обставини вчинення злочину; відомості про особу (групу осіб), яка вчинила (вчинятиме) злочин (у тому числі склад групи, роль кожного з них, відомості про схему зв'язків, притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності тощо); конкретні кримінально-протиправні дії, у яких виявляється вказане кримінальне правопорушення (незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель); джерела походження та придбання насіння чи розсади снотворного маку чи конопель; відомості, установлені в ході проведення оперативно-розшукових заходів про різновид наркотичного заходу; знаряддя злочину, які можуть бути вилучені або на які можливе накладення арешту;

зазначені матеріали після накладення резолюції керівника слідчого управління ГУНП підлягають обов'язковій реєстрації черговою частиною відповідного підрозділу органів Національної поліції України або органу прокуратури з метою уникнення можливого витоку інформації (чергова частина, база даних «Єдиний облік», ЄРДР) без розшифрування даних про особу, яка вчиняє злочин; ч. 8 р. 4 Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затвердженого Наказом Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298, *передбачено можливість обмеження доступу до внесених у Реєстр відомостей щодо кримінальних правопорушень, у тому числі пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів і можливість відкриття такого доступу з моменту оголошення підозри особі або прийняття рішення про закриття провадження без оголошення підозри особі* [10]. На жаль, відомості про факти незаконного посіву або незаконного вирощування снотворного маку чи

конопель, унесені до ЄРДР, не підлягають обмеженню в доступі, що є суттєвим недоліком;

після реєстрації матеріалів вони передаються керівникові органу досудового розслідування, який вивчає викладену в ньому інформацію та після резолюції передає слідчому для внесення відомостей до ЄРДР.

2) *Порядок дій працівників слідчих та оперативних підрозділів під час проведення досудового розслідування:*

для всебічного, повного й неупередженого досудового розслідування незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель утворюється СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень;

керівником СОГ є слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування для проведення досудового розслідування кримінального правопорушення;

після початку кримінального провадження слідчий у порядку ст. ст. 40, 41 КПК України направляє доручення оперативному підрозділу на встановлення повних анкетних даних особи, яка здійснює незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель, адреси реєстрації та фактичного проживання та іншої інформації, яка має значення для подальшого проведення С(Р)Д та НС(Р)Д у межах кримінального провадження (вид наркотичного засобу, місця його незаконного посіву або вирощування, місця його зберігання, місця та час збуту, вартість, обсяги збуту, можливі зв'язки, шляхи здійснення кримінально-протиправної діяльності, використання заходів конспірації, номерів мобільних телефонів (можливо додаткових) особи, яка в матеріалах НС(Р)Д проходить під певним ім'ям або використовує мобільний телефон з певним номером або особи, на яку зареєстрована відповідна банківська картка тощо);

за результатами виконання доручення слідчий виносить клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д, спрямованих на повне, усебічне та неупереджене документування всієї кримінально-протиправної діяльності, а саме передбачених ст. 260 «Аудіо-, відеоконтроль особи»; ст. 269 «Спостереження за особою, річчю або місцем» тощо;

слідчий після отримання ухвали слідчого судді на проведення НС(Р)Д у порядку ст. 40 КПК України готує доручення та направляє його разом з ухвалою до оперативного підрозділу для виконання. При цьому варто також урахувувати положення п. 3.3.2 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій

та використання їх результатів у кримінальному провадженні, де передбачено, що у випадку, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження [14]. Цілком прогнозовані певні ризики недотримання принципів кримінального процесу містить достатньо розповсюджена правозастосовна практика проведення на стадії досудового провадження допитів як свідків працівників оперативних підрозділів. Така практика суперечить положенням п. п. 2, 3 ч. 1 ст. 77 КПК України, відповідно до яких оперативний співробітник, який був допитаний як свідка під час досудового розслідування в подальшому не зможе виконання доручення слідчого в кримінальному провадженні (у порядку ст. ст. 40, 41 КПК України), адже це створює обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

керівник оперативного підрозділу визначає співробітника, який виконуватиме доручення слідчого. Указаний співробітник (у разі необхідності) на підставі доручення слідчого та ухвали слідчого судді готує відповідні завдання в УОТЗ чи УОС, направляє його для виконання уповноваженому оперативному підрозділу;

у подальшому оперативний працівник, згідно зі ст. 252 КПК України, за результатами проведення НС(Р)Д складає протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Кожний протокол про результати НС(Р)Д з додатками не пізніше 24 годин після його складання передається прокуророві, який здійснює нагляд за додержанням законів у вказаному кримінальному провадженні;

виключно за результатами отримання доказів, які свідчать про причетність особи до вчинення незаконного обігу наркотичних засобів, ініціюється питання про проведення НС(Р)Д - контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки за допомогою заздалегідь ідентифікованих (помічених) грошових коштів з використанням спеціальних хімічних речовин (виключення мають випадки, коли слідчим суддею визначено малий строк дії ухвали на проведення НС(Р)Д;

у випадках наявності достатніх підстав уважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий або особливо тяжкий злочин, прокурор за ініціативою слідчого, згідно з ч. 4 ст. 246 та п. 2 ч. 1 ст. 271 КПК України, приймає рішення про проведення оперативної закупки, про що виноситься постанова;

з метою підтвердження достовірності відомостей у постанові підписи посадових осіб скріплюються відбитком гербової печатки. Постанова про проведення оперативної закупки складається у двох примірках, із яких перший долучається до кримінального провадження, а другий залишається на зберіганні в прокуратурі;

постанова про проведення контрольованої або оперативної закупки товару вноситься згідно зі ст. ст. 110 і 252 КПК України. У випадку проведення закупки в декілька етапів або відносно декількох осіб на кожен із етапів, або стосовно кожної особи вноситься окрема постанова про проведення оперативної або контрольованої закупки. У разі виявлення за результатами першого етапу закупки, яка здійснювалася в ході оперативно-розшукової діяльності, ознак злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння, передбачені ст. ст. 307, 309, 310 тощо КК України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Подальші етапи закупки за необхідності проводяться в рамках кримінального провадження;

порядок проведення контрольованої або оперативної закупки товару визначається ст. 271 КПК України;

використання під час проведення контрольованої або оперативної закупки заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів оформлюється відповідним протоколом. Позначення грошових коштів і вручення їх покупцеві має процесуальні підстави. Після одержання доручення прокурора оперативний підрозділ з додержанням вимог ст. ст. 237, 273 КПК України за участю двох понятих проводить огляд грошових купюр, які будуть використані під час проведення заходу, виготовляє їх копії, позначає спецзасобами, про що складає відповідний протокол, який також підписується спеціалістом. У такий спосіб грошові кошти, майно або цінності стають ідентифікованими (поміченими) засобами (ст. 273 КПК України). Процес маркування та складання відповідного документа (протоколу огляду) має бути зафіксований за допомогою відеозапису. Такі матеріали є додатком до відповідного протоколу й разом із ним мають доказове значення;

для здійснення контролю за вчиненням злочину у формі оперативної закупки за допомогою заздалегідь ідентифікованих (помічених) грошових коштів з використанням спеціальних хімічних речо-

вин слідчий направляє оперативному підрозділу, за матеріалами якого було відкрито кримінальне провадження, доручення на засадах добровільності залучити осіб, із якими встановлено співробітництво на засадах конфіденційності;

оперативний підрозділ уживає заходів щодо залучення такої особи, про що повідомляє слідчого, і вживає заходів безпеки, відповідно до вимог ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та ст. 12 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», працівником (співробітником) уповноваженого підрозділу за необхідності вноситься постанова про зміну анкетних даних особи, залученої до проведення заходів. У разі застосування до покупця заходів безпеки зазначаються лише його легендовані установочні дані. Крім того, до закупника застосовуються механізми звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 307 КК України;

фіксація ходу й результатів контрольованої або оперативної закупки повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК України, з урахуванням особливостей, зазначених у ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У випадку проведення зазначених заходів у межах оперативно-розшукової справи їх фіксація здійснюється без залучення понятих за участю не менше двох співробітників уповноваженого підрозділу;

при виявленні в ході проведення в рамках оперативно-розшукової справи контрольованої або оперативної закупки наркотичних засобів ознак злочину, про зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена ст. ст. 307, 309, 310 КК України, невідкладно направляються до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування у порядку, передбаченому КПК України, за винятком випадків, визначених ч. 3 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»;

при затриманні продавця в нього в присутності не менше двох понятих вилучаються речі, предмети (грошові кошти, майно, одяг), які можуть підтверджувати його причетність до кримінально-протиправної діяльності, про що складається протокол, згідно з вимогами ст. ст. 208-210 КПК України.

У цьому контексті варто зауважити, що співпраця слідчого в кримінальному провадженні може бути не лише з працівниками оперативних підрозділів територіальних органів Національної поліції.

Так, Департамент боротьби з наркозлочинністю Національної поліції України, утворений Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2020 р. № 322, є органом, який уповноважений здійснювати моніторинг ситуації у сфері протидії наркозлочинності, а також наявної інформації про джерела і шляхи надходження в незаконний обіг наркотичних засобів.

Зокрема, УБН створює якісну мережу джерел оперативної інформації, працює з ними, контролює і координує роботу підпорядкованих підрозділів у цьому напрямі; залучає на засадах добровільності осіб, із якими встановлено співробітництво на засадах конфіденційності, здатних здійснювати викриття протиправної діяльності наркоугруповань; проводить контрольовану поставку й оперативну закупку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів у фізичних і юридичних осіб згідно з положеннями ст. 271 КПК України в порядку, визначеному нормативно-правовими актами МВС.

Висновки. Ефективність взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами під час виявлення, документування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена ст. 310 КК України, визначається: а) загальною системою оперативного спостереження та контролю за злочинами на території обслуговування; б) конспіративністю їхньої діяльності, яка дає змогу отримати максимум корисної інформації в тому числі шляхом реалізації фактору раптовості; в) правильним вибором джерела оперативно-розшукової інформації та засобів її фіксування; г) своєчасним і повним доведенням до слідчого оперативної інформації про підготовку та вчинення злочину; д) тактично грамотним використанням цієї інформації слідчим (дознавачем).

Література

- Бондар В.С., Солодовніков А.Г., Дехтярьов Є.В. Розслідування розбоїв, вчинених організованими групами : навчально-методичний посібник. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 276 с.
- Головін Д.В. Особливості проведення оперативної закупки наркотичних засобів і психотропних речовин. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 143.
- Головін Д.В. Специфіка проведення спеціального слідчого експерименту по кримінальних провадженнях, пов'язаних з учиненням злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 224-227.
- Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затв. Наказом МВС України від 27.04.2020 № 357 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.
- Інструкція про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 6 лип. 2017 р. № 570 / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>.
- Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2017. С. 167.
- Кривонос М.В., Бондар В.С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 412 с.
- Особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю : методичні рекомендації / М.В. Сіренко, В.С. Бондар, В.В. Бурлака, Р.М. Дударець ; Голов. слідч. управл. Націон. поліц. України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 100 с.
- Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджене Наказом Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.
- Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затверджене Наказом МВС України 20 травня 2020 року № 405, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 червня 2020 року за № 491/34774.
- Полях А.М. Актуальні проблеми процесуальних форм взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. *Юрист України*. 2015. № 3-4 (32-33). С. 90-96.
- Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України

від 07.07.2017 № 575 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

13. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Інструкція, затв. спільним Наказом ГПУ, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11.2012. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.

14. Сергєєва Д. Взаємодія слідчих та оперативних працівників при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Право України*. 2018. № 8. С. 107-122.

15. Степанюк Р.Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримі-

нальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 242-244.

16. Тіщенко В.В. Теоретичні положення криміналістичної методики розслідування. *Криміналістика : підручник / за ред. В.В. Тіщенка*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 357-358.

17. Шепітько В.Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2017. С. 445-451.

Бондар В. С.,
декан факультету № 2 підготовки фахівців
для підрозділів досудового розслідування
Луганського державного університету внутрішніх
справ імені Е. О. Дідоренка

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ЗАХИСТ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

Волошанівська Т. В., Федоров І. В.

Метою статті є визначення процесуального порядку забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист як засади кримінального провадження та шляхи вирішення проблем, які виникають у ході реалізації цього права в кримінальному провадженні.

Автори зазначають, що засада забезпечення обвинуваченому права на захист є конституційною засадою та повинна бути чітко дотримана на всіх стадіях кримінального провадження. КПК України 2012 року призначений забезпечити дотримання основоположних прав людини, серед яких є право підозрюваного, обвинуваченого на захист. Аргументовано, що ця засада кримінального провадження створює загальні умови правового регулювання права на захист від кримінального переслідування як одного з основоположних прав, гарантованого в тому числі міжнародними стандартами, і встановлює загальні вимоги, яким повинна відповідати кримінально-процесуальна діяльність суб'єктів кримінального провадження з метою належної реалізації функції захисту. Утім не всі положення засади забезпечення права на захист у кримінальному провадженні сьогодні діють ефективно, що зумовлює актуальність цього питання.

У статті наведені приклади з практики рішень Європейського суду з прав людини, у яких указано, що підозрюваному не було забезпечено доступ до захисника на ранніх етапах розслідування, що визнавалося в подальшому порушенням права на захист, процесуальної гарантії не свідчити проти себе й основної гарантії недопущення поганого поводження, відзначаючи особливу вразливість обвинуваченого на початкових етапах провадження. Установлено, що тривалий час моментом появи в особи права на захист ЄСПЛ уважав її арешт. Аргументовано, що ЄСПЛ вимагає не декларативного проголошення права особи на захист від обвинувачення, а забезпечення ефективного захисту.

Науковці пропонують унести зміни змін до положень КПК України. Зокрема, пропонується детально

визначити цю засаду в ст. 20 КПК України, яка, відповідно до європейських стандартів справедливого правосуддя, повинна мати назву «Забезпечення права на ефективний захист».

Ключові слова: право на захист, суб'єкти захисту, засада забезпечення права на захист, права підозрюваного, права обвинуваченого, європейські стандарти справедливого судового розгляду, ефективний захист у кримінальному провадженні.

Voloshanivska T. V., Fedorov I. V. Procedural procedure for ensuring the right of a suspect, accused of defense as an implementation of the principle of criminal proceedings: ECHR practice

The purpose of the article is to determine the procedural order of ensuring the right of the suspect, accused to defense, as the principles of criminal proceedings and ways to solve problems that arise during the exercise of this right in criminal proceedings.

The authors note that the principle of guaranteeing the accused the right to defense is a constitutional principle and must be clearly observed at all stages of criminal proceedings. The Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter - the CPC) of 2012 is designed to ensure respect for fundamental human rights, including the right of the suspect, accused to defense. It is argued that this principle of criminal proceedings creates general conditions for legal regulation of the right to protection from criminal prosecution as one of the fundamental rights guaranteed, including by international standards, and establishes general requirements to be met by criminal procedure activities of criminal proceedings in order to properly implement the protection function. However, not all provisions of the principle of ensuring the right to protection in criminal proceedings, today, are effective, which determines the relevance of this issue.

The article provides examples from the case law of the European Court of Human Rights, which states that the suspect was not granted access to counsel in the early stages of the investigation, which was further recognized as a violation of the right to defense and procedural guarantee not to testify against himself and the main guarantee - prevention of ill-treatment,

noting the particular vulnerability of the accused in the early stages of the proceedings. It has been established that for a long time the moment of appearance of a person's right to protection was considered by the ECHR as his arrest. It has been argued that the ECHR does not require the declarative proclamation of a person's right to defense against prosecution, but the provision of effective protection.

Scientists propose to amend the provisions of the CPC of Ukraine. In particular, it is proposed to define in detail this principle in Art. 20 of the CPC of Ukraine, which in accordance with European standards of fair justice should be called "Ensuring the right to effective protection".

Key words: *the right to protection, subjects of protection, the basis for ensuring the right to protection, the rights of the suspect, the rights of the accused, European standards for fair trial, effective protection in criminal proceedings.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека проголошуються в Конституції України (далі - КУ) найвищою соціальною цінністю. Кримінальний процесуальний кодекс (далі - КПК) України 2012 року призначений забезпечити дотримання основоположних прав людини, серед яких є право підозрюваного, обвинуваченого на захист. Утім не всі положення засади забезпечення права на захист у кримінальному провадженні сьогодні діють ефективно, що зумовлює актуальність цього питання. Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ, Суд) виніс значну кількість рішень проти України із цього приводу, підкреслюючи важливість раннього доступу підозрюваного до захисника (адвоката) й безумовне право підозрюваного на захист у якомога більш швидкий час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед великої кількості науковців, які досліджували право особи на захист у кримінальному провадженні, у тому числі у контексті його тлумачення ЄСПЛ, варто виділити таких як А.А. Ахундова, О.Р. Балацька, О.А. Банчук, Т.Б. Вільчик, І.В. Гловюк, К.В. Горностай, Д.А. Гудима, О.М. Дроздов, І.В. Дубівка, І.М. Зубач, О.В. Климович, С.О. Ковальчук, Р.О. Куйбіда, О.П. Кучинська, П.М. Маланчук, О.В. Малахова, Т.М. Мирошніченко, М.Г. Моторигіна, В.О. Попелюшко, Є.В. Смирнов, О.С. Старенький, Т.І. Фулей, О.Г. Шнягін, Б.І. Яворський, О.Г. Яновська та ін. Також вищезазначені питання розроблялися в дисертаційних дослідженнях на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а саме: О.Г. Яновської «Правові гарантії діяльності адвоката-захисника у криміналь-

ному процесі України» (1998); С.О. Ковальчука «Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності» (2007); П.М. Маланчука «Функція захисту в кримінальному процесі України» (2008); О.Г. Шнягіна «Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України» (2010); Б.І. Яворського «Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві» (2010); А.А. Ахундової «Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні» (2013); М.Г. Моторигіної «Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції» (2015); О.В. Малахової «Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні» (2016); І.В. Дубівки «Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування» (2017); Т.В. Бабчинської «Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів» (2020) тощо.

Метою статті є визначення процесуального порядку забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист як засади кримінального провадження та шляхів вирішення проблем, які виникають у ході реалізації цього права в кримінальному провадженні, з урахуванням європейських стандартів справедливого судового розгляду.

Виклад основного матеріалу. Питанням принципів (засад) у науці кримінального процесу приділяється досить велика увага. Значний внесок у розробку поняття принципів кримінального судочинства зробив М.С. Строгович, який зазначав, що ними варто вважати найважливіші й визначальні правові положення, на яких побудовано кримінальний процес [11, с. 124]. Надання будь-якого права може перетворитися у формальність, якщо не будуть створені необхідні умови для його здійснення [12, с. 17]. Тому чинне кримінальне процесуальне законодавство не просто надає право на захист, а й передбачає його забезпечення, причому останнє виступає на перший план. Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист визначене сьогодні як засада кримінального провадження [2].

Засада забезпечення обвинуваченому права на захист є конституційною засадою, яка відповідає всім зазначеним вище критеріям і повинна бути чітко дотримана на всіх стадіях кримінального провадження. Ця засада є однією з найважливіших гарантій винесення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, оскільки вона посилює змагальний характер кримінального судочинства [1, с. 118]. Як відзначив ВССУ в Інформаційному листі «Про судову практику забезпечення права

на захист у кримінальному провадженні», забезпечення обвинуваченому права на захист, згідно зі ст. 129 КУ, є основною засадою судочинства, відповідно до ст. 7 КПК України, віднесено до загальних засад кримінального провадження. Ця конституційна засада кримінального провадження створює загальні умови правового регулювання права на захист від кримінального переслідування як одного з основоположних прав, гарантованого в тому числі міжнародними стандартами, і встановлює загальні вимоги, яким повинна відповідати кримінально-процесуальна діяльність суб'єктів кримінального провадження з метою належної реалізації функції захисту. Право на захист є невід'ємним, природним правом людини, гарантованим нормами міжнародного права та положеннями КУ. Це право нормативно закріплене низкою міжнародно-правових актів, зокрема п. 3(с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - ЄКПЛ), і є одним із основних конституційних прав людини та громадянина відповідно до ч. 2 ст. 63 КУ.

Окрім уже згаданої конституційної норми (п. 5 ч. 3 ст. 129 КУ), розглядувана засада кримінального судочинства закріплюється в ст. 20 КПК України, яка передбачає забезпечення права на захист для підозрюваного, обвинуваченого, виправданого й засудженого.

Як відзначає П.М. Маланчук, засада забезпечення права на захист відображає зміст функції захисту [6, с. 30].

Варто відзначити, що тривалий час момент появи в особи права на захист ЄСПЛ уважав її арешт. Разом із тим ця позиція Суду змінилася після прийняття рішення у справі «Salduz v. Turkey». Справа Салдуза становить серйозну переоцінку позиції ЄСПЛ щодо важливості «стадії розслідування для підготовки кримінального провадження». Підозрюваний у цій справі був 17-річним неповнолітнім, який допитаний в антитерористичному відділі турецької поліції за відсутності адвоката й зробив кілька визнань його причетності до злочинів, у яких він підозрювався. Справа спочатку була розглянута палатою ЄСПЛ, яка не виявила порушень права на справедливий судовий розгляд в основному на підставі того, що заявник мав юридичне представництво під час судового розгляду й апеляційного провадження, його заява не була єдиною підставою для засудження, він мав можливість спростовувати твердження обвинувачення. Тому справедливості судового процесу не було завдано шкоди відсутністю правової допомоги під час перебування підозрюваного під

вартою. Цей висновок узгоджувався з підходом у попередніх рішеннях ЄСПЛ щодо оцінки справедливості провадження в цілому. Велика палата своїм рішенням у цій справі цілком відійшла від указанного підходу, зазначивши, що для того, щоб право на справедливий судовий розгляд залишалося достатньо «практичним та ефективним», п. 6 (1) ст. 6 ЄКПЛ вимагає, як правило, забезпечення доступу до адвоката з першого допиту підозрюваного поліцією, окрім випадків, коли не доведено, що у світлі конкретних обставин кожної справи існують переконливі причини обмеження цього права та що «права захисту будуть у принципі безповоротно порушені, якщо зізнавальні свідчення, зроблені під час допитів у поліції без доступу до адвоката, використовуються для засудження». Суд відхилив аргумент, що допомога, надана в подальшому адвокатом, або змагальний характер подальшого провадження можуть виправити дефекти, що виникли під час перебування під вартою [15, с. 105-106].

Зазначений новий підхід знайшов швидке підтвердження в серії рішень Палати ЄСПЛ («Panovits v. Cyprus», «Dayanan v. Turkey», «Pishchalnikov v. Russia», «Brusco v France»), у яких Суд послідовно вказував, що забезпечення доступу до захисника на ранніх етапах є процесуальною гарантією права не свідчити проти себе й основною гарантією недопущення поганого поведіння, відзначаючи особливу вразливість обвинуваченого на початкових етапах провадження, коли він потрапляє в стресову ситуацію та водночас стикається з дедалі складнішими положеннями кримінального законодавства [3, с. 100-102]. Зокрема, ніхто не повинен бути допитаний, примушений або запрошений брати участь у слідчих або процесуальних діях без права доступу до правової допомоги. Це право застосовується до всіх підозрюваних та обвинувачених незалежно від формального правового статусу [16, с. 15].

Практика обґрунтування вироків первісними поясненнями або показаннями обвинувачених, які були надані на порушення права зберігати мовчання або права на допомогу захисника, залишалася системною проблемою, незважаючи на численні рішення ЄСПЛ, у тому числі й винесені проти України. Наприклад, у 2012 р. Суд у кількох рішеннях установив порушення ст. 6 Конвенції зі схожих обставин («Грінченко проти України»; «Григор'єв проти України»; «Титаренко проти України»; «Хайров проти України»; «Замфереско проти України»; «Сергій Афанасьєв проти України»). У справі «Юрій Волков проти України» [10]

(рішення від 19.12.2013) заявник стверджував, що він був примушений зізнатися в учиненні розбійного нападу на пані Д. та її вбивстві під час незадокументованого тримання його під вартою у відділі міліції з 06.12.2003-07.12.2003 та за відсутності юридичної допомоги. Він указав, що відмовився від своїх первісних зізнавальних показань, як тільки йому було призначено захисника. Суд зазначив, що, у супереч доводам заявника, він не вважає, що його право на юридичну допомогу було обмежено під час його допиту в присутності одного з його захисників, оскільки, згідно з матеріалами справи, вищезазначений захисник був не призначений слідчим, а запрошений матір'ю заявника, і заявник не мав проти нього заперечень. Проте Суд дійшов висновку, що національні суди переконливо не встановили, що первісні зізнавальні показання заявника були надані цілком добровільно. Отже, Суд визнав, що права заявника не свідчити проти себе та на юридичну допомогу були не виправдано обмежені під час його первісного допиту в міліції, що це обмеження не було виправлено під час судового провадження в його справі. Цього було достатньо для того, щоб Суд дійшов висновку, що мало місце порушення підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції в поєднанні з п. 1 ст. 6 Конвенції [7, с. 137-139].

Порушення права на своєчасний доступ залишалося проблемою й у наступні роки, на що звернув увагу Європейський комітет з питань запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню під час візиту своїх представників в Україну у 2014 р. [5]. Одним із найпоширеніших випадків таких порушень є розходження часу фактичного затримання з часом, зазначеним у протоколі затримання, що зустрічається майже у 23% випадків [14]. За даними Координаційного центру з надання правової допомоги, упродовж 2020 р. до регіональних центрів загалом надійшло 87 276 доручень адвокатам для надання БВПД, з яких 19 199 - для здійснення захисту затриманих осіб у кримінальному процесуальному порядку, 45 731 - для здійснення захисту за призначенням, 4 851 - для здійснення захисту осіб, затриманих в адміністративному порядку, 9 187 - для участі і проведенні окремої процесуальної дії. Крім того, видано 3 862 доручення для захисту при застосуванні примусових заходів медичного характеру, 3 064 - для надання БВПД при вирішенні судом питань під час виконання вироків, а також 1 217 - для надання БВПД засудженим до позбавлення волі особам, 165 - надання БВПД під час екстрадиції осіб [4].

Одним із рішень, винесених ЄСПЛ проти України, що стосувалося права на ранній доступ до адвоката, є рішення у справі «Сітневський та Чайковський проти України» [9] від 10 листопада 2016 р. Заявники стверджували, що принцип справедливого судового розгляду був порушений, оскільки українські суди спиралися на показання, від яких заявники та їхні співучасники пізніше відмовилися. Крім того, перший заявник заявляв, що він не мав достатніх можливостей для підготовки свого захисту та що його право на юридичну допомогу було порушено.

Суть справи полягала в такому. Заявники та декілька їхніх співучасників були звинувачені у створенні озброєної банди, яка вчинила низку нападів у чотирьох областях України. І перший, і другий заявники були спочатку допитані як свідки без участі адвоката, а вже потім їхній процесуальний статус змінився на підозрюваних у вчиненні злочину. Обом заявникам обрали запобіжний засіб у вигляді тримання під вартою.

У цій справі Суд застосував викладений у рішенні в справі Сальдуза метод оцінки відповідності обмеження доступу до адвоката праву на справедливий суд, що складається з двох стадій. На першій стадії Суд має оцінити існування вагомих підстав для такого обмеження. На другому - він має оцінити розмір шкоди, яку завдано праву на захист у справі обмеженням, що розглядається. Тобто Суд має дослідити вплив обмеження на загальну справедливість провадження та вирішити, чи було провадження справедливим в цілому.

Щодо першої стадії, то критерій вагомих підстав є жорстким: беручи до уваги фундаментальний характер і важливість доступу до захисту на початкових етапах провадження, особливо під час першого допиту підозрюваного, обмеження доступу до захисника дозволяється лише за виняткових обставин, має носити тимчасовий характер і ґрунтуватися на оцінці конкретних обставин певної справи. Під час оцінки наявності вагомих підстав важливою є наявність відповідних положень національного законодавства, на яких ґрунтується обмеження доступу до захисника, а також належним чином визначених законом меж і суті будь-яких обмежень доступу до захисника, яких мають дотримуватися органи досудового розслідування, дізнання та суд під час ухвалення відповідних рішень.

Якщо наявність вагомих підстав встановлено, необхідно провести комплексну оцінку провадження з метою визначення його «справедливості» відповідно до цілей п. 1 ст. 6 Конвенції.

Якщо наявність вагомих підстав не встановлено, Суд має з особливою ретельністю оцінити справедливість такого обмеження. Нездатність держави-відповідача навести вагомі підстави є важливим аргументом оцінювання загальної справедливості судового розгляду, може стати підставою для констатації порушення положень п. 1 та пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції. Тягар доказування належить Уряду держави-відповідача, який зобов'язаний переконливо довести, що за виняткових і конкретних обставин загальну справедливість судового розгляду не було непоправно порушено обмеженням доступу до правової допомоги.

Суд дійшов висновку, що Уряд не зміг переконливо продемонструвати, чому у виняткових випадках і в конкретних обставинах справи було накладено обмеження на доступ заявників до юридичної допомоги на стадії досудового розслідування. Це стало достатньою підставою для висновку, що мало місце порушення п. п. 1 і 3 (с) ст. 6 Конвенції щодо першого заявника. У світлі цього висновку Суд вирішив не розглядати питання, чи було порушено право першого заявника на юридичну допомогу на наступних етапах розслідування.

У цілій низці рішень ЄСПЛ визначив правило, відповідно до якого п. 3 (с) ст. 6 Конвенції застосовується також до апеляційних і касаційних судів і залежить від особливостей відповідних судових розглядів («Pakelli v. Germany» [18], «Meftah and Others v. France» [8]). Варто брати до уваги всі судові розгляди, що здійснюються в національній правовій системі, і роль у такій системі апеляційного або касаційного суду («Monell and Morris v. the United Kingdom» [17], «Meftah and Others v. France»). Необхідно враховувати деякі питання, такі як характер процедури оскарження та її значимість у контексті кримінального судочинства в цілому, сфера дії повноважень вищих судів і спосіб, яким інтереси заявника фактично представляються та захищаються у вищому суді («Monell and Morris v. the United Kingdom»).

Чинний КПК України визначає, що особа набуває статусу обвинуваченого з моменту, коли обвинувальний акт щодо неї передано до суду (ст. 42). Як правильно зауважили О.О. Юхно й Т.Г. Фоміна, у КПК України відсутня чітка процедура висунення обвинувачення та, відповідно, не визначено момент, коли обвинуваченому необхідно роз'яснити його процесуальні права, що є важливим з точки зору реалізації ним своїх прав. Тому варто підтримати пропозицію цих авторів щодо набуття особою статусу обвинуваченого з моменту складання обвинувального акта й покладання на слід-

чого, прокурора обов'язку негайного роз'яснення права обвинуваченого після цього, про що має бути складено відповідний протокол [13, с. 193].

Відповідно, і зміст засади, що розглядається, доцільно розширити шляхом унесення змін до КПК України. Зокрема, пропонується детально визначити цю засаду в ст. 20 КПК України, яка, згідно з європейськими стандартами справедливого правосуддя, повинна мати назву «Забезпечення права на ефективний захист» і такий зміст: «1. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, інша особа, щодо якої під час досудового розслідування вчиняються процесуальні дії та приймаються процесуальні рішення, що свідчать про наявність в органів розслідування даних про вчинення такою особою кримінального правопорушення, має право на захист від підозри (у тому числі ще не сформульованої), обвинувачення в передбаченому законом порядку особисто або використовувати правову допомогу захисника. У випадку проведення щодо особи процесуальних дій слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд на вимогу такої особи зобов'язані допустити до участі в цих діях адвоката, який прибув за викликом такої особи для участі в зазначеній слідчій (розшуковій) дії. 2. Підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому надається можливість надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати й подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом. 3. Слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити особі, якій, відповідно до частини першої цієї статті, надане право на захист від підозри, обвинувачення, зміст цього права й забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного особою або призначеного захисника, а також ужити інших заходів, які забезпечили б їй реальну можливість використати всі передбачені законом засоби захисту. 4. У випадках, передбачених цим Кодексом і/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, правова допомога надається безоплатно за рахунок держави».

Уважаємо, що в такій редакції ст. 20 КПК України зможе стати тим визначальним положенням, виходячи з якого особі буде гарантоване право на ефективний захист у кримінальному провадженні на найбільш ранньому етапі кримінального провадження.

Література

1. Адаменко В.Д. Некоторые вопросы защиты прав и интересов обвиняемого судом. *Социальная справедливость охраны прав обвиняемого*. Кемерово, 1989. С. 81-83.
2. Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : монографія. Київ : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 270 с.
3. Гловюк І.В., Стоянов М.М., Завтур В.А. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Одеса : Юридична література, 2017. 224 с.
4. Звіт БПД за 2020 рік. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publicna-informatsiya/bezoplatna-pravova-dopomoga-2020/>.
5. Комітет проти тортур Ради Європи опублікував доповідь щодо України. *Урядовий портал*. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247255496.
6. Маланчук П.М. Функція захисту в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 241 с.
7. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів. Київ : БАІТЕ, 2017. 192 с.
8. Справа «Мефтах та інші проти Франції» (Meftah and Others v. France). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/ac7e4fdea1043c2ac22580f8003e2afa/\\$FILE/Мефтах та інші проти Франції.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/ac7e4fdea1043c2ac22580f8003e2afa/$FILE/Мефтах та інші проти Франції.pdf).
9. Справа «Сітневський та Чайковський проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_b91.
10. Справа «Юрій Волков проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_991.
11. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. Т. 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. 468 с.
12. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / под ред. В.М. Савицкого. Москва : Наука, 1984. 143 с.
13. Фоміна Т.Г., Юхно О.О. Проблемні аспекти нового Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення статусу обвинуваченого. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 192-195.
14. Формування системи безоплатної правової допомоги в Україні. URL: <http://legalaid.gov.ua/ua/operativna-info/formuvannia-systemy>.
15. Щодо підстав обмеження права на апеляційне оскарження вироку згідно з вимогами ч. 3 ст. 349 Кримінального процесуального кодексу України : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 листопада 2016 № 9-2859/0/4-16. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0ADBIBBCF6>.
16. Ягофаров С.М. Международные стандарты в уголовном судопроизводстве : учебное пособие. Оренбург : ОГУ, 2013. 180 с.
17. Case of Monell and Morris v. the United Kingdom. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-1261142-1313783&file_name=003-1261142-1313783.pdf.
18. Case of Pakelli v. Germany. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/2ac0f6/pdf/>.

Волошанівська Т. В.,
кандидат юридичних наук,
в. о. доцента кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Федоров І. В.,
кандидат юридичних наук,
в. о. доцента кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ В ХОДІ ДІЗНАННЯ

Зінковський І. П.

У статті розглянуто питання особливостей доказування в ході дізнання як форми досудового розслідування. Розкрито особливості предметного, інструментального, суб'єктного та процедурного складників доказування. Доведено, що предметний складник доказування в ході дізнання має специфіку в аспекті правової кваліфікації діяння, а правила предмета доказування є загальними залежно від суб'єкта вчинення проступку. Інструментальний складник має специфіку джерел доказів для проступків (загальних і спеціальних) і загальних і спеціальних засобів збирання доказів, зважаючи на те що є обмеження щодо негласних слідчих (розшукових) дій і передбачено спеціальні процесуальні дії стосовно дізнання, перелік яких у ст. ст. 40-1, 214, 300 КПК України не є синхронізованим. Суб'єктний складник характеризується тим, що КПК України не по всіх процесуальних діях, де логічно суб'єктом проведення є саме дізнавач, задує саме цього учасника, що викликає складнощі на практиці й може поставити під сумнів допустимість зібраних у ході дізнання доказів; це стосується й загальних норм, що регламентують доказування (ст. 84, ні ст. ст. 92, 93, 94 КПК України). Процедурний складник характеризується відсутністю для всіх специфічних для дізнання процесуальних дій належної процедури їх проведення та фіксування.

Зазначено, що для усунення виявлених недоліків регламентації доказування в ході дізнання необхідно вилучити проведення медичне освідчування з кола засобів збирання доказів; синхронізувати положення ст. ст. 40-1, 214, 300 КПК України стосовно переліку спеціальних процесуальних дій у ході дізнання (у тому числі з використанням відсильного способу формулювання норми); з урахуванням диференціації форм досудового розслідування переглянути юридичну техніку формулювань суб'єкта доказування (наприклад, указувати сторону обвинувачення, а де це потрібно, уточнювати - прокурор, слідчий, дізнавач); уточнити права й обов'язки спеціаліста.

Ключові слова: дізнання, доказування, предмет доказування, збирання й перевірка доказів, джерела доказів, дізнавач, процесуальна дія.

Zinkovsky I. P. The specialty of proving during the inquiry

The articles consider the specialty of evidence during the inquiry as a form of pre-trial investigation. Features of substantive, instrumental, subjective and procedural components of evidence are revealed. It is proved that the substantive component of the evidence during the inquiry has a specific aspect of the legal qualification of the act, the rules of the subject of evidence are general, depending on the subject of the misdemeanor. The instrumental component has the specifics of sources of evidence for misdemeanors (general and special) and general and special means of gathering evidence, taking into account that there are restrictions on investigative (search) actions, and special procedural actions are provided for the inquiry, the list of which in Art. 40-1, 214, 300 of the CPC of Ukraine are not synchronized. The subjective component is characterized by the fact that the CPC of Ukraine does not mention all the procedural actions, where logically the subject of the inquiry is the inquirer, mentions this participant, it causes the difficulties in practice and undermine admissibility of evidence gathered during the inquiry; this also applies to the general norms regulating evidence (Articles 84, not Articles 92, 93, 94 of the CPC of Ukraine). The procedural component is characterized by the absence of the appropriate procedure of carrying out and fixing for all special for inquiry procedural actions.

It is noted that in order to eliminate identified disadvantages of evidence's regulation during the inquiry is necessary to: remove the medical examination from the range of means of gathering evidence; synchronize the provisions of Art. 40-1, 214, 300 of the CPC of Ukraine on the list of special procedural actions during the inquiry (including using a referring method of formulating norms); taking into account the differentiation of forms of pre-trial investigation, review legal techniques of formulating the subject of evidence (for example, to indicate the accusation, and where necessary, to specify - the prosecutor, investigator, inquirer); clarify the rights and responsibilities of the specialist.

Key words: inquiry, evidence, subject of evidence, gathering and verification of evidence, sources of evidence, inquirer, procedural action.

Постановка проблеми та її актуальність.
22 листопада 2018 року прийнято Закон України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», який актуалізував питання, пов'язані з перспективним на той час інститутом дізнання. Після набуття чинності цим Законом важливими є питання щодо виділення теоретичних і практичних особливостей доказування в ході дізнання в аспекті джерел доказів, засобів їх збирання та перевірки, особливостей забезпечення допустимості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання доказів і доказування в ході дізнання вже досліджувалися О.В. Бауліним, І.Л. Беспалько, А.О. Воробей, О.І. Галаганом, І.В. Гловюк, Р.М. Дударцем, В.А. Завтуром, С.О. Іваницьким, О.Є. Кубаревою, М.Я. Никоненком, Д.П. Письменним, О.М. Процюк, О.В. Таран, О.С. Тарасенком, Т.Г. Фоміною, А.Я. Хитра, О.М. Черняком, М.Г. Щербаковським та ін. Разом із тим комплексно питання доказування (за схемою: предметний, інструментальний, суб'єктний і процедурний складники доказування) ще не розглядалися.

Отже, метою дослідження є охарактеризувати особливості доказування в ході дізнання за схемою: предметний, інструментальний, суб'єктний і процедурний складники доказування; виявити недоліки нормативної регламентації дізнання та доказування в ході дізнання й запропонувати шляхи їх виправлення.

Виклад основного матеріалу. Предметний складник доказування в ході дізнання має особливість лише в аспекті віднесення кримінального правопорушення до кримінальних проступків; відповідна правова кваліфікація в момент подання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення. Мають бути доведені такі обставини, які передбачені в ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі - КПК) України: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального прова-

дження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Разом із тим обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, доводяться лише в разі, якщо за вчинення кримінального проступку передбачена спеціальна конфіскація (згідно з положеннями ст. 96-1 Кримінального кодексу (далі - КК) України). Обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, доводяться, лише якщо проступок є в переліку кримінальних правопорушень, передбачених ст. 96-3 КК України. Якщо є дані, що кримінальний проступок учинено неповнолітнім, то, відповідно, предмет доказування є спеціальним і включає обставини, передбачені ст. 485 КПК України.

Найбільше особливостей має якраз **інструментальний складник**, адже, передбачивши специфічні джерела доказів для проступків (ст. 298-1 КПК України), законодавець диференціював і засоби збирання доказів. Крім загальних засобів збирання доказів для всіх кримінальних правопорушень, КПК України передбачив, що для з'ясування обставин учинення кримінального проступку до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР) може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідчування; 3) отримано висновок спеціаліста й за згодою знято показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (ч. 3 ст. 214). І саме в тлумаченні та застосуванні цих норм є найбільше питань, частина з яких уже ґрунтовно розглянута в доктрині [1; 2].

Проведення медичного освідчування до внесення відомостей до ЄРДР викликає низку питань.

Як видається, виходячи із положень КПК України, немає підстав стверджувати про тотожність такого медичного освідування та освідування за ст. 241 КПК України. Це впливає з того, що, по-перше, освідування здійснюється на підставі постанови прокурора (процесуального керівника), який має бути визначений як процесуальний керівник постановою керівника органу прокуратури; по-друге, освідування здійснюється щодо підозрюваного (а повідомити про підозру до внесення відомостей до ЄРДР неможливо), потерпілого, свідка (а про якого потерпілого чи свідка можна стверджувати, якщо ще немає кримінального провадження?). Можна припустити, що ця норма стосовно медичного освідування мала б стосуватися провадження за ст. 286-1 КК України в редакції змін від 22.11.2018 - «Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», проте, по-перше, ніяких обумовлень у КПК України немає, по-друге, ця стаття вже діє в іншій редакції, діяння не є нині кримінальним проступком. Відмітимо, що в доктрині є пропозиції внести до КПК України ст. 241-1 в такій редакції: «Стаття 241-1. Медичне освідування особи 1. Уповноважена службова особа за участі лікаря, а за відсутності лікаря фельдшером, здійснює медичне освідування особи для встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння» [3, с. 105], але з урахуванням того, що ст. 286-1 КК України вже не є кримінальним проступком, то виникає питання, чи взагалі доречна така процесуальна дія для дізнання, ще й при тому, що джерелом доказів визнані малозрозумілі результати медичного освідування? Уважаємо, що з урахуванням наведених аргументів потреби в такій процесуальній дії для дізнання немає.

Відмітимо також і доволі невизначене співвідношення щодо засобів збирання доказів у ст. ст. 40-1, 214 і ст. 300 КПК України. За пунктом 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК, України дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя й засоби вчинення правопорушення, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом. За частиною 3 ст. 214 КПК України, для з'ясування обставин учинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР може бути відібрано пояснення; проведено

медичне освідування; отримано висновок спеціаліста й за згодою знято показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису; вилучено знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей. За ст. 300 КПК України, для досудового розслідування кримінальних проступків дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, і негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ч. 2 ст. 264 та ст. 268 цього Кодексу, а також відбирати пояснення для з'ясування обставин учинення кримінального проступку, проводити медичне освідування, отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта, знімати за згодою показання технічних приладів і технічних засобів у провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису, вилучати знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей, до внесення відомостей про кримінальний проступок до ЄРДР. Як видно, у ст. 214 КПК України щодо дізнання про огляд місця події окремо не згадано (це є проблемою саме юридичної техніки), хоча можливість його проведення є загальною для обох форм досудового розслідування. Різними є дії, у результаті яких здійснюється вилучення: виявлені під час затримання (ст. 40-1 КПК України) і виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (ст. ст. 214, 300 КПК України). Тобто ст. ст. 214 і 300 КПК України передбачають ширші повноваження дізнавача, що є хибним із позицій юридичної техніки. На недоліки формулювання ст. 40-1 КПК України слушно звертає увагу І.Л. Беспалько, зазначаючи, що п. 2 ч. 2 ст. 40-1 КПК України є неправильно побудованим з точки зору юридичної техніки й підлягає скороченню до слів «проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом», оскільки право проведення огляду місця події і є слідчою (розшуковою) дією, а опитування осіб, вилучення знарядь і засобів учинення правопорушення, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені

під час затримання, може здійснюватися під час проведення як слідчих (розшукових) дій, так й інших процесуальних дій (наприклад, тимчасового доступу до речей і документів) [4, с. 185]. Водночас доречною є й пропозиція вилучити формулювання «особистий огляд» щодо затриманої особи в ст. ст. 214, 300 КПК України, указавши на «обшук затриманої особи» [1, с. 283]. Отже, є потреба синхронізувати положення ст. ст. 40-1, 214, 300 КПК України.

Вилучення знаряддя й засобів учинення кримінального проступку, речей і документів, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей, є в ході дізнання засобом збирання доказів, особливою процесуальною дією [5, с. 76].

У аспекті **суб'єктного складника** є декілька теоретико-прикладних питань, пов'язаних передусім із дещо невдалим формулюваннями КПК України. Проблема полягає в тому, що при запровадженні дізнання ні ст. 84, ні ст. 92, 93, 94 КПК України не були змінені. Отже, слушно пропонується в літературі ст. ст. 84, 92, 94 КПК України доповнити після слова «слідчий», словом «дізнавач», що виключить неоднозначне тлумачення законодавчих положень у частині переліку суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування [6]. Відповідно, логічним наслідком такого підходу є загроза визнання недопустимими доказів, отриманих дізнавачем у провадженні щодо кримінальних проступків, тому необхідно внести деякі корективи до законодавства [4, с. 182].

Актуалізувалося також питання, чи є дізнавач суб'єктом звернення з клопотанням про проведення слідчих (розшукових) дій, про тимчасовий доступ до речей і документів до слідчого судді. Щодо заходів забезпечення кримінального провадження нами вже вказувалося, що по окремих заходах забезпечення КПК України спеціально не передбачає, що клопотання подається дізнавачем. Проте, як видається, цю ситуацію не можна розглядати як колізію або прогалину в нормативній регламентації цих відносин. По-перше, у КПК України ніде немає норми, яка б забороняла дізнавачу звертатися з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (крім тих запобіжних заходів, заборона на застосування яких міститься в ст. 299); отже, говорити про колізію неможливо. Не можна кваліфікувати цю ситуацію як прогалину, адже норма, яка регламентує повноваження дізнавача стосовно звернення з клопотанням, існує, і не одна.

І хоча можна, без сумніву, критикувати обраний спосіб юридичної техніки для регламентації цих питань, проте в цьому випадку має місце відсутність спеціальних норм, а отже, застосуванню підлягають загальні норми стосовно повноважень дізнавача звертатися з клопотаннями до слідчого судді [7, с. 298-299]. На таке повноваження дізнавача вказують й інші дослідники [8, с. 144].

Стосовно обшуку є аналогічна проблема. Слідчі судді, розглядаючи клопотання дізнавачів щодо надання дозволу на проведення обшуку, в одних випадку відмовляють у їх задоволенні з тієї причини, що ст. 234 КПК України прямо не передбачено право дізнавача звертатися з таким клопотанням, в інших - задовольняють, виходячи з приписів ст. 40-1 КПК України [9, с. 114]. Розуміючи формулювання ст. ст. 234, 235, 236 КПК України, зазначимо, що через те, що в дізнавача є загальне повноваження проводити слідчі (розшукові) дії та звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій. Винятків щодо цих повноважень ні ст. 40-1 КПК України, ні ст. 300 КПК України не містять, тобто обумовлень, які б забороняли застосування загальної норми щодо повноважень саме дізнавача (навіть не слідчого), немає. Отже, як і в ситуації із заходами забезпечення кримінального провадження, застосуванню підлягають загальні норми стосовно повноважень дізнавача звертатися з клопотаннями до слідчого судді.

Процедурний складник відрізняється тим, що загальною ознакою для всіх специфічних для дізнання процесуальних дій є те, що вони не мають чіткої належної процедури їх проведення та фіксування, що однозначно ставитиме під сумнів і допустимість, і достовірність отриманих фактичних даних. Відібрання пояснень і раніше було передбачено в КПК України (хоча пояснення не визнавалися джерелом доказів), тому правильним є фіксування пояснень у відповідному протоколі.

Отримання висновку спеціаліста як процесуальна дія є проблемним, ураховуючи низку факторів: відсутність процедури залучення спеціаліста (не уточнено навіть, які суб'єкти можуть залучати спеціаліста саме для надання висновку, хоча в ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу» зазначено, що підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин учинення кримінального проступку є запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу

Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків); висновок спеціаліста однозначно в повному обсязі не може відповідати висновку експерта [1, с. 263-264]; неповна відповідність прав та обов'язків спеціаліста потребам надання ним висновку, який є джерелом доказів (зокрема немає, на відміну від експерта, права знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків і вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням дослідження; відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків; немає обов'язку особисто провести повне дослідження й дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності роз'яснити його; немає заборони за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи); невирішення питання зі збереженням об'єкта дослідження (на що слушно зверталася увага в доктрині [1, с. 282; 10, с. 357; 11, с. 47]); відсутність спеціальних вимог до висновку спеціаліста; відсутність повноваження відбирати зразки для дослідження спеціаліста (адже ст. 245 КПК України незастосовна, бо в ній йдеться про отримання зразків для експертизи); відсутність обмежень у дослідженні спеціаліста, у тому числі щодо об'єктів, які є об'єктами судово-медичних експертиз [10, с. 358]. Крім того, слушно пише Т.Г. Фоміна: чи потрібно спочатку отримати висновок спеціаліста, а вже під час досудового розслідування кримінальних проступків за цими ж питаннями призначати експертизу. За задумом законодавця, такої потреби немає. Але ситуація ускладнюється, коли те саме питання постає в кримінальних провадженнях, у яких, згідно з вимогами ч. 2 ст. 243 КПК України, проведення експертизи є обов'язковою [12, с. 549].

Це все ще ускладнюється тим, що формулювання «До внесення відомостей про кримінальний проступок до Єдиного реєстру досудових розслідувань допускається проведення окремих дій, передбачених частиною третьою статті 214 цього Кодексу» характеризується юридичною невизначеністю в тому аспекті, реалізуються останні з перелічених повноважень лише до внесення відомостей до ЄРДР чи також після цього» [13, с. 10], через формулювання ст. ст. 40-1, 214,

300 КПК України «виникає певна «конкуренція» між, наприклад, відібранням пояснень і допитом, проведенням медичного освідування й освідуванням у порядку ст. 41 КПК України, отриманням висновку спеціаліста та залученням експерта. Виходячи з формулювань ст. 300 КПК України, ці процесуальні дії обмежуються лише етапом до внесення відомостей до ЄРДР. Така колізія свідчить про юридичну невизначеність і може потягнути за собою питання про допустимість цих джерел доказів, якщо їх отримано після внесення відомостей до ЄРДР» [1, с. 274].

Висновки. Предметний складник доказування в ході дізнання має специфіку в аспекті правової кваліфікації діяння, а правила предмета доказування є загальними залежно від суб'єкта вчинення проступку. Інструментальний складник має специфіку джерел доказів для проступків (загальних і спеціальних) і загальних і спеціальних засобів збирання доказів, зважаючи на те що є обмеження щодо негласних слідчих (розшукових) дій, передбачено спеціальні процесуальні дії стосовно дізнання, перелік яких у ст. ст. 40-1, 214, 300 КПК України не є синхронізованим. Суб'єктний складник характеризується тим, що КПК України не по всіх процесуальних діях, де логічно суб'єктом проведення є саме дізнавач, згадує саме цього учасника, що викликає складнощі на практиці й може поставити під сумнів допустимість зібраних у ході дізнання доказів; це стосується й загальних норм, що регламентують доказування (ст. 84, ні ст. 92, 93, 94 КПК України). Процедурний складник характеризується відсутністю для всіх специфічних для дізнання процесуальних дій належної процедури їх проведення та фіксування.

Для усунення виявлених недоліків регламентації доказування в ході дізнання необхідно вилучити проведення медичне освідування з кола засобів збирання доказів; синхронізувати положення ст. ст. 40-1, 214, 300 КПК України стосовно переліку спеціальних процесуальних дій у ході дізнання (у тому числі з використанням відсильного способи формулювання норми); з урахуванням диференціації форм досудового розслідування переглянути юридичну техніку формулювань суб'єкта доказування (наприклад, указувати сторону обвинувачення, а де це потрібно, уточнювати - прокурор, слідчий, дізнавач); уточнити права й обов'язки спеціаліста.

Література

1. Гловук І. Особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних про-

ступків: теорія і практика. *Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні* : колективна монографія / І.Серкевич, Н.Устрицька, В.Навроцька та ін. ; за ред. : І. Гловюк, Н. Лашук. Львів : ПП «Видавництво «БОНА», 2021. С. 253-283.

2. Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків : матеріали Міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С.Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 197 с.

3. Хитра А.Я. Провадження дізнання: проблеми та перспективи. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доповідей учасників науково-практичного семінару (30 жовтня 2020 року) / упор. А.Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС. 2020. С. 103-106.

4. Беспалько І.Л. Особливості кримінального процесуального доказування щодо кримінальних проступків під час досудового розслідування. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 178-187.

5. Зіньковський І.П. Вилучення речей і документів в ході дізнання: питання використання у доказуванні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (5 листопада 2021 року) / упор. : Г.Я. Савчин, У.О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 75-79.

6. Воробей А.О. Особливості процесуального статусу суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування під час досудового розслідування кримінальних проступків. *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Juridical Sciences"*. 2021. Вип. 4. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/law2021/4/7077>.

7. Зіньковський І. Проблемні питання застосування заходів забезпечення кримінального провадження в ході дізнання. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 296-300.

8. Каліновська М.О. Форми участі слідчого та дізнавача у процесі доказування під час застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування. *Університетські наукові записки*. 2020. Том 19. № 5 (77). С. 142-149.

9. Воробей А.О. Проблемні питання та перспективи вдосконалення спрощеного досудового розслідування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 111-115.

10. Щербаковський М.Г. Проблеми використання висновку спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків щодо дітей. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) / редкол. : В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський, В.В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 356-358.

11. Дударець Р.М. Актуальні питання законодавчої реалізації отримання висновку спеціаліста під час досудового розслідування кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали Міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) / редкол. : В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С.Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 45-49.

12. Фоміна Т. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів: питання без відповідей. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 26 лютого 2021 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 548-551.

13. Гловюк І., Пономаренко Д. Прогнозовані проблеми застосування законодавства про кримінальні проступки. *Бюлетень Асоціації адвокатів України*. 2019. № 3 (40). С. 10-12.

Зіньковський І. П.,
адвокат, доктор філософії
за спеціальністю «Право»

СТАНДАРТ РЕТЕЛЬНОСТІ (СУМЛІННОСТІ) РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ (ILL-TREATMENT) У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ І ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Федорів О. М.

Стаття присвячена дослідженню стандарту ретельності (сумлінності) розслідування жорстокого поводження (ill-treatment) у практиці ЄСПЛ і його реалізації в Україні. Проаналізовано практику ЄСПЛ за ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематизовано процесуальні й організаційні фактори, що впливають на реалізацію цього стандарту (невідкладність унесення відомостей до ЄРДР за інформацією з будь-яких джерел; невідкладний огляд місця події; задля повноти та швидкості розслідування доручення розслідування групі слідчих; ініціативність слідчого та прокурора; реалізація слідчим суддею повноважень у межах ч. 6 ст. 206 КПК України; проведення всіх можливих для перевірки інформації про кримінальне правопорушення заходів; обов'язкова судово-медична експертиза потерпілого при дотриманні вимоги невідкладності; обов'язковий невідкладний допит потерпілого (з оцінкою можливості застосування депонування показань), із залученням спеціаліста-психолога; обов'язковий невідкладний допит свідків (очевидців) або осіб, які можуть бути очевидцями (з оцінкою можливості застосування депонування показань); своєчасне й послідовне проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; аналіз наявності й підтвердження мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; недопустимість посилення відсутності ретельності на обставини, у яких учинялося кримінальне правопорушення; ретельність визначення потенційних джерел доказів; раціональне використання строку досудового розслідування; своєчасне повідомлення про підозру тощо).

Зроблено висновок, що для вдосконалення кримінально-процесуальних засобів забезпечення цього стандарту необхідно визнати обов'язковість психологічної експертизи потерпілих від жорстокого поводження в ст. 242 КПК України й обов'язковість участі спеціаліста, а саме експерта-психолога, у допиті потерпілого; віднести склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 127 КК України, до тяжкого злочину, що дасть змогу проводити негласні слідчі (розшукові) дії, і передбачити можливість

застосування ст. 250 КПК України; передбачення можливості зупинення провадження також до повідомлення про підозру з підстави невстановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; виключити абзац 2 ч. 3 ст. 219 КПК України.

Ключові слова: жорстоке поводження, ефективність розслідування, стандарт ретельності, слідчий, прокурор, строки досудового розслідування, доказування.

Fedoriv O. M. The standard of thoroughness of the investigation of ill-treatment in the practice of the ECHR and its implementation in Ukraine

The article is devoted to the study of the standard of thoroughness of the investigation of ill-treatment in the practice of the ECHR and its implementation in Ukraine. The practice of the European Court of Human Rights under Art. 3 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is analyzed. Procedural and organizational factors influencing the implementation of this standard are systematized (urgency of entering information into the Integrated Register of Pre-Trial Investigations after information from any source; immediate inspection of crime scene; assignment of investigation to investigation group for completeness and speed of investigation; initiative of investigator and prosecutor; realization of powers by the investigating judge within part 6 of Article 206 of the CPC of Ukraine, conducting all possible to verify information about a criminal offense, mandatory forensic examination of the victim in compliance with the requirement of urgency, mandatory immediate interrogation of the victim (with an assessment of the possibility of depositing testimony), involvement of a specialist psychologist, mandatory immediate interrogation of witnesses (eyewitnesses) or persons who may be eyewitnesses (with an assessment of the possibility of depositing testimony), timely and consistent conducting of investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions and other procedural actions, analysis availability and confirmation motives of racial, national or religious discrimination; inadmissibility of the reference to lack of integrity to the circumstances in which the criminal offense was

committed; thoroughness of determination of potential sources of evidence; rational use of the term of pre-trial investigation; timely notification of suspicion, etc.).

It is concluded that in order to improve the criminal procedure means of ensuring this standard it is necessary: to admit the obligation of psychological examination of victims of ill-treatment in Art. 242 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the obligation of psychological examination of victims of ill-treatment in Art. 242 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the mandatory participation of a specialist, namely an expert psychologist in the interrogation of the victim; to attribute the scope of a criminal offense under Part 1 of Art. 127 of the Criminal Code of Ukraine, to felony, which allow to conduct covert investigative (detective) actions, and provide for the possibility of applying Art. 250 of the Criminal Procedure Code of Ukraine; providing for the possibility of suspending the proceedings also prior to the notification of suspicion on the grounds of failure to identify the person who committed the criminal offense; delete paragraph 2 of Part 3 of Art. 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *ill-treatment, efficiency of investigation, standard of covert investigative (detective) actions, investigator, prosecutor, terms of pre-trial investigation, evidence.*

Постановка проблеми та її актуальність. Нещодавно, а саме 28 жовтня цього року, Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації [1]. Низка положень щодо протидії катуванням міститься й у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. У цих програмних документах визначається як завдання імплементувати положення Керівництва з ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (Стамбульський протокол) і забезпечити ефективно розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із катуванням, жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням (Національна стратегія у сфері прав людини); забезпечення розслідування близько 90 відсотків кримінальних проваджень щодо катувань у строк не більше одного року спеціалізованими підрозділами Державного бюро розслідувань і прокуратури та розгляду їх судами протягом не більше двох років (Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції). Отже, ці документи підкреслюють важливість

ефективного розслідування жорстокого поводження (ill-treatment), що в Україні, зважаючи на практику Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) проти України саме за ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, належним чином не забезпечується в силу як інституціональних, так і процесуальних проблемних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності розслідування жорстокого поводження (ill-treatment) досліджувалися такими вченими та практичними працівниками, як Н. Ахтирська, Ю. Белоусов, О. Бондаренко, К. Бугайчук, В. Венгер, О. Гатіятуллін, Є. Гладкова, І. Гловюк, М. Гнатівський, К. Запорожцев, В. Касько, Д. Клепка, О. Кучів, Б. Маланчук, Т. Малиновська, А. Мелікян, Б. Пошва, Е. Сванідзе, І. Святокум, М. Тарасова, О. Федосова, Т. Фулей, С. Швець, Н. Шукліна, В. Шурдук, Д. Ягунов та ін. Разом із тим питання окремих стандартів ефективності розслідування за ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема стандарту ретельності, і їх реалізації в кримінально-процесуальному контексті є малодослідженими на основі положень Кримінального процесуального кодексу (далі - КПК) України 2012 року. Відповідно, метою статті є розкриття стандарту ретельності розслідування згідно з практикою ЄСПЛ за ст. 3 Конвенції та його кримінально-процесуального забезпечення в Україні; виявлення нормативних і практичних проблем, які впливають на ретельність розслідування, і шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. ЄСПЛ витлумачив критерії ефективності розслідування порушення імперативної заборони ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка полягає в тому, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Системний виклад цих критеріїв сформульовано в рішенні ЄСПЛ «Буді проти Бельгії» (заява № 23380/09): «Загалом кажучи, для того, щоб розслідування було ефективним, органи й особи, відповідальні за його проведення, повинні бути незалежними від тих, щодо кого воно здійснюється. Це означає не лише відсутність ієрархічного чи інституціонального зв'язку, а й практичну незалежність. Який би спосіб не було обрано, органи влади повинні діяти за власною ініціативою. На додаток, щоби бути ефективним, розслідування має бути здатним привести до встановлення й покарання винних осіб. Воно також має бути достатньо широ-

ким, щоб дати змогу слідчим органам охопити не лише дії представників державної влади, які безпосередньо застосовували силу, а й усі супутні обставини. Хоча це не є зобов'язанням результату, а є обов'язком ужити заходів, будь-який недолік розслідування, який підриває його здатність установити причини ушкоджень або особу винних, ризикує порушити необхідний стандарт ефективності. Вимога невідкладності й розумної швидкості є безумовною в цьому контексті. Хоча й можуть існувати перешкоди і труднощі, які перешкоджають прогресу в розслідуванні в окремії ситуації, швидка відповідь влади у вигляді розслідування тверджень про жорстоке поводження може загалом розглядатися як ключовий аспект у підтриманні довіри суспільства до їх відданості верховенству права й в уникненні враження наявності змови чи терпимості до незаконних діянь. Потерпілий повинен мати змогу брати ефективну участь у розслідуванні. Нарешті, розслідування має бути ретельним, тобто органи влади мають завжди робити серйозну спробу з'ясувати те, що сталося, і не повинні покладатися на поспішні чи необґрунтовані висновки для припинення свого розслідування» (п. 118).

Серед інших стандартів ЄСПЛ указує на «зразкову сумлінність» і «всі можливі заходи» для збирання доказів, що в концентрованому вигляді відображає стандарт ретельності/сумлінності (*thoroughness*). Тлумачення цього критерію при його дослідженні характеризується сутнісним підходом, проте обсяг тлумачення викликав різні думки.

Як пише В. Касько про ретельність, ураховуючи широкий спектр ситуацій, які можуть виникнути, важко звести це до простого списку процесуальних дій чи узагальнених критеріїв [2, с. 100]. Проте, що створити вичерпний перелік слідчих дій, необхідних для досягнення відповідності критерію ретельності, неможливо, пише й О. Кучів [3, с. 27]. Проте є й позиція щодо типового переліку необхідних слідчих заходів і доказів [4, с. 15-16].

Стосовно України є значна кількість рішень, коли ЄСПЛ констатував неефективність розслідування, у тому числі в аспекті ретельності. Аналіз цих рішень демонструє, що констатовано такі основні недоліки розслідувань:

- відсутність належного реагування на скарги («Полторацький проти України», заява № 38812/97; «Кузнєцов проти України», заява № 39042/97; «Спінов проти України», заява № 34331/03; «Олексій Михайлович Захаркін проти України», заява № 1727/04; Білий проти

України, заява № 14475/03; «Новак проти України», заява № 60846/10; «Войкін та інші проти України», заява № 47889/08);

- неповнота збирання та перевірки доказів («Афанасьєв проти України», заява № 38722/02; «Кучерук проти України», заява № 2570/04; «Яременко проти України», заява № 32092/02; «Вергельський проти України», заява № 19312/06; «Дрозд проти України», заява № 12174/03; «Лотарєв проти України», заява № 29447/04; «Лопатін і Медведський проти України», заяви № 2278/03 і № 6222/03; «Давидов та інші проти України», заяви № 17674/02 і № 39081/02; «Силєнок і «Техносервіс-плюс» проти України», заява № 20988/02; «Савіцький проти України», заява № 38773/05; «Кадура та Смалій проти України», заяви № 42753/14 та № 43860/14; «Шморгунов та інші проти України», заява № 15367/14 і 13 інших заяв); відмітимо, що цей недолік поєднується ще й із відсутністю неупередженості, як було, наприклад, у справах «Лопатін і Медведський проти України», заяви № 2278/03 і № 6222/03, «Давидов та інші проти України», заяви № 17674/02 і № 39081/02, «Силєнок і «Техносервіс-плюс» проти України», заява № 20988/02);

- неодноразове закриття й відновлення провадження («Кучерук проти України», заява № 2570/04; «Козинець проти України», заява № 75520/01; «Кобець проти України», заява № 16437/04; «Спінов проти України», заява № 34331/03; «Вергельський проти України», заява № 19312/06; «Ковальчук проти України», заява № 21958/05; «Самардак проти України», заява № 43109/05);

- неусунення суперечностей у зібраних фактичних даних («Ісмаїлов проти України», заява № 17323/04);

- утрата джерел доказів («Олександр Смірнов проти України», заява № 38683/06);

- відсутність зусиль для встановлення фактів у складних обставинах («Шморгунов та інші проти України», заява № 15367/14 і 13 інших заяв; «Луценко та Вербицький проти України», заяви № 12482/14 і № 39800/14).

З урахуванням практики ЄСПЛ і національної судової практики варто вказати, що досліджуваний стандарт реалізується за таких умов, перелік яких не є вичерпним: невідкладність унесення відомостей до ЄРДР за інформацією з будь-яких джерел; невідкладний огляд місця події; задля повноти та швидкості розслідування доручення розслідування групі слідчих; ініціативність слід-

чого та прокурора; реалізація слідчим суддею повноважень у межах ч. 6 ст. 206 КПК України; проведення всіх можливих для перевірки інформації про кримінальне правопорушення заходів; обов'язкова судово-медична експертиза потерпілого при дотриманні вимоги невідкладності; обов'язковий невідкладний допит потерпілого (з оцінкою можливості застосування депонування показань), із залученням спеціаліста-психолога; обов'язковий невідкладний допит свідків (очевидців) або осіб, які можуть бути очевидцями (з оцінкою можливості застосування депонування показань); своєчасне й послідовне проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; аналіз наявності й підтвердження мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; недопустимість посилення відсутності ретельності на обставини, у яких учинялося кримінальне правопорушення; ретельність визначення потенційних джерел доказів; раціональне використання строку досудового розслідування; своєчасне повідомлення про підозру; прийняття рішення про застосування заходів безпеки до потерпілого, членів його сім'ї за наявності підстав; ініціювання за наявності підстав відсторонення від посади; задоволення обґрунтованих клопотань учасників кримінального провадження з метою перевірки як обвинувальних, так і захисних версій; недопущення поспішного закриття кримінального провадження, коли не перевірена належним чином версія потерпілого; допущення документів, які надаються потерпілим, до матеріалів провадження, і відкриття їх у порядку ст. 290 КПК України; забезпечення допустимості доказів, які збираються.

При цьому при їх реалізації важливим є реалізація засади публічності й невідкладності, оскільки в деяких випадках відсутність невідкладності може призвести та, як показує практика, призводить, до неможливості подальшого збирання або перевірки доказів. Недопущення збирання доказів на підтвердження лише одної версії стосується як ретельності, так і неупередженості розслідування («Лопатін і Медведський проти України», заяви № 2278/03 і № 6222/03, «Давидов та інші проти України», заяви № 17674/02 і № 39081/02, «Силе-нок і «Техносервіс-плюс» проти України», заява № 20988/02).

Загалом КПК України надає органам досудового розслідування та прокурору належний інструментарій для ефективного досудового розслідування, що свідчить про реалізацію позитивних зобов'язань держави у цій сфері. Відомості стосовно

жорстокого поводження вносяться до ЄРДР відповідно до ст. 214 КПК України. Відмітимо важливість діяльності Національного превентивного механізму, адже кримінальні провадження починаються й за зверненнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за результатами роботи [5, с. 18-19].

Є нормативні акти, які регламентують фіксування ознак жорстокого поводження, надання медичної допомоги, надання правової допомоги за наявності ознак жорстокого поводження. Зокрема, у системі Національної поліції вимоги стосовно забезпечення фіксування тілесних ушкоджень покладено на особу, яка відповідальна за перебування затриманих (ст. 212 КПК України, п. 3 розділу 10 Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України 06.07.2017 № 570); чергового (Інструкція з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 23.05.2017 № 440). Стосовно надання медичної допомоги існують журнал реєстрації надання медичної допомоги особам, які перебувають в органі (підрозділі) поліції; журнал первинного обстеження осіб, які поміщаються в ІТТ; журнал надання медичної допомоги особам, які тримаються в ІТТ, дані яких мають використовуватися при розслідуванні фактів жорстокого поводження. Ці дані можуть бути отримані через застосування процедури тимчасового доступу до речей і документів або обшуку. Разом із тим є проблема, що «документація чергової частини відділків поліції в якій мають фіксуватись результати медичних обстежень у відділі поліції, не належить до обов'язково встановленої медичної документації і не може бути використана під час можливих подальших судово-медичних досліджень особи. Зауважимо, що згідно з Правилами судово-медичного дослідження тілесних ушкоджень, затвердженими Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6, при проведенні судово-медичної експертизи експерт повинен використовувати оригінали медичних документів» [6, с. 9]. Проте ці дані можуть бути використані для встановлення інших обставин, які мають значення для кримінального провадження.

У міжнародній практиці стандартом для фіксації ознак жорстокого поводження є Стамбульський протокол [7].

Розслідування в Україні здійснюється, за загальними правилами КПК України, з урахування вимог

щодо підслідності, передбачених ст. 216 КПК України. Якщо розглядати ці питання стосовно діяльності співробітників правоохоронних органів, то в структурі Офісу Генерального прокурора створено Департамент протидії порушенням прав людини в правоохоронній і пенітенціарній сферах Офісу Генерального прокурора, до завдань якого в досліджуваній площині відносяться організація й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, участь у судовому провадженні та підтримання публічного обвинувачення в кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення: передбачені статтями 127, 146-1, 365, 371, 373, 374 Кримінального кодексу (далі - КК) України, учинені працівниками правоохоронних органів (крім військовослужбовців правоохоронних органів) за фактами порушень прав людини, пов'язаних із катуванням, перевищенням влади або службових повноважень, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою його застосування, застосуванням зброї чи спеціальних засобів або болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, завідомо незаконних затримань, приводів, домашніх арештів або тримань під вартою, примушувань давати показання, порушень права на захист; контроль за ефективністю процесуального керівництва досудовим розслідуванням обласними прокуратурами, участі в судовому провадженні та підтриманні публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, зазначені в пункті 3.1 Положення [8].

Відмітимо, що система процесуальних дій, яка закладена в КПК України, загалом дає можливість ретельно розслідувати факти жорстокого поводження, навіть учинені співробітниками правоохоронних органів. Разом із тим окремі з них вимагають свого вдосконалення в аспекті підстав застосування, процедури застосування для того, щоб забезпечити стандарт ретельності.

Потерпілі у відповідних кримінальних провадженнях є вразливими (особливо ті, які знаходяться в місцях несвободи), зважаючи на те що вони вже пережили насильство, бояться його продовження, а також бояться застосування до них заходів, які можуть вплинути на їхнє фізичне та психічне здоров'я, родину тощо як наслідок початку розслідування. Це, відповідно, може призвести до того, що потерпілий у будь-який момент, у тому числі вже в суді, може змінити свої первинні показання. Відповідно, важливим є аспект вирішення питання про депонування цих показань у порядку ст. 225 КПК України. Відмітимо, що

в Резолюції 55/89 Генеральної Асамблеї ООН (від 4 грудня 2000 року) [9] є положення, що ймовірні жертви катувань або жорстокого поводження та їхні сім'ї мають бути захищені від насилля, погроз спричинення насилля або будь-яких інших форм залякування, які можливі у зв'язку з розслідуванням; отже, на міжнародному рівні підкреслено вразливість цих осіб. Отже, вважаємо, що, по-перше, у випадках жорстокого поводження, виходячи з вразливості потерпілих, обов'язково має подаватися клопотання про допит у порядку ст. 225 КПК України про допит потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні з посиланням на Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання та Резолюцію 55/89 Генеральної Асамблеї ООН (від 4 грудня 2000 року), Стамбульський протокол, як підставу вказувати «наявність інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань».

Натепер слідчий, прокурор позбавлені можливості допитувати експерта в досудовому розслідуванні. Без сумніву, є норма, що експерт зобов'язаний давати показання слідчому судді та суду в установленому цим Кодексом порядку, проте ця норма для слідчого, прокурора не є дієвою та ефективною, адже слідчий, прокурор не мають повноважень звертатися з клопотанням про допит експерта до слідчого судді. Проте в цьому може виникнути потреба в тому числі стосовно роз'яснення висновку судово-медичного експерта, якщо сторона захисту надала висновок, який суперечить уже наявному висновку експерта. Допит експерта в такому випадку дав би змогу вжити заходів для більш ефективного встановлення обставин кримінального правопорушення, натомість вони відтягуються в часі до судового розгляду. Відповідно, вважаємо доречним повернути до КПК України норму стосовно можливості допиту експерта слідчим, прокурором; при цьому якщо є побоювання тиску, то, можливо, передбачити такий допит у присутності слідчого судді та сторони захисту.

Стамбульський протокол визнає важливість психологічної експертизи в аспекті розслідування катувань, зокрема, для визначення психологічних наслідків [7, с. 90]. В Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (Наказ Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5)) указано, що психологічна експертиза встановлює ті особли-

вості психічної діяльності й такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки (п. 6.3 розділу 6), і визнано, що об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку) (п. 6.1 розділу 6). Відмітимо, що КПК України не передбачає проведення стосовно потерпілого психіатричної експертизи. Як зазначено в узагальненні ВССУ, психічний стан потерпілого може належати як до кваліфікуючих ознак злочину, який інкриміновано підозрюваному (наприклад, як ознака безпорадного стану), так і до обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого правопорушення, або обставин, які обтяжують покарання (обставини, які підлягають доказуванню). Разом із тим зазначені обставини можна встановити без направлення потерпілого на стаціонарну психіатричну експертизу [10].

КПК України не відносить експертизу психологічного стану потерпілого до обов'язкових випадків залучення експерта. Проте, зважаючи, зокрема, на диспозицію катування в ст. 127 КК України, яка криміналізує умисне заподіяння морального страждання, мету примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, залякування чи дискримінації, то очевидно, що психологічний складник має бути досліджений у належному обсязі, для чого варто проводити психологічну експертизу, у зв'язку з чим варто внести відповідні доповнення до ст. 242 КПК України.

Разом із тим можуть виникнути питання оперативності дослідження психологічного стану особи, коли немає можливості оперативно провести експертизу. Відмітимо, що стосовно психіатричного стану є пропозиція внести до КПК норму про психіатричне освідчення особи у випадку необхідності термінового встановлення психіатричного стану [11, с. 103-106]; уважаємо, що ця пропозиція є релевантною й терміновому встановленню психологічного стану.

Крім того, уважаємо, що при допиті особи, яка є ймовірно постраждалою від жорстокого поводження, має обов'язково залучатися спеціаліст-психолог, що також варто передбачити в КПК України. Може виникнути питання, навіщо така деталізація в КПК України, зважаючи на те що й зараз прокурор і слідчий не обмежені в цих можливостях. Зазначимо, що ЄСПЛ неодноразово вказував на недоліки збирання доказів у провадженнях, пов'язаних зі ст. 3 Конвенції, тому така деталізація з урахуванням реальної ситуації

розслідувань в Україні й складності розслідування жорстокого поводження вразливості потерпілих нині є необхідною.

Є питання й стосовно негласних слідчих (розшукових) дій. За частиною 1 ст. 127 КК України (передбачено покарання - позбавлення волі на строк від двох до п'яти років), тяжкість не дає змоги проводити негласні слідчі (розшукові) дій, проте, за ч. 2 цієї статті, вони можуть проводитися в тому числі в порядку ст. 250 КПК України (з метою врятування життя людей і запобігання учиненню злочину). Тобто для розкриття цього злочину положення ст. 250 КПК України незастосовні. У доктрині та практиці неодноразово вказувалося на недоречність таких обмежень, які унеможливають застосування цієї статті для встановлення обставин тяжкого й особливо тяжкого злочину [12, с. 59; 13, с. 439], поряд із пропозиціями розширити умови застосування ст. 250 КПК України [13, с. 439], є також ідея відмовитися від таких умов, як зв'язок із врятуванням життя людей і запобіганням учиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. ст. 201 і 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України [14, с. 544]. Уважаємо, що останню з процитованих пропозицій варто підтримати, при тому що мають залишитися чинні вимоги щодо невідкладності й винятковості. Крім того, для можливості застосування негласних слідчих (розшукових) дій необхідно змінити санкцію ст. 127 КК України, віднести ч. 1 ст. 127 до тяжкого злочину.

На ефективність розслідування катувань впливають і норми, які регламентують строки досудового розслідування. Без сумніву, розумність строків досудового розслідування має бути дотримана в кожному без винятку кримінальному провадженні, проте в тому вигляді, який має зараз підрахунок строків досудового розслідування, не забезпечується баланс інтересів особи, яка може бути причетна до вчинення кримінального правопорушення, підозрюваного й інтересів потерпілого та потреб досудового розслідування. На ці проблеми вже неодноразово зверталася увага [15; 16; 17], тому варто зупинитися на пропозиціях щодо їх вирішення. Процесуальним механізмом, який міг би забезпечити цей баланс, є передбачення можливості зупинення провадження не лише після, а й до повідомлення про підозру, зокрема, у ситуації невстановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. У такому випадку буде можливість проводити процесуальні дії, спрямовані на встановлення цієї особи, проте строки не спливатимуть.

Ще одною проблемою є положення ч. 5 ст. 219 КПК України, що строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається в строки, передбачені цією статтею. На те, наскільки ця проблема актуальна, звернула увагу й Генеральний прокурор І. Венедіктова [18]. У літературі вже висловлено пропозиції про виклад абзацу 2 ч. 3 ст. 219 КПК України в такій редакції: «Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки досудового розслідування, якщо буде встановлено, що прокурором необґрунтовано відмовлено у задоволенні клопотання про відновлення досудового розслідування» [16, с. 80]. Уважаємо, що для балансу приватних і публічних інтересів ця норма не має права на існування, оскільки ухвали слідчого судді надається ретроактивна дія, що не є правильним навіть з позицій формальної логіки. Аргументом на користь скасування цієї норми є те, що сторона обвинувачення зараз позбавлена можливості оскаржити таку ухвалу слідчого судді через обмеження в ст. 309 КПК України. Тобто доля кримінального провадження, по суті, може бути вирішена однією ухвалою слідчого судді, яка навіть не оскаржується. Очевидно, що таке становище не співмірне з позитивними зобов'язаннями держави щодо ефективного розслідування.

Важливим питання є й збирання фактичних даних, які містяться в медичній документації, яка знаходиться в потерпілого й на підставі якої проводилася судово-медична експертиза. Це питання неодноразово розглядалося навіть ККС ВС. Об'єднана палата ККС ВС надала висновок: «Відсутність у матеріалах кримінального провадження медичних документів, на підставі яких сформовано висновок експерта, невідкриття цих документів стороні захисту на стадії виконання ст. 290 КПК не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону в аспекті ст. 412 вказаного Кодексу, автоматично не тягне за собою визнання експертного дослідження недопустимим доказом й скасування на підставі п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК судових рішень, якщо зазначені документи було отримано у визначеному законом порядку, і згадана сторона не клопотала про надання доступу до медичних документів або при здійсненні судового чи апеляційного провадження їй було забезпечено можливість реалізувати право на ознайомлення з такими документами» [19]. Разом із тим важливо звернути увагу на обумовлений у цій постанові та зрозумілий з точки зору критеріїв допустимості доказів

визначений законом порядок отримання доказів, який, без сумніву, має специфіку в питаннях отримання медичних документів, зважаючи на конфіденційність цієї інформації, а також двоетапний порядок оцінки належності способу: 1 етап - отримання слідчим, прокурором; 2 етап - отримання експертом. У згаданій постанові ОП ККС ВС розмежувала шляхи отримання медичної документації стороною обвинувачення: прийняття документів слідчим у результаті добровільного надання й тимчасовий доступ до речей і документів: «потерпіла наділена правом безпосередньо надавати слідчому медичні документи на підтвердження фактів, які стосуються завданої злочином шкоди її здоров'ю, а слідчий зобов'язаний прийняти ці документи ... У такому випадку разом із відповідною постановою слідчий скеровує до експертної установи медичну документацію, яка є об'єктом експертного дослідження. За інших обставин, тобто якщо потерпіла не згодна надати наявні в її розпорядженні необхідні документи, для отримання дозволу на тимчасовий доступ до них слідчий, застосовуючи заходи забезпечення кримінального провадження, звертається до суду за правилами глави 15 розділу II КПК» [19]. В іншій постанові також зазначено, що «доводи захисника про відсутність ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до медичних документів потерпілої та як наслідок отримання висновку експерта, який є недопустимим доказом, не заслуговують на увагу, оскільки такий доступ можливий у разі відмови потерпілої надати наявні в розпорядженні у неї документи» [20].

Відмітимо, що безпосереднє надання потерпілим документів експерту не є належним способом збирання доказів, на що також указав ККС [12]. Без сумніву, документи можуть бути отримані в порядку ст. 93 КПК України (хоча відмітимо, що такого способу збирання доказів, як прийняття речей і документів, там немає, і потрібно все одно складати письмовий документ щодо витребування), проте вони можуть бути отримані через механізми тимчасового доступу до речей і документів та обшуку.

Ця проблема має ще один аспект. Якщо документи після проведення експертизи передані потерпілому й у разі відкриття в порядку ст. 290 КПК України сторона захисту клопотатиме про їх відкриття, прокурор має обов'язок оперативно забезпечити таке відкриття, адже незабезпечення, згідно з позицією ОП ККС ВС, уже буде істотним порушенням (зважаючи на умову: «якщо ... згадана сторона не клопотала про надання доступу до медичних документів» [19]). Отже,

застосовним буде механізм повторного добровільного передання стороні обвинувачення в особі прокурора медичних документів для їх відкриття в порядку ст. 290 КПК України для того, щоб не було підстав посилаючись на недопустимість фактичних даних, які містяться в цих документах.

Висновки. Реалізація стандарту ретельності розслідування за ст. 3 Конвенції імпліцитно включає невідкладність унесення відомостей до ЄРДР за інформацією з будь-яких джерел; невідкладний огляд місця події; задля повноти та швидкості розслідування доручення розслідування групі слідчих; ініціативність слідчого та прокурора; реалізація слідчим суддею повноважень у межах ч. 6 ст. 206 КПК України; проведення всіх можливих для перевірки інформації про кримінальне правопорушення заходів; обов'язкова судово-медична експертиза потерпілого при дотриманні вимоги невідкладності; обов'язковий невідкладний допит потерпілого (із оцінкою можливості застосування депонування показань), із залученням спеціаліста-психолога; обов'язковий невідкладний допит свідків (очевидців) або осіб, які можуть бути очевидцями (із оцінкою можливості застосування депонування показань); своєчасне й послідовне проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; аналіз наявності й підтвердження мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; недопустимість посилення відсутності ретельності на обставини, у яких учинялося кримінальне правопорушення; ретельність визначення потенційних джерел доказів; раціональне використання строку досудового розслідування; своєчасне повідомлення про підозру; прийняття рішення про застосування заходів безпеки до потерпілого, членів його сім'ї за наявності підстав; ініціювання, за наявності підстав, відсторонення від посади; задоволення обґрунтованих клопотань учасників кримінального провадження з метою перевірки як обвинувальних, так і захисних версій; недопущення поспішного закриття кримінального провадження, коли не перевірена належним чином версія потерпілого; допущення документів, які надаються потерпілим, до матеріалів провадження, відкриття їх у порядку ст. 290 КПК України; забезпечення допустимості доказів, які збираються. Для вдосконалення кримінально-процесуальних засобів забезпечення цього стандарту необхідно визнати обов'язковість психологічної експертизи потерпілих від жорстокого поводження в ст. 242 КПК України та обов'язковість участі спеціаліста, а саме експерта-пси-

холога в допиті потерпілого; віднести склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 127 КК України, до тяжкого злочину, що дасть змогу проводити негласні слідчі (розшукові) дій, і передбачити можливість застосування ст. 250 КПК України; передбачення можливості зупинення провадження також до повідомлення про підозру з підстави невстановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; виключити абзац 2 ч. 3 ст. 219 КПК України.

Література

1. Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації, схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80#Text>.
2. Касько В. Критерії ефективності розслідування фактів поганого поводження: огляд прецедентної практики Європейського суду з прав людини, зокрема у справах проти України. *Право України*. 2011. № 7. С. 96-103.
3. Кучів О. Ефективність розслідування скарг на жорстоке поводження у світлі практики ЄСПЛ. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 3 (16). С. 19-33.
4. Сванідзе Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. Київ : К.І.С., 2009. 144 с.
5. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стан реалізації Національного превентивного механізму у 2020 році. 2021. 127 с. URL: [https://ombudsman.gov.ua/files/2021/%D0%9E%D0%BA%D1%82%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%8C/zvit_07_2021_web%20\(1\).pdf](https://ombudsman.gov.ua/files/2021/%D0%9E%D0%BA%D1%82%D1%8F%D0%B1%D1%80%D1%8C/zvit_07_2021_web%20(1).pdf).
6. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стан імплементації положень Стамбульського протоколу в Україні як інструменту ефективного документування тортур та інших видів жорстокого поводження. 2019. 62 с. <https://ombudsman.gov.ua/files/marina/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB.pdf>.
7. Стамбульський протокол : посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Організація Об'єднаних Націй. Нью-Йорк і Женева, 2004. 131 с. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

8. Положення про Департамент протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах Офісу Генерального прокурора, затверджене Наказом Генерального прокурора від 07.09.2021 № 288. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=213974.

9. Principles on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Recommended by General Assembly resolution 55/89 of 4 December 2000. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/55/89>.

10. Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями : Інформаційний лист Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: https://zib.com.ua/ua/print/124744-vssu_uzagalniv_praktiku_virishennya_slidchimi_suddyami_pitan.html.

11. Шумило М.Є., Тетерятник Г.К. Охорона прав і законних інтересів особи, щодо якої здійснюється провадження із застосування примусових заходів медичного характеру, на стадії досудового розслідування : монографія. Донецьк : ДЮІ МВС, 2012. 214 с.

12. Бабіков О. Негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 52-62.

13. Сало О.М. Правова регламентація проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2013. Вип. 4. С. 436-446.

14. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального

кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.

15. Зінковський І. Строки досудового розслідування: проблеми застосування оновлених норм Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2. С. 86-96.

16. Єрьоменко І. Нові законодавчі підходи до визначення строків досудового розслідування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2. С. 73-85.

17. Волошина В.К., Немчинов Є.С. Деякі питання щодо порядку обчислення та продовження строків досудового розслідування. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / за заг. ред. Ю.П. Аленіна ; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 730-753.

18. Венедіктова І. Колапс справедливості. Сценарії процесуальних диверсій та як з ними боротися. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/10/26/7311644/>.

19. ЄДРСП. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87298256>.

20. ЄДРСП. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89578453>.

21. ЄДРСП. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83617115>.

Федорів О. М.,
аспірант кафедри кримінально правових дисциплін
інституту права
Львівського державного університету
внутрішніх справ

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ СІМЕЙ ЗАГИБЛИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Собко Г. М., Мох Т. П.

У статті визначено проблеми соціального забезпечення сімей загиблих працівників поліції. Проаналізовано такі нормативно-правові акти: Конституцію України, Конвенцію з прав людини, Закон України «Про Національну поліцію», Закон України «Про державну службу», Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», за результатом яких виявлено прогалини в законодавстві щодо охорони сімей загиблих поліцейських. Крім зазначеної проблематики в законах, визначено відсутності бюджетних асигнувань щодо фінансування більшості урядових структур, доцільним є дослідження матеріального та соціального забезпечення одного з ключових органів з охорони правопорядку в державі, а також законних прав та інтересів громадян - Національної поліції. Виокремлено особливості соціального забезпечення працівників поліції. Досліджено проблематику з точки зору різних учених, які приділили достатньо уваги дослідженню вказаної тематики. Розглянуто пільги, які існують у чинному законодавстві, і такі, які могли б існувати, що могло б позитивно вплинути на якість життя сімей загиблих поліцейських. Проаналізовано нормативно-правові акти, які стосуються пільг ветеранів війни, загиблих поліцейських. Також автором проаналізовано проблему з двох боків: з боку забезпечення прав загиблих працівників поліції на законодавчому рівні та на рівні судової влади. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження тощо.

Запропоновано зміни до чинного законодавства, що могли б поліпшити соціальний статус сімей загиблих поліцейських.

Ключові слова: працівник, поліція, соціальне забезпечення працівника, гарантія, виплати.

Sobko H. M., Mokh T. P. Analysis of legal acts to improve the social status of families of police officers that have died in the line of duty

This article identifies the problems of social security for the families of deceased police officers. The following normative legal acts are analyzed: the Constitution of Ukraine, the Convention on Human Rights, the Code of Ukraine "On the National Police", the Code of Ukraine "On Civil Service", the Code of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection". As a result of which gaps in the legislation concerning protection of families of the lost policemen are revealed. In addition to these issues, the laws stipulate the lack of budget allocations for financing most government agencies, it is advisable to study the material and social security of one of the key law enforcement agencies in the country, as well as the legal rights and interests of citizens - the national police. Peculiarities of social security of police officers are singled out. The issue is studied from the point of view of various scientists who have paid enough attention to the study of this topic. The benefits that exist in the current legislation and those that could exist that could positively affect the quality of life of the families of deceased police officers are considered. The normative legal acts concerning the privileges of war veterans and killed policemen are analyzed. Also, the author analyzes the problem from two sides in terms of ensuring the rights of deceased police officers at the legislative level and at the level of the judiciary. The case law of the European Court of Human Rights on discrimination on the grounds of sex, race, color, language, religion, political or other beliefs, national or social origin, belonging to national minorities, property status, birth, or other grounds is analyzed.

After that, changes were proposed to the current legislation that could improve the social status of the families of the dead police officers.

Key words: employee, police, employee social security, guarantee, payments.

Варто відмітити, що проведення низки реформ системи правоохоронних органів зумовлено очевидною застарілістю деяких нормативно-правових актів, які регламентують суспільні відносини крізь призму радянської правосвідомості.

Передусім потрібно відзначити, що якість стану дослідження проблематики соціального забезпечення держави щодо загиблих працівників свідчить про наявність або відсутність кризового стану в економіці та суспільстві. Отже, з урахуванням відсутності бюджетних асигнувань щодо фінансування більшості урядових структур доцільним є дослідження матеріального та соціального забезпечення одного з ключових органів з охорони правопорядку в державі, а також законних прав та інтересів громадян - національної поліції. Варто акцентувати увагу на тому, що чинною реформою системи правоохоронних органів зроблено акцент на утвердженні нових і посиленні попередніх соціальних і трудових гарантій щодо працівників поліції, що проявляється в збільшенні оплати праці, проведення заходів щодо оздоровлення працівників поліції та членів їхніх сімей тощо.

У правоохоронних органів створено якісно новий для адміністративної системи України орган виконавчої влади - національну поліцію. Унаслідок цього потребує детального аналізу та дослідження стан соціального забезпечення сімей загиблих працівників поліції з урахуванням вимог нового Закону України «Про національну поліцію», а також Закону України «Про державну службу» й деяких інших нормативно-правових актів. У зв'язку з наявністю різноманітних підходів до розуміння змісту дефініції «соціальне забезпечення» на практиці складним є дослідження закріпленого обсягу прав працівників поліції в галузі. Указана ситуація в окремих випадках може призвести до численних порушень стандартів із соціального забезпечення працівників поліції з боку третіх осіб, а також нівелювання їхнього правового статусу в цілому. Варто підкреслити, що «працівник поліції» є новим правовим явищем, яке потребує ґрунтовного дослідження соціальних і трудових гарантій їхнього правового статусу.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Сутність і значення терміна «соціальне забезпечення» й «соціальне забезпечення правоохоронних органів» неодноразово ставало об'єктом дослідження у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: В.М. Андріїва, Н.Б. Болотіної, В.С. Венедіктова, Т.З. Герасиміва, В.В. Гончарук, Н.Д. Гетьманцева, І.О. Гуменюк, М.М. Клемпарського, І.О. Іваськевича, О.А. Кривенко, О.І. Кульчицька, Л.І. Лазор, О.Я. Лапка, В.І. Маценко, К.Ю. Мельник, Н.В. Пададименко, С.М. Прилипка, О.М. Роїна, Н.М. Стаховської, Р.М. Татарінов, Г.І. Чанишевої, В.І. Хвесюк, В.І. Щербини, В.В. Єськов і багатьох інших. Потрібно відзначити,

що сьогодні відсутні практичні наукові розробки в напрямі соціального забезпечення сімей загиблих працівників поліції, з огляду на нещодавні законодавчі зміни.

Мета дослідження. Метою проведення дослідження в статті є виокремлення єдиного підходу до розуміння проблем «соціального забезпечення сімей загиблих працівників поліції під час виконання службових зобов'язань» у контексті діяльності правоохоронних органів в Україні - поліції; крім того, аналіз історичної мінливості у сфері забезпечення сімей загиблих працівників поліції з точки зору законодавчої та судової гілки влади.

Питання соціального забезпечення сімей загиблих працівників поліції працівників поліції не є єдиною прогалиною та спірним питанням у питаннях судочинства та правозастосування.

По-перше, проаналізуємо права співробітників міліції згідно із Законом України «Про Національну міліцію» [1], у якому значно розширені права та соціальні гарантії працівників міліції, на відмінну від чинного Закону, проте є й повні позитивні моменти в Законі України «Про Національну поліцію» (наприклад, розміри компенсацій у випадку втрати працездатності або смерті працівників поліції збільшилися з 500 до 750 мінімальних заробітних плат, а також поліпшилася загальна соціальна орієнтованість прийнятого Закону, що полягає в належному та європейському рівні забезпечення трудових і соціальних прав працівників поліції з огляду на їхній особливий статус державних службовців).

Порівняно з попереднім Законом, де в ст. 22 працівники міліції користуються пільгами при розподілі житла, установленні квартирних телефонів, влаштуванні дітей у дошкільні заклади, вирішенні інших питань соціально-побутового забезпечення і порядку, передбаченому законодавством України.

У статті 23 в разі загибелі (смерті) працівника міліції, який перебував на службі в органах внутрішніх справ, під час виконання ним службових обов'язків сім'ї загиблого (померлого), його батькам та утриманцям виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 500-кратного прожиткового мінімуму, установленого законом для працездатних осіб, у порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

За сім'єю загиблого працівника міліції зберігається право на одержання жилої площі. Їй надається позачергово жила площа протягом трьох місяців з дня загибелі працівника міліції в приватну власність.

За дітьми працівника міліції, який загинув або помер у зв'язку з виконанням службових обов'язків, до досягнення ними повноліття, а також за непрацездатними членами сім'ї, які перебували на його утриманні, зберігається право на пільги по оплаті житла, комунальних послуг, палива за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [2].

Що стосується чинного Закону України «Про поліцію», то, згідно з ч. 4 ст. 95, члени сімей поліцейських (дружина (чоловік), діти до 18 років, а в разі їх навчання у вищих навчальних закладах - до 23 років), а також члени сімей поліцейських, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження служби в поліції (у тому числі під час участі в міжнародних миротворчих операціях), мають право на безоплатне медичне обслуговування в закладах Міністерства внутрішніх справ України.

Відповідно до ч. 7 ст. 95, члени сімей поліцейських, які загинули (померли) під час проходження служби в поліції, мають право на безоплатне санаторно-курортне лікування й оздоровлення один раз на два роки. До таких членів сімей належать дружина (чоловік), якщо вона (він) не одружився (вдруге), діти до 18 років, а в разі їх навчання у вищих навчальних закладах - до 23 років, а також діти з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку).

Згідно з ч. 2 ст. 96, членам сім'ї (дружині (чоловіку), дітям) поліцейського, який загинув під час виконання службових обов'язків, які, згідно із законом, визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов і на момент загибелі поліцейського перебували на обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у відповідному населеному пункті, житлове приміщення надається в позачерговому порядку [3].

Проаналізувавши права, які надаються сім'ям загиблих поліцейських, хочемо звернути увагу на те, що, на наш погляд, це замало. Чому саме? Відповідь лежить на поверхні. Працівники поліції кожного дня ризикують своїм життям для збереження миру не в якійсь конкретній гарячій точці миру чи нашої держави, де дуже прозоро можливо розуміти, хто й де є ворог. Під час несення служби працівником поліції ворог може опинитися будь-де: у квартирі, у якій проводиться обшук чи огляд (наявність вибухового пристрою чи озброє-

ний власник), при перевірці повідомлення щодо порушення громадського порядку (під час несення служби дільничним працівником поліції) тощо. Із цього виникає питання: чим узагалі відрізняється загиблий працівник поліції під час виконання службових обов'язків від **ветеранів війни**?

Існує Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», проте працівник правоохоронних органів, який загинув під час виконання своїх службових обов'язків, не підпадає під цю категорію осіб.

Згідно зі ст. 4 цього Закону, ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. У статті 6 цього Закону передбачені особи, які належать до учасників бойових дій, відповідно до ст. 9, особи, які належать до учасників війни, проте загиблі під час виконання службових зобов'язань працівники поліції не належать до жодної з категорій.

Крім того, у ст. 10 перелічуються особи, на яких поширюється чинність цього Закону, а саме: члени сім'ї: утриманці загиблого або того, хто пропав безвісти, яким у зв'язку з цим виплачується пенсія; батьки; один із подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні; діти, які не мають (і не мали) своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття; діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти; дітей померлих учасників бойових дій, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, до закінчення цих закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років тощо [4].

Пропонуємо додати в цей Закон такі зміни:

1. Додати пункт 14 до ст. 9 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», у якому передбачати працівників поліції, які виконували свої службові зобов'язання й загинули під час їх виконання:

14) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну

політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали громадський порядок або громадську безпеку під час озброєного нападу на охоронювані об'єкти цивільних і державних установ незалежно від форм власності. Під час несення служби або під час затримання особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин і намагається відвернути затримання шляхом застосування насильства. Крім того, під час проведення антитерористичної діяльності по всій території України, або під час усунення протиправних дій третіх осіб, або під час учинення дій, спрямованих на рятування життя людей або усунення загрози їхньому життю, чи в ході участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації в Донецькій і Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах і в період здійснення зазначених заходів, під час захисту незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України або смерті поліцейського внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого за зазначених обставин.

2. Додати пункт 5 до ст. 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», у якому передбачати сім'ї поліцейських, прирівняних до них осіб, зазначених у статтях 6 і 7 цього Закону, які загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок протиправних дій третіх осіб, або під час учинення дій, спрямованих на рятування життя людей або усунення загрози їхньому життю, чи в ході участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, або ті, смерть яких настала під час проходження ним служби в поліції.

Ці пропозиції стосуються законодавчої влади, яка повинна передбачити ці категорії осіб і визначити їх, додавши зміни до чинних законодавств, або сформулювати окремий закон, який визначає ці категорії осіб.

У цьому Законі в ст. ст. 12 і 15 передбачено пільги учасникам бойових дій та особам, прирів-

няним до них, і пільги особам, на яких поширюється чинність цього Закону.

Крім того, чинний Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3552-XII (ВВРУ, 1993, № 45) у ст. 426 має істотну мінливість: останні зміни цього Закону відбулися 05.11.2020, що свідчить про його динамічність, пропонуємо доповнити цей Закон п. 14 ст. 6 і п. 5 ст. 10.

Це перше питання, яке ми намагалися розглянути в статті, наступний шлях, який має виправити неузгодженості стосовно сімей загиблих поліцейських, є звернення до судової гілки влади.

Повертаючись до проблем соціального забезпечення загиблих працівників поліції, можемо констатувати, що, згідно зі ст. 17 Конституції України, Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [5].

Відповідно до положення ст. 17 Конституції України, усі підзаконні акти повинні відображати та проголошувати права, які закріплені в Конституції України. Посилаючись на цю статтю, необхідно звернутися зі конституційною скаргою до Конституційного Суду України щодо невідповідності Законів України «Про Національну поліцію» та «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» ст. 17 Конституції України, на підставі цього вимагати доповнення зазначені категорії осіб до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Якщо Конституційний Суд не визнає порушення прав, визнає, що всі положення є конституційними, є підстави для звернення до Європейського суду.

Так, наприклад, у справі № 3-326/2019(7846/19) від 22 квітня 2020 року № 3-р(І)/2020, розглянутій за конституційною скаргою Сергія Анатолійовича Зінченка, щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 3 частини першої статті 97 Закону України «Про Національну поліцію» та справі № 3-76/2019 (1635/19, 2339/19, 3616/19, 4133/19) від 22 жовтня 2020 року № 12-р/2020 за конституційними скаргами Олександра Григоровича Давимоки, Миколи Вікторовича Бойка, Володимира Миколайовича Крюка, Віталія Леонідовича Токаренка щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 частини першої статті 97 Закону України «Про Національну поліцію», щодо невідповідності Конституції України положенням Закону України «Про Національну поліцію»,

ураховуючи викладене й керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 55, 56, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», положення пункту 3 частини першої статті 97 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII зі змінами, Суд визнав конституційними положення Закону України «Про Національну поліцію».

Проте на підставі рішення Конституційного Суду можна подати скаргу до Європейського суду щодо порушення ст. 14 «Заборона дискримінації», у якій указано, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

Крім того, на наш погляд, відбувається дискримінація й у довіднику із застосування ст. 2 Конвенції «Право на життя». Так, у пункті 4 вказано:

4. Військові операції й операції з підтримання безпеки

109. Стосовно операцій з підтримання безпеки Суд вважає, що **відповідальність держави** не обмежується лише тими випадками, коли наявні вагомі докази того, що неправильно скеровані постріли представників держави спричинили загибель цивільної особи: ця відповідальність може виникати й тоді, коли представники держави, обираючи засоби й методи проведення спецоперації проти групи супротивників, не вжили всіх доступних їм запобіжних заходів, аби уникнути випадкового завдання смерті цивільним особам або ж принаймні зменшити цей ризик (Ahmet Özkan і Інші проти Туреччини, § 297) [6].

Проте в довіднику не існує жодного прикладу щодо відповідальності державу, коли були вжиті всі необхідні заходи до цивільних осіб з боку представників поліції, проте внаслідок такого затримання були загиблі представники поліції. Чому всі рекомендації щодо охорони життя стосуються цивільних осіб та оминають представників поліції, які загинули від протиправних дій цивільних осіб? Чи бере на себе зобов'язання держава щодо відновлення їхніх прав і як повинна поліпшувати соціальний стан сімей загиблих працівників поліції під час виконання службових зобов'язань?

Посилаючись на те, що існує дискримінація щодо сімей поліцейських, які загинули під час виконання своїх службових обов'язків, на наш погляд, після звернення з конституційною скаргою на недотримання ст. ст. 2 та 14 Конвенції з прав людини сім'ї поліцейських мають звернутися до Європейського суду з прав людини для роз'яснення цих положень та усунення прогалин.

Література

1. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 4. Ст. 95.
2. Закон України (Закон утратив чинність на підставі Закону України від 02.07.2015 № 580-VIII (580-19)). *ВВРУ*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12#Text>.
3. Про Національну поліцію : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n614>.
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 45. Ст. 425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4215>.
6. Довідник із застосування статті 2 Конвенції - Право на життя Європейський суд з прав людини. Оновлено 31 серпня 2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_UKR.pdf.

Собко Г. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5938-3400>

Мох Т. П.,
викладач кафедри тактико спеціально підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

КОНСТИТУЦІЇ ЯК ПРОЦЕДУРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЬОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВЛАДИ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ.....	3
Карагіоз Р. С., Наумкіна С. М.	

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ.....	8
Шишлюк В. Р.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	15
Гришко В. І.	

ПРОЦЕС СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	21
Доценко О. С.	

ПРИНЦИПИ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	26
Ковальова О. В.	

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИМИРЕННЯМ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ.....	32
Лисько Т. Д., Захарчук Н. П.	

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	37
Сизоненко А. С.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ОСОБЛИВОСТІ НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	45
Довга М. О., Самілик Л. О.	

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-ІНКУБАТОРІВ ЯК ФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	52
Федосова А. Г.	

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА НА ЗЕМЕЛЬНУ ЧАСТКУ (ПАЙ) У ЗЕМЛЯХ ДЕРЖАВНИХ І КОМУНАЛЬНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	60
Юрков М. В.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....	66
Арестова Л. В.	

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРОЮ САНІТАРНОГО Й ЕПІДЕМІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ.....	72
Воронятніков О. О.	

СИСТЕМА ДИПЛОМУВАННЯ СУДНОВОДІВ У ГАЛУЗІ МОРСЬКОГО, ЗОКРЕМА РІЧКОВОГО, СУДНОПЛАВСТВА УКРАЇНИ.....	77
Кочерев О. С.	

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ.....	82
Омельченко А. В.	

ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	87
Тополя Р. В.	

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ПІДРОЗДІЛАМИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, У ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОСІВУ АБО ВИРОЩУВАННЯ СНОТВОРНОГО МАКУ ЧИ КОНОПЕЛЬ.....	92
Бондар В. С.	

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ЗАХИСТ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАКТИКА ЄСПЛ.....	102
Волошанівська Т. В., Федоров І. В.	

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ В ХОДІ ДІЗНАННЯ.....	108
Зіньковський І. П.	

СТАНДАРТ РЕТЕЛЬНОСТІ (СУМЛІННОСТІ) РОЗСЛІДУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ (ILL-TREATMENT) У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ І ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ.....	114
Федорів О. М.	

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ СІМЕЙ ЗАГИБЛИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	123
Собко Г. М., Мох Т. П.	

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

CONSTITUTIONS AS PROCEDURES FOR ENSURING THE CONTROLLED USE OF POWER IN THE LEGAL STATE...3
Karagioz R. S., Naumkina S. M.

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF FOOD SECURITY
AFTER THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....8
Shyshliuk V. R.

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

SOME ISSUES OF LEGISLATIVE REGULATION OF PRIVATE INVESTIGATORS ACTIVITIES.....15
Gricnko V. I.

STRATEGIC MANAGEMENT PROCESS IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....21
Dotsenko O. S.

PRINCIPLES OF PROCEEDING IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES.....26
Kovalova O. V.

LEGAL RESTRICTIONS ON RELEASE FROM CRIMINAL LIABILITY IN CONNECTION
WITH RECONCILIATION OF THE GUILTY WITH THE VICTIM.....32
Lysko T. D., Zakharchuk N. P.

CHARACTERISTICS OF MINORS, WHO COMMIT CRIMINAL OFFENSES.....37
Syzonenko A. S.

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

FEATURES OF INJUNCTION PROCEEDINGS IN EUROPEAN COUNTRIES.....45
Dovha M. O., Samilyk L. O.

LEGAL PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF BUSINESS INCUBATORS
AS A FORM OF STATE SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP.....52
Fedosova A. H.

PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL LEGISLATIONS

SOME LEGAL PROBLEMS OF THE RIGHT TO LAND SHARE IN THE LANDS OF STATE
AND COMMUNAL AGRICULTURAL ENTERPRISES.....60
Yurkov M. V.

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF THE SUBJECTS OF LEGAL RELATIONS
IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....66
Arestova L. V.

REGULATORY AND LEGAL ADMINISTRATION BY THE SPHERE OF SANITARY AND EPIDEMIC WELL-BEING
OF THE POPULATION.....72
Voroniatnikov O. O.

CERTIFICATION SYSTEM FOR SEAFARERS IN THE FIELD OF MARITIME, IN PARTICULAR RIVER SHIPPING
IN UKRAINE.....77
Kocherev A. S.

LEGAL REGULATION OF ACTIVITIES IN THE FIELD OF TECHNOLOGY TRANSFER IN UKRAINE.....	82
Omelchenko A. V.	

EXPERT ACTIVITY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	87
Topolia R. V.	

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

INTERACTION PRETRIAL INVESTIGATION UNITS, WHICH CARRY OUT INVESTIGATIVE OPERATIONS IN DETECTION AND INVESTIGATION ILLEGAL PLANTING OR CULTIVATION OF OPIUM POPPY OR CANNABIS....	92
Bondar V. S.	

PROCEDURAL PROCEDURE FOR ENSURING THE RIGHT OF A SUSPECT, ACCUSED OF DEFENSE AS AN IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEEDINGS: ECHR PRACTICE.....	102
Voloshanivska T. V., Fedorov I. V.	

THE SPECIALTY OF PROVING DURING THE INQUIRY.....	108
Zinkovskyy I. P.	

THE STANDARD OF THOROUGHNESS OF THE INVESTIGATION OF ILL-TREATMENT IN THE PRACTICE OF THE ECHR AND ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	114
Fedoriv O. M.	

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

ANALYSIS OF LEGAL ACTS TO IMPROVE THE SOCIAL STATUS OF FAMILIES OF POLICE OFFICERS THAT HAVE DIED IN THE LINE OF DUTY.....	123
Sobko H. M., Mokh T. P.	

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
3'2021

Том 1

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 14,07. Ум. друк. арк. 15,35. Зам. № 0222/063
Підписано до друку 25.06.2021. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.